

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/10.12.2020.16.02 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

АБДУСАЛЯМОВ ФАХРИДДИН МИРКАМАЛОВИЧ

ЎЗБЕКИСТОНДА ТАДБИРКОРЛИК СУБЪЕКТЛАРИ
РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ БОШҚАРИШНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

08.00.13- Менежмент

ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ

Тошкент – 2021

МУНДАРИЖА

Кириш	3
I-боб. Рақобатбардошликни бошқариш тизимининг назарий жиҳатлари, унинг моҳияти ва ривожланиши	14
1.1. Тадбиркорлик тўғрисидаги иқтисодий қарашларда рақобат ва ишбилармонлик муҳити	14
1.2. Рақобатбардошликни бошқариш тизимида ишбилармонлик муҳитининг шакллантирилиши ва қўллаб-қувватлаш амалий жиҳатлари.....	33
1.3. Ўзбекистонда тадбиркорлик муҳитининг шаклланиши ва тадбиркорлик менежменти тизимининг ўзига хос хусусиятлари.....	46
I-боб бўйича хулосалар	57
II-боб. Ўзбекистон тадбиркорлик тизимида рақобатбардошликни бошқариш асосида миллий иқтисодиётни ривожлантириш	61
2.1. Ўзбекистон тадбиркорлик субъектлари рақобатбардошлигида тадбиркорликни йириклаштиришнинг замонавий тизимлари	61
2.2. Тадбиркорлик субъектлари рақобатбардошлигини бошқаришда импорт ўрнини босувчи маҳсулотларни ишлаб чиқаришга йўналтирилган сиёсат ...	72
2.3. Тадбиркорлик рақобатбардошлигини бошқаришда хорижий мамлакатлардаги тадбиркорлари қўллаб-қувватлаш тизимининг амалий жиҳатлари	88
II-боб бўйича хулосалар	102
III-боб. Тадбиркорлик субъектларини рақобатбардошлигини бошқаришнинг замонавий асосларини шакллантириш	106
3.1. Тадбиркорлик субъектларини рақобатбардошлигини бошқаришда рақамли трансформация экотизимини шакллаштириш	106
3.2. Тадбиркорликда рақобатбардошликни бошқаришда юқори технологиялар ва инновацион ёндашувлар.....	124
III-боб бўйича хулосалар.....	142
Хулоса	145
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	147

Кириш

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳондаги глобал пандемия шароитида ҳар бир давлат миллий тадбиркорлик тизимини ҳар томонлама қўллаб-қувватлашга алоҳида эътибор қаратади. Мазкур ҳолатда тадбиркорлик субъектларини рақобатбардошлигини бошқариш қулай ишбилармонлик муҳитига эга бўлишни талаб этади. Бироқ “глобал пандемия таъсирида жаҳонда ишбилармонлик фаоллиги кўрсаткичлари кескин тушиб кетди: S&P500 индекси 13,4 фоизга, Европанинг EUROSTOXX50 ишбилармонлик фаоллиги индекси 24,3 фоизга, Япониянинг NIKKEY225 ишбилармонлик фаоллиги индекси 19 фоизга камайди. Ривожланаётган давлатларда (Сингапур, Корея Республикаси, Ҳиндистон, Малайзия) инқироздан чиқишнинг асосий омилларидан бири сифатида корхоналарни рақамлаштириш жараёнларига самарали жалб қилиш учун шарт-шароитларни шакллантириш ҳамда миллий тадбиркорлик тизимига инновацияларни самарали жорий этиш орқали рақобатбардошликни оширишга қаратилмоқда”¹. Шунингдек, тадбиркорлик рақобатбардошлигини бошқаришни такомиллаштириш орқали иқтисодиётда таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, миллий иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизация ва диверсификация қилиш мамлакатни жаҳон хўжалик тизимига интеграциялашувини таъминлайди.

Жаҳонда тадбиркорлик субъектларининг рақобатбардошлигини бошқаришда замонавий моделлари инновацион ва инвестицион фаолиятни фаоллаштиришни бошқариш, мамлакатни ва миллий корхоналарини ташқи муҳитга доимий мослаштириш ва моддий, меҳнат, интеллектуал ва молиявий ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини оширишни бошқариш бўйича кўп функционал ва мураккаб ўзаро тизимни ривожлантиришга қаратилган қатор илмий тадқиқотлар амалга оширилмоқда. Бу борада биринчи навбатда ишлаб чиқариш салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлиги, молиявий

---

¹ <https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights>

фаолиятнинг муваффақияти, маҳсулотларнинг рақобатбардошлиги ва уларнинг сифати ва савдо фаолияти самарадорлиги оширишга қаратилсада, замонавий тенденция сифатида рақамли иқтисодиётда рақобатбардошликни бошқаришнинг экотизимини ҳамда ташкилий механизмни яратиш ва такомиллаштириш билан боғлиқ муаммолар доирасида илмий-тадқиқотлар олиб борилмоқда.

Республикада амалга оширилаётган таркибий ўзгаришлар, энг аввало мулкчиликнинг давлат секторида ёки хусусий секторда бўлишligидан катъий назар маълум бир риск асосидаги тадбиркорлик фаолиятини бозор муносабатларини ҳаракатга келтиришнинг муҳим шарти сифатида қаралмоқда. Хусусан, “иқтисодиёт тармоқлари учун самарали рақобатбардош муҳитни шакллантириш ҳамда маҳсулот ва хизматлар бозорида монополияни босқичма-босқич камайтириш ҳамда принципиал жиҳатдан янги маҳсулот ва технология турларини ўзлаштириш, шу асосда ички ва ташқи бозорларда миллий товарларнинг рақобатбардошлигини таъминлаш”² **тадбирларни амалга ошириш ҳисобига миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини ошириш ва дунё бозорларига чиқиш, биринчи навбатда диверсификация қилишни чуқурлаштириш, юқори технологияларга асосланган янги корхона ва ишлаб чиқариш тармоқларининг жадал ривожланишини таъминлаш имконини беради.**

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги, 2018 йил 24 октябрдаги ПФ-5583-сон “Тадбиркорлик ва инновациялар соҳасидаги лойиҳаларни молиялаштириш механизмларини такомиллаштириш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги, 2018 йил 29 ноябрдаги ПФ-5587-сон «Маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг экспорт салоҳиятини янада рағбатлантириш чора-

---

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармони. Халқ сўзи газетаси, 2017 йил 8 февраль сони

тадбирлари тўғрисида”ги, 2020 йил 6 июлдаги ПФ-6019-сон Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Рақобат муҳитини янада ривожлантириш ва иқтисодиётдаги давлат иштирокини қисқартириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги, 2014 йил 7 апрелдаги ПФ-4609 сон “Ўзбекистон Республикасида инвестиция иқлими ва ишбилармонлик муҳитини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги, 2017 йил 19 июндаги ПФ-5087-сон “Бизнеснинг қонуний манфаатлари давлат томонидан муҳофаза қилиниши ва тадбиркорлик фаолиятини янада ривожлантириш тизимини тубдан такомиллаштиришга доир чора-тадбирлар тўғрисида”ги фармонлари, 2020 йил 13 октябрдаги ПҚ-4862-сон “Аҳолини тадбиркорликка жалб қилиш тизимини такомиллаштириш ва тадбиркорликни ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 29 августдаги 526-сон «2020-2021 йилларда иқтисодий ўсишни тиклаш ва иқтисодиёт тармоқлари ҳамда соҳаларида тизимли таркибий ислохотларни давом эттириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2020 йил 8 январдаги 8-сон “Республика худудларида тадбиркорликнинг ривожланганлик даражасига баҳо бериш тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорлари ва соҳага оид бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу диссертация тадқиқоти маълум даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига боғлиқлиги. Диссертация тадқиқоти республика фан ва технологиялари ривожланишининг I. «Демократик ва ҳуқуқий жамиятни маънавий-ахлоқий ва маданий ривожлантириш, инновацион иқтисодиётни шакллантириш» устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Бир қатор илмий мақола ва монографияларда иқтисодий масалалар қаторида тадбиркорлик субъектларини **рақобатбардошлигини бошқаришнинг замонавий**

хусусиятлари, жаҳон тажрибалари ва уни иқтисодиётга кенг қўллашнинг назарий ва амалий жиҳатлари етакчи хорижлик иқтисодчи олимлар томонидан ўрганиб чиқилган. Ушбу масалаларнинг айрим жиҳатлари Аванесов А.Н., Ансофф И., Балабанов К.Т., Балабанов А. И., Герчигова И.Н., Brooke M., Mills W., Chandler A., Day G.S., Robert D. каби иқтисодчи олимларнинг асарларида кўриб чиқилган ва уларнинг назарий илмий ишларида тадбиркорлик рақобатбардошлигини таъминлашда жаҳон иқтисодиёти билан ўзаро узвийлик масалаларига катта эътибор қаратилган³.

Тадбиркорлик рақобатбардошлигини бошқариш тизимида тадбиркорлик муҳитининг шакллантирилиши ва қўллаб-қувватлашнинг умумий муаммолари кўриб чиқилган тадқиқотлар орасида Глазунов В.Н., Горохов Б., Argenti J., Hirich R.D., Peters M.P., Sandberg W.R., Hofer C.W., Shepherd D., Stenberg E.⁴ илмий асарларини қайд этиш мумкин. Ушбу нашрларда асосан ташқи иқтисодий фаолият кўрсатувчи миллий компаниялар фаолиятини бошқариш ва инвестицион ресурслар жалб қилиш ваҳалқаро интеграцион жараёнлардаги иштироки кенг ёритилган.

Республикамизда бозор муносабатларини кенгайтириш ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ҳамда мамлакат экспорт салоҳиятини оширишга бағишланган тадқиқот С.С.Фуломов, Ш.Н. Зайнутдинов, Н.Қ.Йўлдошев, Д.С.Қосимова, Д.Н. Рахимова, Қ.Х.Абдурахмонов,

---

³Аванесов А.Н. Правила рынка: иностранные инвестиции, внешняя торговля, трудовая миграция, конкурентоспособность, дипломатия: -М.: Международные отношения, 1994,- 350 с., Ансофф И. Стратегическое управление: перевод с английского, М.: Экономика, 1998,- 120 с., Балабанов К. Т. Балабанов А. И. Внешнеэкономические связи М.: Финансы и статистика, 1998 - 512 с., Герчигова И.Н. Маркетинг и международное коммерческое дело. М.: Международные отношения, 1990,- 504 с., Brooke M., Mills W. Profits from Abroad: Managing Foreign Business. -L. Kogan Page, 1989, p 218, Chandler A. Strategy and Structure: Chapters in the History of the Industrial Enterprise. Cambridge, L.: MIT Press, 1990, p 463, Day G.S. Tough Questions for Social Responsibility. Ethical Theory and Business, 1979, p 213, Robert D. Hisrich. Entrepreneurship. Boston, MA 02116, 1992, p. 255 с.

⁴Глазунов В.Н. Финансовый анализ и оценка риска рыночных инвестиций. М.: Финстатинформ, 1997,- 136 с., Горохов Б. Стратегия и гибкость управления предприятием: трудный баланс // Проблемы теории и практики управления, 1994.- №4 с. 13-20., Argenti J. Corporate Planning A Practical Guide. Homewood, Ill. Dow Jones Irwin, 1969, p 178, Brooke M., Mills W. Profits from Abroad: Managing Foreign Business. -L. Kogan Page, 1989, p 218, Chandler A. Strategy and Structure: Chapters in the History of the Industrial Enterprise. Cambridge, L.: MIT Press, 1990, p 463, Sandberg W.R Hofer C.W. The effects of strategy and industry structure on new venture performance. Proceeding, 1986, p. 187, Shepherd D. British Manufacturing Investment Over seas. London, Stenberg E. Steering of Foreign Subsidiaries. Helsinki: Helsinki School of Economics and Business Administration, 1992, p. 234

Н.Х.Жумаев, Р.А.Алимов, Д.Х.Суюновнинг⁵ илмий мақола ва монографиялари чоп этилган. Ушбу илмий ишларда ишбилармонлик муҳити, миллий иқтисодиёт ва тадбиркорлик субъектлари рақобатбардошлигининг турли жабҳалари ёритилган бўлсада, танланган мавзунинг ёритишда жаҳон хўжалик тизимига интеграциялашувнинг кучайиши шароитида ишбилармонлик муҳитини яратиш, рақобатбардошликни бошқариш ҳамда такомиллаштириш, шу асосда миллий тадбиркорларни ташқи бозордаги рақобатбардошлигини барқарор ҳолатини таъминлашга асосий эътибор қаратилади. Хусусан. Ўзбекистон иқтисодиётининг миқдорий ўсиши, миллий тадбиркорлик муҳитини ривожлантириш ва бизнес алоқаларининг турли давлатларда ташкил этиш ва уларнинг ривожини жадаллашуви, чуқурлашуви ва хилма-хиллиги, шунингдек, халқаро меҳнат тақсимотига жалб этилганлиги ўзаро таққослаш ва таҳлилий кўрсаткичлар, тадбиркорлик субъектларини ташқи бозордаги рақобатбардошлигини таъминлаш доирасида илмий-тадқиқотлар ўтказишни ва илмий асосланган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишни талаб этади.

Тадқиқот диссертация бажарилган олий таълим ёки илмий тадқиқот муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация тадқиқоти Тошкент давлат иқтисодиёт университетининг илмий тадқиқот ишлари режасига мувофиқ ФМ-1-сон «Ўзбекистонда макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш ва ижтимоий-

---

5 Зайнутдинов Ш.Н., Рахимова Д.Н. Корпоратив бошқарув. - Т.: Академия, 2010, 69 бет., Йўлдошев Н.Қ., Мирсаидова Ш.А., Голдман Й.Д. Инновацион менежмент – Т.: ТДИУ. Дарслик 2011. 286-б., Рахимова Д.Н., Абдурахмонов Қ.Х. ва бошқ. Замонавий менежмент: назария ва амалиёти. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси. –Т.: Фафур Фулом номидаги нашриёт–матбаа ижодий уйи. 2009, Қосимова Д.С., Собиров А.А. Бошқариш назарияси асослари. ОЎЮ лари учун дарслик. - Т: ТДИУ. 2011, Жумаев Н.Х., Абдурахмонов О.Қ., Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози: сабаблари ва уни баргараф этиш муаммолари. ., Монография., Академнашр. -2010,: 160 б., Алимов Р.А. Конкурентоспособность национальной экономики: критерии, система показателей, факторы развития. Материалы республиканского научного семинара «Проблемы и перспективы конкурентоспособности национальной экономики» Ташкент: 2004 г. – 212с.; Ўзбекистон иқтисодиётининг рақобатбардошлигини ошириш муаммолари: назария ва амалиёт. //С.С. Фуломов таҳрири остида. Т.: «Konsauditinform-Nashr». 2006 й. – 440 б.; Расулев А.Ф. Экспортная ориентация национальной экономики в условиях рыночной экономики трансформации (на материалах Республики Узбекистан): Автореф. дис. док. экон. наук. Ташкент, 1996. – с. 42; Суюнов Д.Х. Замонавий шароитларда Ўзбекистонда корпоратив бошқарув тизими ривожланишининг асосий йўналишлари// Молия ва банк иши, 2009, №4.

иктисодий ривожланишини прогнозлашнинг илмий методик асослари ва усулларини такомиллаштириш» мавзусидаги лойиҳа доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади Ўзбекистонда тадбиркорлик субъектлари рақобатбардошлигини бошқаришни такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқот вазифалари:

тадбиркорлик субъектларини рақобатбардошлигини бошқариш тизимини назарий жиҳатларини тадқиқ қилиш ва уни тадбиркорлик тизимидаги моҳиятини очиб бериш;

тадбиркорлик субъектлари рақобатбардошлигини бошқаришда рақамли платформалар ёрдамида қарорлар қабул қилиш натижасида харажатларни қисқариши эвазига иқтисодий самарадорликка эришишликни тадқиқ қилиш;

тадбиркорлик субъектлари рақобатбардошлигига оид ахборотларни қайта ишлаш тезлигини ошириш, рақобат муҳити диагностикасини баҳолаш ёрдамида миллий тадбиркорларнинг ташқи бозордаги экспорт ҳажми улушини кўпайтириш механизми бўйича амалий хусусиятларини таҳлил қилиш;

тадбиркорлик субъектлари бошқаруви ташкилий тузилмасида, ходимларнинг меҳнат унумдорлиги ва ишбилармонлик фаоллигини уйғунлаштирувчи “бизнес миссияси”ни жорий қилишга йўналтирилган сиёсатни тадқиқ этиш;

тадбиркорлик субъектларини бошқаришда бизнес муҳитни замонавий механизмлар воситасида такомиллаштириш орқали ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш имкониятлари тадқиқига доир таклифларни ишлаб чиқиш;

маҳаллий корхоналарда ташқи иқтисодий фаолиятини ривожлантириш ва экспортбоп янги маҳсулотлар ишлаб чиқаришни бошқаришни такомиллаштириш бўйича илмий-амалий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш.

Тадқиқот объекти сифатида Ўзбекистонда тадбиркорлик субъектларининг рақобатбардошлигини бошқаришга йўналтирилган фаолияти олинган.

Тадқиқот предметини тадбиркорлик субъектлари рақобатбардошлигини бошқаришни такомиллаштириш жараёнида юзага келадиган иқтисодий муносабатлар ташкил этади.

Тадқиқот усуллари. Диссертацияда илмий абстракциялаш, таҳлил ва синтез, индукция ва дедукция, тизимли ёндашув, қиёсий таҳлил, иқтисодий-статистик таҳлил, иқтисодий жараёнларни моделлаштириш ва прогнозлаш, мантикий ва сабаб-оқибат таҳлил усулларида кенг фойдаланилган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

ахборотни қайта ишлаш тизимининг тезлигини ошириш, харажатларни камайтириш ва маҳсулотлар сотиш ҳажмини аниқ баҳолаш имконини берадиган рақамли экотизимни жорий қилиш орқали тадбиркорлик субъектларининг рақобатбардошлигини бошқаришни такомиллаштиришнинг мақсадга мувофиқлиги асосланган;

рақамлаштиришнинг инновацион технологик трендларини, яъни сунъий интеллект, рақамли технологик платформалар, “Agile” технологияси, хавфсизлик архитектурасига мос равишда тадбиркорлик субъектларининг қиймат занжири моделини трансформациялаш асосланган;

корхоналар рақобатбардошлигини таъминлашга қаратилган мақсадлар ва вазифалар декомпозицияси ва морфологик ечимни таснифлашга асосланган ҳолда бошқарув қарорларини қабул қилиш жараёни такомиллаштирилган;

микдорий баҳолаш, ҳамда прогнозлаш кўрсаткичларини ўзаро мувофиқлаштириш орқали экспортбоп маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш имкониятлари асосланган.

Тадқиқотнинг амалий натижаси қуйидагилардан иборат:

Ўзбекистонда тадбиркорлик субъектларни рақобатбардошлик имкониятлари ҳамда унинг экспорт салоҳиятини замонавий омиллар асосида

янада кенгроқ очиб бериш ва тадбиркорлик менежментининг тузилмаси такомиллаштирилган;

тадбиркорлик субъектлари рақобатбардошлигини услубий жиҳатдан такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқилган;

рақамлаштириш орқали ахборотни қайта ишлаш тезлигини ошириш, рақобат муҳити диагностикаси, рақобатбардошликни баҳолаш, бошқариш механизмини шакллантириш, бошқариш тадбирларини амалга оширишда қиймат яратишнинг рақамли моделини яратиш таклиф этилган;

тадбиркорлик субъектлари фаолиятида рақобатбардошлик бошқаруви стратегиясини ишлаб чиқиш босқичлари таклиф этилган;

миллий тадбиркорларнинг жаҳон хўжалиги тизимига интеграцияланиш даражаси халқаро бозорларга кириш микёслари, ресурслардан оқилона фойдаланиш маҳоратини ошириш таклифи ишлаб чиқилган;

тадбиркорлик менежментининг бошқарув тизими ташкилий тузилма, замонавий ахборот технологиялари, ходимларнинг унумдорлик ва ишбилармонлик фаоллигини ошириш асосида самарадорлигини баҳолаш алгоритми ишлаб чиқилган;

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги. Тадқиқотда қўлланилган ёндашув, усуллар ва назарий маълумотларнинг расмий манбалардан олинганлиги, жумладан, Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг статистика маълумотларидан олингани ҳамда тегишли хулоса ва таклифларнинг амалда синовдан ўтказилганлиги, олинган натижаларнинг ваколати давлат ташкилотлари томонидан маъқулланганлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти ишлаб чиқилган хулоса ва таклифлардан тадбиркорлик субъектларининг рақобатбардошлигини бошқаришда рақамли трансформация, рақобатбардошликни микро/макро даражада тартибга солиш,

тадбиркорлик бизнес муҳитини яратиш бўйича иқтисодий муносабатларни такомиллаштириш билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти ишлаб чиқилган таклиф ва тавсиялардан тадбиркорлик субъектлари рақобатбардошлигини бошқаришда “йўл харита”лари ишлаб чиқиш ва уни амалга ошириш, тадбиркорлик субъектлари *рақобатбардошлигини бошқариш ва тартибга солишга* қаратилган комплекс чора-тадбирлар мажмуини, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг беш устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида кўрсатилган вазифаларни бажаришга қаратилган чора-тадбирларни ишлаб чиқишда фойдаланиш мумкин.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Тадбиркорлик субъектлари рақобатбардошлигини бошқариш бўйича олинган илмий натижалар асосида:

маҳаллий ишлаб чиқарувчилар жаҳоннинг турли бозорларига кириб бориши ҳамда тадбиркорлик субъектлари рақобатбардошлигини бошқаришда рақамли экотизимни ривожлантириш таклифи Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноати палатаси фаолиятида жорий қилинган (Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноати палатасининг 2021 йил 13 апрелдаги 11/03-15-2899-сон маълумотномаси). Мазкур таклифнинг жорий этилиши маҳаллий тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашга доир бошқарув қарорлари қабул қилиш жараёнида маъмурий харажатларни 15 фоиз қисқартиришга эришилган.

маҳаллий корхоналарнинг рақобатбардошлигини бошқаришнинг ташкилий-иқтисодий тузилмасига доир таклифи асосида Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноати палатаси фаолиятида ҳудудлар иқтисодиётининг рақобатбардошлигини таҳлил қилиш, миқдорий баҳолаш, прогнозлаштириш, маркетинг ва молиявий кўрсаткичлар орқали бошқариш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқишда қўлланилган (Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноати палатасининг 2021 йил 13 апрелдаги 11/03-15-2899-сон

маълумотномаси). Мазкур таклиф асосида ҳудудлар бўйича инвестиция дастурларини тузиш натижасида миллий тадбиркорларнинг ташқи бозордаги экспорт ҳажми 10 фоизда ошишига олиб келган.

тадбиркорлик субъектлари менежментининг ташкилий тузилмаси, замонавий ахборот технологиялари, ходимларнинг меҳнат унумдорлиги ва ишбилармонлик фаоллигини уйғунлаштирган “бизнес миссияси”ни шакллантириш бўйича таклифи Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноати палатаси фаолиятида жорий қилинган (Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноати палатасининг 2021 йил 13 апрелдаги 11/03-15-2899-сон маълумотномаси). Мазкур таклифнинг жорий этилишида маҳаллий корхоналарнинг рақобатбардошлигини бошқаришнинг ташкилий-иқтисодий тузилмасига доир таклифи асосида ҳудудлар иқтисодиётини, миқдорий баҳолаш, прогнозлаштириш бўйича чора-тадбирлар (йўл хариталари) ишлаб чиқишда қўлланилган.

мамлакатда ишбилармонлик муносабатларини қўллаб-қувватлашга, экспортбоп маҳсулотлар ишлаб чиқаришга, янги иш ўринлари яратишга, айниқса, хотин-қиз-ёшларни иш билан таъминлашга йўналтириш, шу асосда аҳоли даромадлари ва турмуш фаровонлигини оширишда тадбиркорлик бизнес муҳитини яратиш бўйича таклифи Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноати палатаси фаолиятида жорий қилинган (Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноати палатасининг 2021 йил 13 апрелдаги 11/03-15-2899-сон маълумотномаси). Мазкур таклифнинг жорий этилиши натижасида маҳаллий корхоналарнинг ресурслардан фойдаланиш самарадорлиги 2019 йилга нисбатан 3,5 фоизга ошиши ёки 2,5 млрд сўмни ташкил этган.

маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг жаҳон бозорларига кириб бориши ҳамда тадбиркорлик субъектларининг рақобатбардошлигини бошқаришда рақамли трансформация экотизимини ривожлантириш ҳамда маҳаллий корхоналарни ташқи бизнес муҳитга доимий мослаштириш орқали моддий, меҳнат, интеллектуал, молиявий ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини

ошириш юзасидан рақобатбардошлигини бошқаришга доир таклифлари (Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноати палатасининг 2021 йил 13 апрелдаги 11/03-15-2899-сон ҳамда “Rosti Rasti Baraka” МЧЖнинг 2021 йил 6 февралдаги 4-сон маълумотномалари) корхонанинг маҳаллий тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашга доир бошқарув қарорларини қабул қилишнинг рақамли трансформациясини амалга оширишда, шунингдек, ҳудудлар иқтисодиётининг рақобатбардошлигини миқдорий баҳолаш, таҳлил қилиш, прогнозлаштириш, маркетинг ва молиявий кўрсаткичлар орқали бошқариш бўйича чора-тадбирларни ишлаб чиқишда фойдаланилди.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Мазкур тадқиқот натижалари 5 та илмий-амалий конференцияда, жумладан 3 та республика ва 2 та халқаро илмий-амалий конференцияларда муҳокамадан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация натижалари бўйича жами 12 та илмий иш, жумладан, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг диссертациялар асосий илмий натижаларини чоп этиш бўйича тавсия этилган илмий нашрларда 7 та мақола, жумладан, 6 таси республика ва 1 таси хорижий журналларда нашр этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация таркиби кириш, учта боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалардан иборат. Диссертация ҳажми 161 бетни ташкил этади.

I-боб. Рақобатбардошликни бошқариш тизимининг назарий жиҳатлари, униг моҳияти ва ривожланиши

1.1. Тадбиркорлик тўғрисидаги иқтисодий қарашларда рақобат ва ишбилармонлик муҳити

Глобаллашув жараёнининг кучайиб бориши шароитида Ўзбекистон иқтисодиётида рақобат муаммолари биринчи ўринга чиқади. Табиийки, сўнгги пайтларда илмий доираларда “рақобатдошлик”, “миллий рақобатдошлик” атамаси ва уни такомиллаштириш зарурлигини эътироф этиш тадқиқотчилар, олимлар ва мутахассислар томонидан тез-тез муҳокама қилинмоқда. Бироқ, у билан боғлиқ бўлган кўплаб муаммолар бўйича ҳали ҳам ечимини топгани йўқ. Чунки, рақобатдошлик даражаси ва динамикасини қайси омиллар белгилаши ва ушбу мақсадга қандай эришиш мумкинлиги тўғрисида яқдиллик мавжуд эмас. Шунингдек, ушбу концепциянинг орқасида нима борлиги ва рақобатбардошликни қандай баҳолаш мумкинлиги ҳақида умумий тушунча мавжуд эмас. Айнан шу сабаблар мазкур тадқиқот ишига тўртки бўлиб, илмий ишда рақобатбардошлик тушунчасини униг турли даражаларида таҳлил қилишга ҳаракат қилинган.

Сўнгги йилларда нафақат миллий ишлаб чиқарувчиларининг ишлаб чиқариш ҳажмларининг суръатлари, балки униг мамлакат кичик бизнеснинг ялпи ички маҳсулотидаги улушининг ўсиши ҳам давом этмоқда. Бозор механизмларини фаоллаштириш, энергия тежовчи технологияларни татбиқ қилиш, экспорт салоҳиятини кенгайтириш, корхоналарнинг моддий, молиявий ва меҳнат фаолиятининг яхшиланиши, миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини таъминловчи тармоқларга иновацияларни жорий этиш кузатилмоқда.

Шу вақтнинг ўзида миллий тадбиркорларнинг ташқи бозордаги савдо ҳажмини ўсишини таъминлаш салоҳияти бир қатор йўналишлар бўйича пасайиб бормоқда, бу эса асосий ишлаб чиқариш воситаларининг эскириши ва инвестицион имкониятларининг чекланганлиги билан боғлиқдир. Ҳозирги

кунда маҳаллий ишлаб чиқарувчилар асосий воситалар таркибини тўлдириш ва янгилашда, кредит ва молиявий ресурсларда, ташқи бозордаги рақобатбардошлигини бошқаришда, хорижий ҳамкорларни жалб қилишда, менежмент тизимига илғор халқаро тажрибаларни жорий қилишда катта танқисликни ҳис этмоқда.

Бугунги кунда дунёнинг ривожланган давлатлари (АҚШ, Буюк Британия, Германия, Япония ва Хитой)да иқтисодиёт тармоқларида кластерларни шакллантириш асосида миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини ошириш тенденцияси кўзатилмоқда. Бу ўз навбатида миллий иқтисодиётда фаолият юритишдан жаҳон ҳўжалик тизимга ўтишида миллий компанияларнинг ташқи бозордаги узок муддатли фаолият юритишнинг самарали усуллари ишлаб чиқиш, иқтисодиёт рақобатбардошлигини бошқариш функциялари (режалаштириш, ташкиллаштириш, мувофиқлаштириш ва назорат)ни такомиллаштиришни тақозо этади.

Деярли барча собиқ иттифоқ республикаларида режали иқтисодиётдан бозор иқтисодиёти тизимига ўтиш ишлаб чиқаришнинг кескин пасайишига, истеъмол товарлари билан таъминланишнинг ёмонлашишига олиб келди. Тадбиркорлар қийин аҳволга тушиб қолишди, бу салбий ҳолат асосан халқ фаровонлигига таъсир ўтказди.

Табиийки, бозор муносабатлари чуқурлаштириш, иқтисодиётда замонавий инфратузилмани ривожлантиришнинг асосий омилларидан бири сифатида тадбиркорлик фаолияти энг муҳим соҳага айланди ва бугунги кунда ишлаб чиқариш, тақсимлаш, алмашинув, истеъмол каби иқтисодий жараёнларнинг барча босқичларида фаол иштирокчи ҳисобланади⁶.

Тадбиркорлик ижтимоий-иқтисодий ҳодиса саналиб, у ўз ичига ижтимоий муносабатларни қамраб олган. Унда ҳуқуқий, руҳий, ташкилий,

---

⁶ Кичик бизнес ва тадбиркорлик. Проф. Н.Х.Жумаевнинг таҳрири остида. Т.: Adib nashriyoti.2011

иқтисодий ва тарихий томонлар мавжуд. Мазмуни ва моҳият жиҳатдан эса барча учун унумли фаолиятни англатади⁷.

Тадбиркорликнинг ривожланишида назарий ёндашувларни М.Болтабоев раҳбарлигида бир қатор муаллифлар классик олимларнинг Адам Смит, Ричард Кантильон, Жон Батист Сей, Жон Бейц Кларк, Й.Шумпетер ва Г.Пиншо фикрларини батафсил ёритганлар⁸ Демак, XVIII асрда иқтисодчи Ричард Кантильон (1680-1734) “Умумий савдо табиати юзасидан иншо” (Essay on the Nature of Trade in General) номли китобида қўллаган эди⁹. Ричард Кантильоннинг фикрича, тадбиркор – риск (хавф-хатар) шароитида фаолият юритувчи шахс. Шунга кўра тадбиркор ер ва меҳнат омилига иқтисодий фаровонликни белгилаб берувчи бойликлар сифатида қараган¹⁰.

Сўнг, иқтисодчиси Жон Батист Сей (1767-1832) “Сиёсий иқтисод трактати” китобида тадбиркорлик фаолиятидаги ишлаб чиқариш омилларини кўрсатиб ўтган, унга ер, капитал ва меҳнат киритилган¹¹. Жон Батист Сейнинг таъкидлашича, тадбиркор даромади меҳнат, ишлаб чиқаришни ташкил қилиш, маҳсулотни сотиш жараёнида пайдо бўладиган фойдали иноятдир. Тадбиркор маълум бир рискка бориб, муайян маҳсулотни ишлаб чиқариши натижасига бунга эришади.

Инглиз иқтисодчи олимлари Адам Смит (1723-1790) ва Давид Рикардо (1772-1823) томонидан олға сурилган асосий фикр бу иқтисодиётни ўз-ўзини тартибга солувчи механизм сифатида таъкидланишидир. Иқтисодиётни ўз-ўзини тартибга солувчи механизмда ижодий тадбиркорликка жой ажратилмаган. Меҳнат барча тадбиркорликнинг асосидир - кейинчалик классик сиёсий иқтисод деб номланган таълимотни яратган А.Смитнинг “Халқлар бойликларининг моҳияти ва сабабларини тадқиқ этиш” асаридан

---

⁷ Кичик бизнес ва тадбиркорлик. Проф. Н.Х.Жумаевнинг таҳрири остида. Т.: Adib nashriyoti.2011

⁸ Болтабоев М.Р ва бошқалар. Кичик бизнес ва тадбиркорлик. Т: Фан. 2011 й.

⁹ Nevin, Seamus. "Richard Cantillon: The Father of Economics". *History Ireland* (JSTOR) **21** (2): 20–23.

¹⁰ Кантильон Р. Эссе о природе торговли в общем плане // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков. — М.: Мысль, 2004. Т. 1.

¹¹ Сэй Ж.-Б. Трактат по политической экономии. Бастиа Ф. Экономические софизмы. Экономические гармонии. / Сост., вступ. ст. и коммент. М. К. Бункиной и А. М. Семенова. — М.: Дело, 2000.

келиб чиқадиган хулосалардан бири. Меҳнат барча яхшиликларнинг ягона манбаи, деб таъкидлайди А.Смит. Бу дегани, маҳсулот ишлаб чиқаришга маълум миқдордаги меҳнатни сарфлаган шахс ушбу маҳсулотни ёки ўзи сотиб олиши мумкин бўлган бошқа нарсаларни эркин тасарруф этишнинг тўлиқ ва ажралмас ҳуқуқига эга бўлади. Бироқ, ушбу имтиёзлар турли йўллар билан йўқ қилиниши мумкин. Тадбиркор уларни бутунлай ўзининг эҳтиёжлари ва қулайликлари учун ишлатиши мумкин, шунда аввалги меҳнат томонидан яратилган барча қийматлар йўқолади. Ёки яратилган эҳтиёжнинг бир қисмини зарур эҳтиёжларни қондириш учун ишлатиб, яна бир қисмини ишлаб чиқаришни ривожлантиришга, тупроқни яхшилашга, асбоб-ускуналарни яхшилашга, бино қуриш ёки техникани сотиб олишга сарфлаши мумкин. Бунда яратилган қиймат сақланиб қолади, бойликка айланади, яъни капиталлаштирилади.

А.Смит, бозор жамият сотиб олишни хоҳлаган ва керакли миқдордаги товарларни ишлаб чиқаради деб ҳисоблайди. А.Смит рақобат ва даромад ишларига давлатнинг аралашishiга қарши бўлиб, ўз-ўзига қўйиб берилган бозор тизими ривожланади ва бундай тизими бор халқнинг бойлиги ортаверади, деб ҳисоблаган.

Америкалик иқтисодчи Жон Бейц Кларк (1847-1938)нинг фикрича, ишлаб чиқаришда доим тўрт омил иштирок этади¹²: капитал; ишлаб чиқариш воситалари ва ер; тадбиркорлик фаолияти; ишчининг меҳнати.

Ҳар бир омил ишлаб чиқаришдан олинаётган ўзига хос фойдани акс эттиради, яъни капиталдан капитал эгаси қўшимча фоиз олади; ер рента беради; тадбиркорлик фаолияти даромад келтиради; ишчининг меҳнати уни маош билан таъминлайди¹³.

Иқтисодчи Й.Шумпетер¹⁴ тадбиркорни новатор (янгиликни дунёга келтирувчи шахс) сифатида қараган.

---

¹² Кларк Ж.Б. Распределение богатства. М., Финиздат. 2004

¹³ Болтабоев М.Р ва бошқалар. Кичик бизнес ва тадбиркорлик. Т: Фан. 2011 й.

¹⁴ Шумпетер Й. Теория экономического развития. М., Финиздат. 2002

Ҳозирда иқтисодчи олимлар тадбиркорликнинг ривожланиш назариясини тўртта даврини эътироф этадилар.

Шу жиҳатдан олганда, тарихан ривожланиш дастлабки даври 1873 йилдан бошланади. Тахминан эллик йилдан кўпроқ даврни қамраб олади. тадбиркорлик ўсиш суръатларининг асосий йўналиши мазкур даврларда фаолият юритган монополистик характердаги корхоналарга рақобатчи сифатида қайд этилади. Аммо уша даврда ҳам кичик масштабдаги ишлаб чиқариш кучлари мавжуд бўлган кичик бизнес “ороллари” фаолият юритишда давом этарди. Майда ишлаб чиқариш йирик тадбиркорлар билан қарши фаолият юритишда бозор муҳитига мослашиш ва шу асосда янги даврда тартибга талабаларига жавоб бера олди.

Кейинги давр 1929 йилдан бошланади. Мазкур давр товарларнинг турли туманлиги ва диверсификациянинг кучайиши билан тавсифланади. Шунинг ҳам эътироф қилиш мумкинки, жамиятда руй бераётган илмий техник инқилоб (ИТИ) ҳам айнан мазкур даврга мос келади. ИТИнинг бозор иштирокчилари ва истеъмолчилари ҳаётига туб ўзгаришлар ясади. Чунки техни кўзгаришлар асосида товарлар сони ва номи кенгайди, янгидан янги товарлар пайдо бўлди. Майда корхоналар техник ютуқларни тезда жорий қилиб юқори ишлаб чиқариш самарадорлигига эришдилар. Шу билан бирга, компьютерлашувнинг кенгайиши, бизнесменлар иш фаолиятига молиявий маблағлар жалб қилишга шароит яратиб келди. Янги шароитлар ва муҳит ижаравий ҳамда лизингли муносабатлар инновацияон ёндашувлар негизида кичик корхоналарни ривожлантиришга тўртки бўлди.

1970 йиллар ўртасида бошланган йирик иқтисодий таназзул йирик тадбиркорлар фаолиятга жуда катта салбий таъсир ўтказди. Аммо бундай мураккаб шароитда ҳам тез мослашувчан кичик компаниялар нисбатан қийин шароитга тезда мослаша олиб, йирик компанияларга таянч воситасини бажарди. Энди кичик компаниялар фаолиятда миқдорий қиймат ўзгаришларидан фарқли улароқ сифатий қиймат ўзгаришлар катта аҳамият

касб эта бошланди. Кичик компанияларни бу каби хислати бозор конъюнктурасига ҳам таъсир ўтказа оладиган, истеъмолчининг талабларига тезкор равишда мослаша оладиган жиҳатлари янада кенгайишига сабаб бўлди.

Шунингдек, кичик бизнесни тараққиётига катта бурилиш ясаган янги йўналиш бу ахборот технологиялар инсоният жамиятига кириб келишини алоҳида таъкидлаш мумкин. Ахборот технологиялар кичик компаниялар учун янги техникавий имкониятларни очиб берди. Саноат ривожланишининг янги кўринишдаги тимсолига кичик бизнес катта таъсир ўтказди. Янги замонавий ишлаб чиқариш турлари дунёга келди, жумладан, микропротсессор, микрочиплар, миникомпютерлар ишлаб чиқарила бошланди. Биотехнология, нанотехнологияга асос солинди. Энергетикада энергия тежовчи янги йўналишлар, муқобил энергияни ишлаб чиқарувчи тизимлар пайдо бўлди.

Кичик бизнеснинг хизмат кўрсатиш тизимидаги тараққиёти пайдо бўлаётган янгидан янги соҳалар билан боғлиқ. Кичик барча бюрократик тўсиқларни енгувчан ва ишлаб чиқариш, меҳнат ресурсларини самарали фойдаланиш имконини берди. Айнан кичик бизнес янги инновация ташкилий тузилмалар кескин ривожланди.

Таниқли олимларнинг олиб борган тадқиқотлари шуни кўрсатадики, тадбиркорнинг ўз фаолияти соҳасида олиб борадиган ишлари кўп қирралидир. Бу бозор сиёсатининг ўзгариши билан ёки корхонанинг ички ва ташқи омиллари таъсирида аниқланади. Лекин тадбиркорнинг асосий мақсади манфаат (фойда) кўриш билан бир қаторда, бозорда самарали фаолият юритишни таъминлайдиган ишларни амалга оширишдир. Бунинг учун тадбиркорликни бошқариш ва унга кўмак берувчи замонавий менежмент усулларига асосланган механизмни яратиш ва ундан унумли фойдаланишни таъминлаш зарурдир¹⁵.

Ўзбекистон Республикасининг “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонунига мурожаат қилинадиган

---

¹⁵ Кичик бизнес ва тадбиркорлик. Проф. Н.Х.Жумаевнинг таҳрири остида. Т.: Adib nashriyoti.2011

бўлсак, унда “Тадбиркорлик – тадбиркорлик фаолияти субъектлари томонидан конун ҳужжатларига мувофиқ амалга ошириладиган, таваккал қилиб ва ўз мулкӣ жавобгарлиги остида даромад (фойда) олишга қаратилган ташаббускор фаолият¹⁶” деб таъриф берилган.

Бугунги кунда тадбиркор нафақат ўз фаолияти орқали фойда орттириш, балки давлат томонидан яратилаётган имтиёزلардан фойдаланган ҳолда мамлакатдаги ижтимоӣ масалалар, хусусан аҳоли бандлигини таъминлаш, миллий даромадни ўстириш ва халқнинг фаровонлиги учун хизмат қилиш қабиларда ҳам катта рол ўйнайди. Ўз навбатида, ҳар бир тадбиркорлик фаолияти муайян бир минтақада: мамлакат, вилоят, шаҳар ёки қишлоқ ҳудудида ташкил этилади. Тадбиркорлик фаолиятининг самарали асоси бўлиб, ишбилармонлик муҳити хизмат қилади.

Ишбилармонлик муҳити ҳудудлар миқёсида ўзида ишбилармонлик функцияларини амалга оширишни мужассамлантиради ва мамлакатнинг ривожланиш асосини ташкил этади. Умумий ҳолда ишбилармонлик муҳити асосан қуйидаги тўртта омил: ҳуқуқӣ, сиёсий, ижтимоӣ ва иқтисодӣ омилларнинг ўзаро боғлиқлиги натижасида амалга оширилади¹⁷. Ушбу омилларнинг тадбиркорликни яна ривожлаштиришга шарт-шароит яратади. Мазкур ҳолда мамлакат ёки минтақадаги мавжуд шарт-шароитлар тадбиркорлик фаолиятини олиб бориш учун мос бўлади. Чунки, бундай муҳит тадбиркорга амалга ошираётган ишларининг натижалари қандай бўлишини олдиндан кўра билишига кенг имконият туғдиради¹⁸.

Таъкидлаш лозимки, бугунги кунда мамлакатимизда тадбиркорлик муҳити, ишчан муҳит ва ишбилармонлик муҳити бир хил мазмунда қўлланилмоқда. Айниқса, тадбиркорлик фаолиятини тартибга солувчи кўплаб

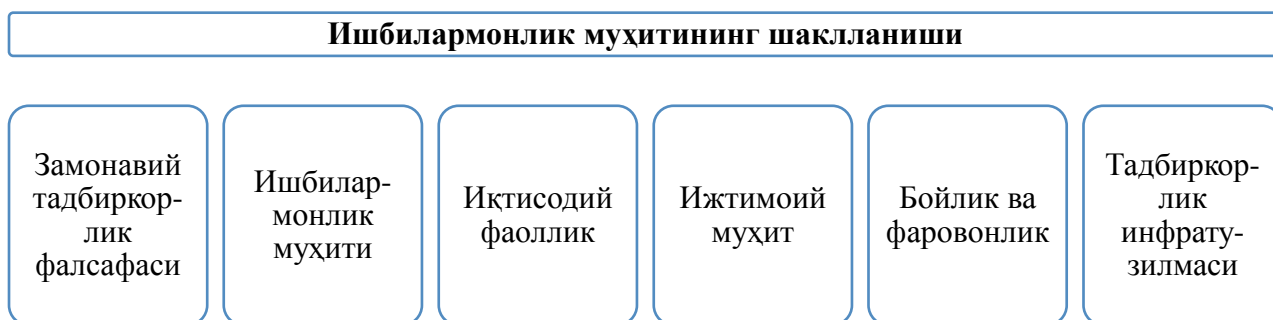
---

¹⁶ Ўзбекистон Республикасининг “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонуни. <https://lex.uz/docs/31846>

¹⁷ Boltabaev M.R., Qosimova M.S. Kichik biznes va tadbirkorlik. – Т.: Noshir, 2011.

¹⁸ Юсупова, И. Р. Мамлакатимизда мавжуд ишбилармонлик муҳити натижасида ҳалқимиз фаровонлигини ошиб бормоқда // Молодой ученый. — 2017. — № 24.1 (158.1). — С. 35-37

хуқуқий қонунчилик ҳужжатларида ишчан муҳит ва ишбилармонлик муҳити шаклида қўлланиб келинмоқда¹⁹.

1.1-расм. Ишбилармонлик муҳитининг шаклланиши²⁰

Ишбилармонлик муҳитини шакллантириш бошқариладиган жараён дир. Ишбилармон муҳити тадбиркорлик, кичик ва ўрта бизнес субъектлари фаолиятига тесқари таъсир тадбир эмас, унинг тадбиркорлик субъектларнинг шакллантиришг борасида қулай инфра-тузилмани таркиб топтиришдан иборат дир.

Юқоридаги расмда (1.1-расм) давлат томонидан ижтимоий жараён сифатида тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш, улар учун қулай ишбилармонлик муҳитини шакллантириш орқали миллий бойлик ва миллий фаровонликни ўстириш, мамлақатнинг иқтисодий ривожланишини таъминлашга таъсирини кўрсатади. Шунингдек, агар ижтимоий ишлаб чиқариш нуктаи назаридан тадбиркор фаол субъект ҳисобланса, унда

¹⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори. 2011-2015 йилларда Ўзбекистон иқтисодиётида ислохотлар қўламини кенгайтириш ва чуқурлаштириш, мамлақатда ишчанлик муҳитини шакллантиришнинг мезонлари ва баҳолаш тизимини аниқлаш ва амалга оширишга доир чора-тадбирлар Дастури тўғрисида. 2011 йил 7 январь, ПҚ-1464-сон; Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантириш учун қулай ишбилармонлик муҳитини шакллантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида. 2011 йил 24 август, ПФ-4354-сон; Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Ишбилармонлик муҳитини янада тубдан яхшилаш ва тадбиркорликка янада кенг эркинлик бериш чора-тадбирлари тўғрисида. 2012 йил 18 июль, ПФ-4455-сон; Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Ўзбекистон Республикасида инвестиция иқлими ва ишбилармонлик муҳитини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида. 2014 йил 7 апрель, ПФ-4609-сон.

²⁰ Илмий манбалар асосида муаллиф ишланмаси

тадбиркорлик жараёнининг ўзи, унинг самарадорлиги ва мазмуни нуқтаи назаридан истеъмолчи фаол рол ўйнайди.

Амалда кўп ҳолларда ишбилармонлик муҳитининг маълум бир омили тадбиркорнинг иш натижаларига асосий таъсир кўрсатади, деб бўлмайди. Чунки, тадбиркорни кўпроқ ишбилармонлик муҳитини белгиловчи омилларнинг ўзаро боғлиқлиги қизиқтиради²¹.

Ишбилармонлик муҳити, аввола, “ишсиз ёшлар ва хотин-қизларда мотивация уйғотиб, касбий кўникмалар шакллантириш, психологик, ҳуқуқий, тиббий ва молиявий кўмак бериш²²”, кейингиси, “бизнес юритиш шарт-шароитларни янада яхшилаш, тадбиркорликни ривожлантиришга оид ислохотларни изчил давом эттириш, тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш механизмларини кенгайтириш, уларни зарур молиявий ва инфратузилмавий ресурслар билан таъминлаш²³”ни ифода этади.

Фикримизча, тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш тизимларини ривожлантириш мамлакатда барқарор иқтисодий ўсишга эришишнинг муҳим шартидир. Республикада тадбиркорлик тизимини қўллаб-қувватлашда ҳукумат тоионидпн чора-тадбирлари тизими ва тадбиркорлик билан шуғуланувчи субъектларининг ўзаро фаолияти ўртасида уйғунлашган боғлиқлик бўлтиш лозим. Демак, қулай ишбилармонлик муҳитини яратиш орқалигина ҳар қандай корхонанинг иқтисодий кўрсаткичларини яхшилаш мумкин.

Шуни қайд этиш керакки, турли тадбиркорлик субъектларининг ўзаро ҳамкорлиги – қулай ишбилармонлик муҳитида рақобатбардошлиги бошқариш имконини беради. Самарали кооперация натижасида йирик корхоналар атрофида тўпланиб, синергия самараси ҳосил қилиши корхоналар ўзаро бир бирларига керак бўлган муҳим қисмларга айланишлари мумкин, натижада барча иштирокчилар муҳим афзалликларга эга бўладилар – бозорда тўла

---

²¹ Boltabaev M.R., Qosimova M.S. Kichik biznes va tadbirkorlik. – Т.: Noshir, 2011.

²² <https://uznews.uz/ru/article/25169/>

²³ <https://president.uz/uz/lists/view/4342>

ҳаракатчанлик, ўсувчанлик ва янги инновацион ёндошувлар имкониятларига эга.

Турли тадбиркорлик субъектларини ўзаро ҳамкорлигини боғловчи тугун бу фойдадан ташқари мавжуд моддий, меҳнат ва молиявий ресурслар самарадорлигини ошириш орқали ишлаб чиқариш харажатларини камайтириш интилиши жиҳатидан кўриб чиқиш мумкин. Табиийки, тадбиркорлик субъектлари молиявий-иқтисодий фаолиятининг ҳар бир йўналиши учун корхоналарнинг ўзаро кооперацияси учун вазифаларни аниқлаш керак.

Шундай қилиб, самарадорликни ошириш учун корхоналар интеграциясининг муҳим жиҳати янги бозорларга чиқиш, харажатларни камайтиришдир. Бу орқали кооперация иштирокчилари бозордаги улушини ва рақобатбардошлигини оширади, бу эса операцион даромаднинг юқори бўлишига олиб келади. Бундан ташқари, ўзаро биргаликдаги фаолият натижасида ҳамкор корхоналарнинг умумий харажатлари пайдо бўлсада, бу уларнинг молиявий ҳолатини яхшилайти ва харажатларни камайтиради.

Тадбиркорликни давлат томонидан иқтисодиётни мақсадли қўллаб-қувватлаш шароитида алоҳида аҳамиятга эга, чунки иқтисодиётда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик улушининг ўсиб бориши ички бозорни сифатли ва рақобатбардош товарлар билан тўлдириш, хизмат кўрсатиш соҳасини кенгайтириш, жаҳон бозори талабларига мос, экспортбон маҳсулотларни кўпайтириш, янги иш ўринлари яратиш, аввало, ёшларни иш билан таъминлашнинг, шу асосда аҳоли даромадлари ва турмуш фаровонлигини оширишнинг асосий омилларидан бири ҳисобланади²⁴. Давлатнинг тадбиркорлик фаолиятига нисбатан олиб борадиган узок муддатли режалари ҳам шундан келиб чиқади. Республикамизда

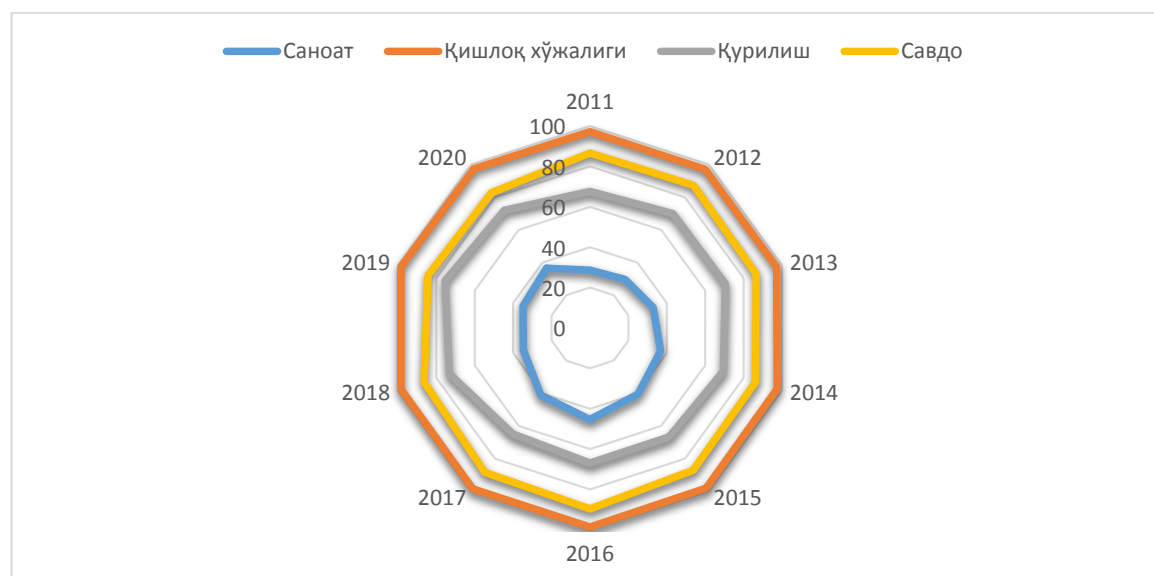
---

²⁴ Камилова Ф.К. Хусусий тадбиркорликни ривожлантириш шароитида туризм хизматлари маркетингини такомиллаштириш // “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 1, сентябрь, 2011 йил

тадбиркорлик фаолиятига нисбатан олиб борадиган узоқ муддатли режалари ҳам шундан келиб чиқади²⁵.

Халқ фаровонлигини ошириш мақсадида “Ҳар бир оила – тадбиркор”, “Ёшлар – келажагимиз”, “Обод қишлоқ”, “Обод маҳалла”, “Томорқани ривожлантириш” каби дастурлар қабул қилинди. Бу дастурлар аҳоли бандлигини таъминлаш, оилалар учун даромад манбаи яратишга хизмат қилмоқда²⁶.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлигининг Республика аҳоли бандлиги ва меҳнатни муҳофаза қилиш илмий маркази томонидан ўтказилган ижтимоий тадқиқот натижаларига кўра Ўзбекистонда меҳнатга лаёқатли аҳоли сони -19121 минг, банд аҳоли сони - 13205 минг ташкил этади.²⁷

1.2.-расм. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг иқтисодиёт асосий тармоқларидаги улуши²⁸

²⁵ <https://president.uz/uz/lists/view/3408>

²⁶ <https://president.uz/uz/lists/view/3408>

²⁷ <https://mehnat.uz/uz/news/aellarni-ish-bilan-taminlash-tadbirkorlikka-zhalb-etishda-davlat-tashkilotlari-bilan-hamkorlikning-ahamiyati-va-istiqbollari>

²⁸ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилган.

Тадбиркорликни шакллантириш ва уни ривожлантириш учун иқтисодий, ижтимоий, ҳуқуқий ва бошқа муайян шароитлар яратилиши керак.

Хусусан, иқтисодий шароитларга қуйидагилар киради²⁹:

- товарга бўлган таклиф ва талаб;
- харидор сотиб олиши учун товар турларининг мавжудлиги;
- харидор сотиб олиши учун керак бўлган пул ҳажмининг мавжудлиги;
- ишчиларнинг маошига, яъни сотиб олиш имкониятига таъсир кўрсатувчи ишчи жойларининг, ишчи кучларининг ортиқчалиги ёки етишмовчилиги.

Молиявий ресурсларининг мавжудлиги ва улардан фойдаланиш имкониятлари, киритилган капиталдан олинаётган даромад миқдори ва ўз ишбилармонлик операцияларини молиялаштириш учун олинмоқчи бўлган кредит миқдори иқтисодий шароитга таъсир этади³⁰.

Бу каби тадбирларнинг ҳаммаси бозор инфратузилмасини ташкил қилувчи турли хилдаги муассаса ва ташкилотлар фаолиятидир. Тадбиркорлик, кичик бизнес субъектлари шу каби муассаса ва ташкилотлар билан ўзаро ҳамкорликда, савдо-савдо амалиётларини амалга оширадилар. Хизмат кўрсатувчи тижорат банклари, турли таъминотчилар, жумладан хом-ашё, ускуна, материаллар харид қилиш учун; ҳуқуқий, бухгалтерия хизматларни тақдим қилувчи муассасалар; меҳнат бозорида ёлланма ишни тартибга солувчи ташкилотлар, агентликлар, меҳнат бозори талабларига асосида кадрлар тайёрлашга ихтисослашган ўрта-махсус таълим ўқув юртлари; турли маркетинг, логистика компанияларини ва турли муассасалар ушбу ташкилотлар тизимини ташкил этади.

Мамлакатда сўнгги йилларда тадбиркорлик субъектларни кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга, бу жараёнда соҳада ижтимоий-

²⁹ Boltabaev M.R., Qosimova M.S. Kichik biznes va tadbirkorlik. – T.: Noshir, 2011.

³⁰ Boltabaev M.R., Qosimova M.S. Kichik biznes va tadbirkorlik. – T.: Noshir, 2011.

меҳнат муносабатларини замонавий талаблар асосида такомиллаштиришга алоҳида аҳамият қаратилмоқда.

1.1.-жадвал

Тармоқлар бўйича янги ташкил этилган кичик корхона ва микрофир-малар сони (фермер ва деҳқон хўжаликларисиз, бирлик)³¹

Тармоқлар	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Тармоқлар бўйича жами	31242	21078	26334	26037	26896	38167	48922	92874	93200
Саноат	7708	5457	7316	6450	5841	10182	11262	19496	18596
Қишлоқ ва ўрмон хўжалиги	3647	2231	2417	2293	2351	3337	5144	7469	14969
Қурилиш	2236	1936	2766	3134	2850	3788	6360	8730	6009
Транспорт ва алоқа	1831	1148	1542	1522	2099	2831	3335	-	2397
Бошқа ишлаб чиқариш тармоқлари	4372	2024	2256	2725	-	-	-	-	
Савдо ва умумий овқатланиш	9012	6494	7803	7604	2403	11244	15604	-	35213
Маиший хизмат кўрсатишнинг ноишлаб чиқариш турлари	663	483	581	527	-	-	-	-	
Соғлиқни сақлаш, жисмоний тарбия, спорт ва ижтимоий таъминот	680	551	821	802	486	858	1154	1269	1450
Таълим, маданият, фан ва илмий хизмат кўрсатиш	580	422	523	718	-	-	-	-	
Бошқа ноишлаб чиқариш тармоқлари	513	332	309	262	3730	4120	5621	-	5637

Мамлакатимизда 2012-2018 йилларда тармоқлар бўйича янги ташкил этилган кичик корхона ва микрофирмалар сони ўзгаришининг таҳлили шуни

³¹ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилган.

кўрсатадики, мазкур кўрсаткич учун 2012-2014 йиллар оралиғида муайян даражадаги беқарорлик хос бўлиб, фақат 2015 йилдан бошлаб изчил ва барқарор ўсишга эришилган. 2019 йилда 92,9 мингтадан ортиқ кичик корхона ва микрофирмалар (фермер ва деҳқон хўжаликларисиз) ташкил қилинди, бу ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 89,8 % кўп демакдир.

Ҳар қандай мамлакатда сиёсий тизимнинг барқарорлиги тадбиркорликни ривожлантиришга катта таъсир кўрсатади. Агар сиёсий тизим беқарор бўлса, тадбиркорлар катта сармояларни жалб қилмасдан юқори фойда олиш учун қисқа вақт ичида турли операцияларни ўтказишга ҳаракат қилишади. Сиёсий вазиятнинг барқарорлиги тадбиркорга ўз фаолиятини стратегик жиҳатдан қуриш, яъни узоқ муддатли лойиҳаларни режалаштириш ва уни амалга оширишга шароит яратади.

1.2.-жадвал

Иқтисодий фаолият турлари бўйича кичик корхоналар ва микрофирмаларнинг асосий капиталга киритилган инвестициялари (фермер ва деҳқон хўжаликларисиз; млрд. сўм)³²

Тармоқлар	2017	%	2018	%	2019	%	2018 йилда 2017 йилга нисб. ўсиш, марта	2019 йилда 2018 йилга нисб. ўсиш, марта
Жами	14076,7	100	33111,9	100	70650,2	100	2,35	2,13
шу жумладан:								
Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги	697,7	4,96	3528,6	10,66	5158,8	7,30	5,06	1,46
Саноат	8034,9	57,08	16625,4	50,21	43533,5	61,62	2,07	2,62
Қурилиш	875,3	6,22	2075,4	6,27	6535,4	9,25	2,37	3,15
Савдо	1648,2	11,71	3692,3	11,15	5326,8	7,54	2,24	1,44
Ташиш ва сақлаш	633,9	4,50	1196,6	3,61	2511,3	3,55	1,89	2,10
Яшаш ва овқатланиш	256,2	1,82	648,6	1,96	2092,2	2,96	2,53	3,23

³² Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида ишлаб чиқилган.

Бўйича хизматлар								
Ахборот ва алоқа	92,1	0,65	193,1	0,58	254,1	0,36	2,10	1,32
Молиявий ва суғурта фаолияти	139,3	0,99	70,6	0,21	103,4	0,15	0,51	1,46
Таълим	15,7	0,11	60,8	0,18	175,9	0,25	3,87	2,89
Соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматларни кўрсатиш	299,9	2,13	520,9	1,57	864	1,22	1,74	1,66
Санъат, кўнгили очиш ва дам олиш	61,4	0,44	988,9	2,99	179,5	0,25	16,11	0,18
Бошқа турлари	1322,1	9,39	3510,7	10,60	3915,3	5,54	2,66	1,12

Жадвал маълумотларидан кўринадики, кейинги йилларда мамлакатимизда иқтисодий фаолият турлари бўйича кичик бизнес корхоналарининг асосий капиталга киритилган инвестициялари ҳажми сезиларли даражада ошмоқда. Агар 2019 йилда 2018 йилга нисбатан ушбу кўрсаткичнинг ўсиши бутун иқтисодиёт бўйича 2,13 маргани ташкил этган бўлса, тармоқлар бўйича ўсиш аҳамиятига кўра қуйидагича кетма-кетликка эга бўлган: яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар – 3,23 марта, қурилиш – 3,15, таълим – 2,89, саноат – 2,62, ташиш ва сақлаш – 2,10, соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматларни кўрсатишда 1,66, қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги – 1,46, молиявий ва суғурта фаолияти – 1,46, савдо – 1,44, ахборот ва алоқа – 1,32, марта. Фақат ягона тармоқ – санъат, кўнгили очиш ва дам олиш да инвестициялар ҳажми камайиб, ўтган даврга нисбатан 18% ни ташкил этган. Умуман олганда, иқтисодиёт тармоқлари бўйича киритилган инвестициялар ҳажми бир-биридан аҳамиятли даражада фарқ қилмоқда. Агар 2019 йилдаги тармоқлар бўйича инвестицияларнинг жами инвестициядаги салмоғини таҳлил қиладиган бўлсак, аҳамияти жиҳатидан қуйидаги кетма-кетликни кўриш мумкин: саноат – 61,62 %, қурилиш – 9,25%, савдо – 7,54%, қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги 7,30%, ташиш ва сақлаш – 3,55% ва ҳ.к. Қолган

тармоқларга киритилган инвестициялар ҳажмининг солиштирма салмоғи у қадар юқори эмас.

Бундан ташқари, ҳар қандай тижорат фаолияти тегишли ҳуқуқий муҳитда амалга оширилади. Шунинг учун зарур ҳуқуқий шароитларни яратиш муҳимдир. Аввало, бу тадбиркорлик фаолиятини тартибга солувчи меъёрий ҳужжатлар ва бизнесни ривожлантириш учун қулай шароит яратадиган қонунларнинг мавжудлиги билан боғлиқ, яъни корхоналарни рўйхатдан ўтказиш жараёни қисқа ва содда; бизнесда ҳужжатлар билан ишлаш тизимини соддалаштириш; солиқ қонунчилигини такомиллаштириш; Ўзбекистонлик ва чет эллик ишбилармонларнинг ҳамкорлигини ривожлантириш. Шу билан бирга, бунга кичик бизнесни ривожлантириш бўйича минтақавий марказларни ташкил этиш, статистик шакллар ва ҳисоб-китобларни такомиллаштириш киради. Шунингдек, бизнес юритишнинг ҳуқуқий қафолатлари билан боғлиқ масалаларни ҳал қилиш муҳимдир.

1.3.-жадвал

АҚШда тадбиркорлик соҳасида узоқ йиллар мобайнида амал қилаётган қонунлар тизими ³³

Қонунлар	Қонунларнинг асосий моҳияти
Трестларга қарши Шерман қонуни (1890)	а) монополия ёки монополиялаштиришни таъқиқлаш; б) штатларўртасида ёки ташқи савдони чеклашга қаратилган турли хилдаги шартнома, келишув ва бирлашмаларни таъқиқлаш тўғрисида.
Озиқ-овқат маҳсулотлари ва медицина препаратларининг сифатлиги ҳақидаги қонун (1906)	Штатлар ўртасида савдо-сотикқа қалбакилаштирилган ёки марка ёпиштирилмаган маҳсулотларни ишлаб чиқариш, ташиш, сотишни таъқиқлаш тўғрисида бўлиб, бу қонун 1938 йилда озиқ-овқат, дори-дармон ва косметика воситалари ҳақидаги Федерал қонунига алмаштирилди.
Федерал савдо комиссияни таъсис этиш ҳақидаги қонун (1954 й.)	Савдода рақобатнинг виждонсизлик услуги ноқонунийлигини текширувчи идорани—комиссияни ташкил этишни назарда тутди.
Клейтон қонуни (1914)	Амалий фаолиятнинг айрим турларини таъқиқ этувчи Шерман Қонунига қўшимча киритилди (нархларни камситиш турларини аниқлаш, шартномага ҳамкор ҳаракатини чекловчи моддани киритиш, сотишнинг чеклаш тажрибасини қўллаш, бошқа корпорациялар акцияларига эга бўлиш, қўшма директорат ташкил этиш).

³³ Горфинкеля В.Я., Поляка Г.Б., Швандара В.А.. Предпринимательство: Учебник. М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 2001. 18-бет.

Уилер Ли қонуни (1938)	Рақобатга зарар келтириш ёки келтирмасликдан қатий назар нопок, фириб ҳаракат ва усулларни таъқиқлаш; озиқ-овқат, дори-дармон рекламаси устидан Федерал савдо комиссиясининг назоратини таъсис этиш тўғрисида.
Товарнинг асллиги унинг ўрама ва маркасида акс этиши ҳақидаги қонун (1966)	Кенг истеъмол товарлар ўрама ва маркалашига қоида жорий этилиши ўрам ичида нима борлигини, ишлаб чиқарган шахс номини ва ўрам ичидаги нарсанинг аниқ миқдорини кўрсатишни талаб қилади.
Истеъмол товарларининг хавфсиз бўлишлиги ҳақидаги қонун (1972)	Истеъмол товарларининг хавфсиз бўлиши билан боғлиқ муаммолар бўйича комиссия таъсис этилиши ва унга истеъмол товарларига нисбатан хавфсизлик стандартларини қўллаш ва ушбу стандартларга риоя қилмаслиги учун санкция қўллаш ваколати берилди.
Қарзларни виждонан ундириб олиш ҳақидаги қонун (1978)	Қарзларни ундириб олишда одамларни кўрқитиш, таъқиб қилиш, аёвсизларча муносабатда бўлиш, тухмат қилиш ноқонуний деб эълон қилинди.

Халқаро тажрибадан келиб чиқадиган бўлсак, **АҚШнинг тадбиркорлик соҳасида кўп йиллар мобайнида қўллаб келаётган қонунлар тизими бунга мисол бўла олади.** (1.2-жадвал)

Шунингдек, АҚШда кичик корхоналар фаолиятини субсидиялаш учун ажратиладиган бюджети маблағлари нисбатан кам. Улар асосан кичик корхоналарга имтиёзли фоизларда ўз ишини янгидан бошлашлари ёки кенгайтириш шарти билан кредит берувчи тижорат банкларига кафолат сифатида ишлатилади ёки ишлаб чиқаришни техник жиҳатдан модернизациялаш, қайта жиҳозлаш мақсадида фойдаланилади.

Таъкидлаш керакки, ишбилармонлик муҳитига таъсир этувчи омиллар орасидан **ҳуқуқий омиллар асосий омил бўлиб ҳисобланади, чунки тадбиркорлик фаолиятини олиб бориш учун ишбилармонлик муҳитида амалга оширилиши мумкин бўлган тадбиркорлик қоидаларини кўрсатиб беради.** Мазкур қоидалар **нима қилиш мумкин-у нима қилиш мумкин эмас тамойили асосида ишлаб чиқилиши мумкин.** Бу қоидаларда тадбиркорлик фаолиятини **олиб бориш йўлидаги барча чегара ёки чекловлар яққол кўрсатилиб берилиши керак.** Умумий қилиб айтганда, ишбилармонлик муҳитига таъсир этувчи ҳуқуқий омил кичик бизнес ва тадбиркорлик фаолиятини тартибга солувчи барча қонунлар ва йўриқномалар мажмуини ўзида жамлайди. Шу билан бирга,

тадбиркорнинг иқтисодий жараёнда бошқа субъектлар билан муносабатини ҳам ифодалайди.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикасида амалиётда татбиқ қилинаётган иқтисодий ислохотларнинг асосини ташкил қилаётган бир бутун ҳуқуқий асос мавжуддир:

Айниқса, сўнгги йилларда қабул қилинган бир қатор қонун ҳужжатлари мамлакатимиз ишбилармонлик ва инвестиция муҳити даражасининг халқаро рейтинги сезиларли даражада ошишини таъминлади.

Тадбиркорлик фаолиятига ноқонуний аралашуш ва тўсқинлик қилиш, хусусий мулкдорлар ҳуқуқларини бузганлик учун давлат, ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва назорат қилувчи органларнинг мансабдор шахслари жавобгарлигини жинойий жавобгарликка тортиш даражасигача ошириш белгилаб қўйилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 17 ноябрдаги «Хунармандчиликни янада ривожлантириш ва хунармандларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ–5242-сон, 2018 йил 27 июндаги ««Yoshlar-Kelajagimiz» Давлат дастури тўғрисида»ги ПФ–5466-сон Фармонлари, 2018 йил 26 апрелдаги «Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари фаолиятини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-3680-сон, 2018 йил 7 июндаги «Ҳар бир оила - тадбиркор» дастурини амалга ошириш тўғрисида»ги ПҚ–3777-сон ва 2018 йил 14 июлдаги «Аҳоли бандлигини таъминлаш борасидаги ишларни такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ–3856-сон қарорлари асосида имтиёзли кредитлар оилавий тадбиркорлик, даромад топишга қаратилган муайян меҳнат фаолияти билан шуғулланиш ва фаолият турини кенгайтириш истагини билдирган аҳоли ҳамда тадбиркорлик субъектларига йиллик 8 фоиз ставкада 3-6 ойгача бўлган имтиёзли давр билан 3 йилдан кўп бўлмаган муддатга ажратилади. Бунда, 2020 йил 1 январдан бошлаб кредитлар АТ Халқ банки, «Микрокредитбанк» АТБ

ва «Агробанк» АТБ орқали Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг қайта молиялаштириш ставкасида ажратиш имкониятлари яратилди³⁴.

Республикамизда тадбиркорликни ривожлантириш учун зарур шарт-шароит яратиш, хусусий мулк дахлсизлигини мустаҳкамлаш, тадбиркорликни ривожлантириш йўлида маъмурий тўсиқларни бартараф этиш, инвестиция ва ишбилармонлик муҳитини яхшилашга қаратилган чора-тадбирлар мунтазам изчил равишда амалга оширилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлигининг маълумотларига кўра, хусусий тадбиркорлик субъектларининг 231 нафарига ходимларини касбга тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш харажатларни қоплаш учун 5,3 млрд.сўм субсидия маблағлари ажратилиб, натижада 2,2 минг хотин-қизларни бандлиги таъминланди. Шахсий томорқаларда енгил типдаги иссиқхона қурилиши, экин экишга уруғлар ва кўчатлар ҳамда, суғориш воситаларини харид қилган 12,7 минг хотин-қизларга 32,4 млрд.сўм субсидия маблағлари молиялаштириб берилди.³⁵

Фикримизча, сўнгги йилларда қабул қилинаётган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг амалиётга татбиғи тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ҳимояси кафолатларини таъминлаш, бизнесни ташкил этиш ва юритишда ёрдам кўрсатиш, давлат хизматларини тақдим этиш, шунингдек, бизнес-муҳитни яхшиланишига доир тадбиркорлар билан ахборот алмашинувининг самарали усулини жорий этиш имконини яратади ва мамлакатимизда хусусий мулк ва тадбиркорликнинг янада ривожланиши, чет эл инвестицияларининг кенг жалб қилиниши ва маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг ташқи бозорларга чиқишига хизмат қилади.

---

³⁴ <https://review.uz/oz/post/ozbekistonda-yoshlar-tadbirkorligini-qollab-quvvatlash-va-rivojlantirishda-amalga-oshirilayotgan-islohotlar-samarasi>

³⁵ <https://mehnat.uz/uz/news/aellarni-ish-bilan-taminlash-tadbirkorlikka-zhalb-etishda-davlat-tashkilotlari-bilan-hamkorlikning-ahamiyati-va-istiqbollari>

1.2. Рақобатбардошликни бошқариш тизимида ишбилармонлик муҳитининг шакллантирилиши ва қўллаб-қувватлаш амалий жиҳатлари

Шу билан бирга шуни қайд этиш керакки, миллий тадбиркорлик фаолиятининг ҳозирги босқичини глобализациясиз тасаввур қилиш қийин.

Юқори фойдага интилиш замонавий тадбиркорлардан мамлакат ташқарисида қидиришни талаб қилади. Кенг тарқалган глобаллашув жараёни ва халқаро меҳнат тақсимоти халқаро тадбиркорликни ривожлантиришга ёрдам беради ва замонавий ишбилармонлик муҳитини яратади. Тадбиркорларнинг чет элда ишлашининг асосий сабаблари маҳсулот бозорларини кенгайтириш, маҳсулотларнинг кенг ассортименти туфайли харажатларни камайтириш, бизнес юритиш учун энг қулай шароитларни танлаш ва чет эл инвестициялари ва технологияларига ўтишдир. Буларнинг барчаси тўғри стратегияни танлаш орқали тадбиркорларнинг молиявий даромадларини ошириш эҳтимолини оширади.

Ҳозирги вақтда бизнес жараёнлари кескинлик ва мураккаблик билан ажралиб туради. Тадбиркорликнинг ривожланишига таъсир қилувчи омиллар тобора кенгайиб бормоқда, омилларнинг турли туманлиги бизнес жараёнларни олдиндан прогноз қилиш қийин бўлиб бормоқда. Натижада, ташқи бозорга чиқиш ёки жаҳон майдонида ўз мавқеини кенгайтиришни режалаштираётган миллий компанияларимиз қарорларни қабул қилишда ва уларни амалга оширишнинг оқибатларини аниқлашда қийналмоқдалар.

Шубҳасиз, ҳар бир миллий тадбиркорлик бошқарувининг муваффақияти асосан тўғри танланган ва оқилона амалга ошириладиган узоқ муддатли ривожланиш стратегиясига боғлиқ. Халқаро бозорда тадбиркорлик қилиш ҳам бундан истисно эмас, чунки ягона стратегияни ишлаб чиқишда ва амалга оширишда менежментда қўшимча ва муайян ёндашувлари, усуллар ва воситаларини қўллаш катта аҳамиятга эга.

Республикамизда тадбиркорликни ўрганиш ва ривожлантиришга кизиқиш жуда катта. Шу жиҳатдан олганда, тадбиркорлик жараёнини бошқариш республикамиз ҳозирги ривожда алоҳида ўрин тутди.

Муаллифнинг тадбиркорликнинг маҳаллий ва халқаро стратегиясини ривожлантиришга, шунингдек, амалий ва тадқиқот тажрибасига бағишланган илмий адабиётларни тадқиқи компанияларнинг халқаро операциялар бўйича стратегик қарорлар тўғри келишини таъминлаш имконини беради.

Муаллифнинг фикрига кўра, тадбиркорларнинг товари ишлаб чиқариш ва бизнес жараёнларини жаҳон бозорининг талабларига тўла-тўқис мослашуви зарурлигига катта аҳамият касб этади. Таклиф қилинаётган тизимнинг компаниялар томонидан омиллардан фойдаланиш, уларни таҳлил қилиш ва баҳолаш халқаро стратегияни ишлаб чиқиш учун зарур усуллар билан таъминлайди.

Тадбиркорлик ҳар қандай молиявий-иқтисодий фаолиятнинг умумий хусусиятларини ўзида намоён қилади, тадбиркор томонидан амалга ошириладиган ҳаракатлар муайян мақсадга йўналтирилганлиги ва изчиллиги билан тавсифланади. Ҳар бир тадбиркор, ўз мақсадларига эришиш учун - даромадни максималлаштириши, турли туман замонавий усуллардан фойдаланиши керак. Бу соҳаларда менежмент, маркетинг, фуқаролик, меҳнат қонунчилиги ва маъмурий қонунлар, статистика ва статистик прогнозлаш усуллари, шунингдек, бухгалтерия ҳисоби ва аудит усуллари киради. Бизнес юритишда ишлатиладиган барча усуллар тўғридан-тўғри ёки билвосита замонавий тадбиркорнинг ишига таъсир қилади. Бундан ташқари, замонавий тадбиркор энг мақбул натижага эришиш учун фаолият юритаётган тармоқ хусусиятларини билиши керак.

Бизнесни бошқаришдаги замонавий тенденциялар тадбиркорларни энг қулай шароитларни излашга мажбур қилмоқда. Энг жиддий рақобатга дош бериш ёки ундан қочиш учун тадбиркор минтақаларда ресурслардан унчалик чекланмаган ҳолда маҳсулот учун янги бозорларни топишга ёки

инвестицияларнинг янги йўналишини топишга интилади. Ҳозирда жаҳон иқтисодиётидаги глобаллашувнинг юқори даражаси аксарият тадбиркорларга ўз бизнесларини чет элда юритишда ёки хорижий ҳамкасблар ҳамкорлигида ташкил этишда ёрдам беради.

Бу омиллар кўплаб турдаги халқаро бизнес фаолияти ва шаклларининг мавжудлиги билан боғлиқ.

Фикримизча, тадбиркорларнинг ташқи бозорга чиқиш билан боғлиқ бизнес операцияларини амалга оширишнинг бир қанча шакллари кенг фойдаланиш керак. Ушбу шаклларнинг баъзилари ички бозорда ишлатилганидан сезиларли даражада фарқ қилиши мумкин. Шаклни танлаш нафақат мақсадга, балки компаниянинг ҳаракат қилиши керак бўлган ташқи муҳитга ҳам таъсир қилади. Демак, ташқи бозор учун тадбиркорлик шаклларини уч гуруҳга бўлиниши мумкин³⁶:

Гуруҳ 1 – қонунларга мувофиқ жойлаштириш мамлакатда ҳуқуқий мақомини белгилаб, тадбиркорликнинг шакллари. Бунинг кўриниши, хорижий инвестициялар иштирокидаги компания тузиш ёки маҳаллий корхонанинг улушини сотиб олиш;

2-гуруҳ – тадбиркорликнинг шакллари солиқ мақомини белгилаш билан, лекин юридик шахслар (хорижий юридик шахсларнинг ваколатхоналари ва филиаллари) ташкил этилмасдан;

3-гуруҳ - шартнома муносабатларига асосланган ҳолда (компания тузмасдан ва солиқ мақомини белгилашдан) тадбиркорликнинг ташкилий шакллари.

Биринчи гуруҳ иккита ҳолат билан тавсифланади:

- 100% хорижий инвесторларга тегишли корхоналар;
- хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар (қўшма корхоналар).

---

³⁶ Pugach I.L. Kichik biznes va oilaviy biznes: tashkil etish va rivojlantirish. Tadbirkorlar uchun qo'llanma. Iqtisodiy rivojlanishga ko'maklashish markazi. http://ced.uz/wp-content/uploads/2013-Oilavij-_biznes-_uzb.pdf

Хорижий инвесторларга карашли корхоналар учун одатий бўлган тадбиркорлик фаолиятининг ташкилий шакллариининг биринчи гуруҳини батафсил кўриб чиқайлик. Ушбу компаниялар юридик шахслар базавий мамлакат сифатида рўйхатга олинган. Ўзбекистонда, тўлиқ хорижий инвесторларга тегишли бўлган, лекин миллий қонунлар бўйича рўйхатга олинган компанияларни рўйхатга олиш, компанияларни рўйхатга олиш тартибини, уларнинг ҳуқуқий мақоми, солиқ солиш даражасини, баъзи тармоқлардаги улушларни сотиб олиш бўйича чеклашларни, фойдани ўтказиш тартибини, меҳнат қонунига бўйсуннишни белгилаб берувчи қонунлар билан белгиланади.

Тадбиркорлик менежмент тизимида қўшма корхоналар халқаро тадбиркорликнинг кенг тарқалган шакли ҳисобланади. Икки ёки ундан ортиқ компания бир компанияга инвестицияни тўғридан-тўғри жалб қилиш ҳуқуқига эга бўлганда қўшма корхона учун хосдир. "Аралаш корхона" деб номланадиган муайян турдаги қўшма корхона давлат органларининг хусусий компанияларда иштироки билан тавсифланади³⁷.

Қўшма корхонани ташкил этиш ҳар доим ҳамкорларнинг бир-бирларига ва учинчи томонларга нисбатан ҳуқуқларини ва мажбуриятларини белгилайдиган шартнома асосида амалга оширилади. Қўшма корхоналар, миллий компаниялар ва чет элликлар ташкил этилганда ташкил этилиши мумкин.

Қўшма корхоналар ўзаро манфаатли ва ҳамкорларнинг ўзаро самарали ва узоқ муддатли ҳамкорлиги учун ўзаро хоҳиш-истакларига йўналтирилган. Одатда, қўшма корхоналар узоқ муддатли қўшма лойиҳаларни амалга ошириш мақсадида ташкил этилади.

Иккинчи гуруҳнинг ташкилий-ҳуқуқий шакллариини кўриб чиқиш мумкин. Бунга миллий қонунларга мувофиқ юридик шахс бўлмаган корхоналар киради, лекин бош компания учун рўйхатдан ўтиш мамлакатда

---

³⁷ Pugach I.L. Kichik biznes va oilaviy biznes: tashkil etish va rivojlantirish. Tadbirkorlar uchun qo'llanma. Iqtisodiy rivojlanishga ko'maklashish markazi. http://ced.uz/wp-content/uploads/2013-Oilaviy-_biznes-_uzb.pdf

солиқ мақомини белгилайди. Одатда бундай корхоналар мезбон мамлакатда филиаллар ва ваколатхоналар шаклида ўрнатилади.³⁸

Шунингдек, бизнес амалиётида хорижий компания филиалининг муддати белгиланади. Чет давлатда рўйхатдан ўтказилган бўлса-да, мустақил балансга эга бўлмаса-да, унинг баланси ота-компаниянинг балансига киритилади. Бўлим, бош компания мажбуриятлари ва тўлиқ (100%) бош компания мулкидир ва алоҳида юридик шахс эмас.

Миллий қонунчиликда филиал ва вакиллик шартларини ажратиш қабул қилинган. Солиққа тортиш мақсадларида Ўзбекистон солиқ Кодекси хорижий компанияларнинг ваколатхоналари ва филиалларининг индивидуал ваколатларини тақдим этувчи хорижий ташкилотнинг доимий ваколатхонаси тушунчаси киритилган, шу билан бирга бу айни вақтда ваколатхона ва шубба корхоналарни ҳам қўшиш мумкин.

Ўзбекистон Солиқ кодексига мувофиқ, хорижий компаниянинг доимий ваколатхонаси ушбу муассасанинг (бундан буён - филиал) филиали, ваколатхонаси, филиали, идораси, идораси, ваколатхонаси, ҳар қандай бошқа бўлинма ёки бошқа фаолият турини англатади³⁹.

Қабул қилувчи давлат ҳудудида бош компанияларнинг ваколатхоналари ва филиалларини ташкил этиш икки томон учун бир қатор афзаллик ва камчиликларни ўз ичига олади. Агар филиал ёки ваколатхона хорижий фирма бозорларга кириш учун маълум бир қулайлик яратиб, янги ҳисобот шакллари ишлаб чиқиш ва ходимларни ўқитиш харажатларини камайтиришга имкон беради, чунки филиаллар ёки ваколатхоналар ички бозорнинг ўзига хос хусусиятларини биладиган миллий раҳбарлар томонидан бошқарилади.

---

³⁸ Pugach I.L. Kichik biznes va oilaviy biznes: tashkil etish va rivojlantirish. Tadbirkorlar uchun qo'llanma.

Iqtisodiy rivojlanishga ko'maklashish markazi. http://ced.uz/wp-content/uploads/2013-Oilavij-_biznes-_uzb.pdf

³⁹ Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси.

Агар компания бизнинг бозорда қисқа муддатли иштирок этмоқчи бўлса, филиаллар ва ваколатхоналар учун қулай тугатиш шартлари ва солиқ имтиёзлари мавжуд.

3-гуруҳда шартнома муносабатлари ёки шартномалар асосида юридик шахсни ташкил этиш ёки қабул қилувчи мамлакат ҳудудида солиқ мақомини консолидация қилишни назарда тутмаган шартномалар асосида халқаро тадбиркорлик шакллари кўриб чиқилади⁴⁰.

Тадбиркорликда шартномавий муносабатларнинг ривожланиши моддий бўлмаган активларни роялти сифатида фойдаланиш учун бундай ўзига хос турдаги мукофотнинг пайдо бўлишига олиб келди.

Муаллифлик ҳуқуқи эгасига эгалик ҳуқуқини, брендини ва бошқа номоддий активларни қўллаш учун эгасига мукофот беради. Шартномага мувофиқ ушбу турдаги тўлов халқаро бизнес муносабатларининг лицензиялаш ёки франчайзинг каби шаклларида кенг тарқалган.

Лицензиялаш - интеллектуал мулк эгаси (лицензиар) эгаси бўлган компания лицензиат томонидан роялтига ҳақ тўлайдиган сотиб олувчига (лицензиатга) фойдаланиш ҳуқуқини сотадиган шартномавий ҳамкорлик шаклидир. Шартноманинг предмети сифатида, қоида тариқасида, патент, ихтиро, технологик жараён, муаллифлик ҳуқуқи ва бошқалар каби активлар мавжуд.

Лицензиялаш иқтисодий жиҳатдан ўзаро манфаатли битим ҳисобланади. Лицензар, ушбу битим сизнинг номоддий активларингизни рақобатчилик фирмасидан фойдаланишга ва қўшимча даромад манбаларига жалб қилишга имкон беради.

Лицензиат, мавжуд технологияларни узатиш, агар у ушбу технологияларни сотиб олиш ўзларининг ривожланишидан арзонроқ бўлса янги технологияларни сотиб олиш харажатларини камайтиришга ёрдам бериши мумкин.

---

⁴⁰ Pugach I.L. Kichik biznes va oilaviy biznes: tashkil etish va rivojlantirish. Tadbirkorlar uchun qo'llanma. Iqtisodiy rivojlanishga ko'maklashish markazi. http://ced.uz/wp-content/uploads/2013-Oilaviy-_biznes-_uzb.pdf

Франчайзинг шартнома-тадбиркор муносабатларнинг бир кенг тарқалган шакли ҳисобланади. Тижоратни ташкил этишнинг ушбу шакли ҳар қандай рўйхатдан ўтган моддий бойликлардан фойдаланган ҳолда товар ёки хизмат сотувчиси томонидан товарларни ёки хизматларни сотишда товар, логотип, савдо маркаси ва эгасининг (франчайзер) обрўсидан фойдаланиш ҳуқуқини беришдир.

Ривожланган мамлакатларда халқаро франчайзинг кенг тарқалган. Айниқса, АҚШ ТМК ларида ушбу шаклдаги муносабатлар кенг тарқалган. Америкалик корпорацияларнинг хорижий франчайзининг 30 фоиздан ортиғи Канадада, 7 мингдан ортиғи - Японияда, шулардан 67 фоизи озиқ-овқат саноатида жойлашган.

Халқаро франчайзингни ривожлантириш маълум даражада ТМК фаолиятини кенгайтиришнинг инвестицион бўлмаган шакллари ривожлантириш тенденциясини акс эттиради. Франчайзаларни сотиш орқали корпорация бевосита истеъмолчига бориб, савдо нуқталарининг сонини бир неча мингга оширади⁴¹.

Франчайзаларни энг катта кўлами кўп миллатли компаниялар томонидан амалга оширилади. ТМК уч гуруҳга ажратилиши мумкин ва миллий корхоналар билан биргаликда кўшма корхоналар шаклида, шунингдек филиаллар, филиаллар ёки ваколатхона тузиш орқали фаолият юритиши мумкин.

Ҳозирги кунда глобаллашган иқтисодиётда 500 та йирик корпорация дунё ялпи маҳсулотининг 80 фоизини бошқаради ва уларнинг ишлаб чиқариш ва хизматларини сезиларли даражада диверсификация қилади⁴².

ТМКлар шўъба ва филиаллари орқали глобал миқёсда операцияларни амалга оширадиган компания деган маънони англатади. Улар ТМК бош офиси

---

⁴¹ Ерохин В. Л. Актуальные проблемы развития предпринимательства: теория и практика // Ставрополь: АГРУС, 2010.

⁴² World Investment Report: Transnational Corporations and the Infrastructure Challenge. UNCTAD, UN, New York, Geneva, 2010.

жойлашган мамлакат ташқарисида жойлашган ишлаб чиқариш фондлари ёки ишлаб чиқариш объектларини назорат қилувчи корхоналардир⁴³.

Сўнгги йилларда баъзи тавсифлар берилди: компаниянинг халқаро мақоми ҳозирги вақтда унинг асосий савдо фирмасидан ташқарида сотилган савдо улуши кўрсаткичи билан тасдиқланади. Швейцариянинг Нестле фирмаси (98,2%) жаҳон миқёсида етакчи ўринлардан бирини эгаллайди, кейин АББ (87,2%) ва Exxon (79,6%).

Сўнгги йигирма йил мобайнида тадбиркорликнинг жаҳон миқёсида ривожланишини тавсифловчи кўплаб тенденциялар пайдо бўлди. Тадбиркорликни халқаро даражада ривожлантиришнинг асосий йўналишлари глобаллашув натижасида яратилган бизнес-жараёнлар кўламининг ошиши билан характерланади.

Бугунги кунда тадбиркорликнинг жаҳон миқёсида ривожланишига таъсир қилувчи биринчи ва асосий тенденция бизнес тузилмалари кўламини кенгайтириш, бизнес алоқаларини байналмилаллаштириш ва узоқ муддат давомида ҳамкорликни йўналтириш ҳисобланади.

Бундай ҳолатнинг зарурияти логистика ва транспорт соҳасида мақбул шарт-шароитлар яратишга имкон берадиган юқори технологик ривожланиш суръатлари ҳисобланади. Коммуникация соҳасидаги илмий ютуқлар, масалан, йўлдош орқали боғланиш шерикларнинг ўзаро ҳамкорлигини тезлаштиради, балки ҳар қандай халқаро операцияларни тезкор назорат қилиш имконини беради⁴⁴.

Иккинчи тенденция сифатида халқаро шароитларининг ўзгарувчанлигини ва халқаро рақобатни кучайишини таъкидлаш керак. Бозорларда тез ўзгарувчан шарт-шароитлар геосиёсий вазиятнинг ўзгариши ва дунёдаги ўзгарувчан мувозанат билан осонлаштирилади. Шубҳасиз,

---

⁴³ Мильнер Б.З. Теория организации // М.: ИНФРА-М, 2014.

⁴⁴ Худоренко Е.А. Промышленные кластеры, как одно из условий интенсификации интеграционных процессов в Евразийском регионе / Е. А. Худоренко //Материалы международной конференции «Региональная экономика: проблемы и перспективы развития» 27 ноября 2014 года, Махачкала, Издательство ДГУ 2014.

тадбиркорликнинг бозордаги шарт-шароитларини шакллантиришда сиёсий омил энг муҳимидир.

Давлатлар ўртасида ўрнатилган дипломатик муносабатларга боғлиқ ҳолда, ушбу давлатларда хорижий ишбилармонлар учун шарт-шароитлар ҳам ўзгариб туради. Энг сўнгги мисол Украинадаги геосиёсий можаролар сабабли Россияга қарши АҚШ ва Европа Иттифоқининг қатор санкцияларини жорий қилишдир.

Энг муҳими, тизим шакллантирадиган сиёсий воқеалар валюта бозори ва товар ресурслари бозоридаги вазиятнинг ўзгариши билан чамбарчас боғлиқ. Замонавий дунёда, бозорларда йирик сиёсий воқеаларга тезда муносабат билдиришади, чунки сиёсат мамлакатларда тадбиркорликни ривожлантиришнинг асосий хавфларини тавсифлайди.

Замонавий тадбиркорликнинг учинчи муҳим тенденцияси бутун дунёда тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлашга қаратилган халқаро институтларнинг ривожланиши ҳисобланади. Тадбиркорликни глобализация натижасида турли мамлакатларнинг савдо-сотик ва ишлаб чиқариш муносабатларини қўллаб-қувватлаш учун халқаро ташкилотлар ташкил этилган.

Жаҳон Савдо Ташкилотининг (ЖСТ) 1995 йилда ташкил этилган савдо ва тадбиркорлик ривожланишини эркинлаштириш бош мақсади сифатида эътироф этилган. ЖСТ янги савдо битимларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш учун масъулдир, шунингдек, дунёнинг кўпгина давлатлари томонидан имзоланган ва парламентлари томонидан ратификация қилинган барча битимлар билан ташкилот аъзолари томонидан бажарилишини назорат қилади.

Бироқ, бугунги кунда ЖСТни халқаро бизнес-жараёнларни адолатли тартибга солишдаги роли анча мунозарали. Кичик мамлакатлар ЖСТга жуда кам таъсир кўрсатади ва асосий мақсад - ривожланган мамлакатларга ёрдам

бериш бўлсада - ривожланган мамлакатлар аввола ўзларининг тижорат манфаатларидан келиб чиқиб ҳаракат қиладилар.

Бундан ташқари, соғлиқни сақлаш, хавфсизлик ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш масалалари доимий равишда бизнес учун қўшимча имтиёзлар ҳисобига инобатга олинмайди, бу эса ЖСТ мақсадлари ва қонунларига тўғридан-тўғри зид ҳолатдир.

Тўртинчи тенденция тадбиркорликдаги замонавий ахборот технологияларидан фаол фойдаланишдир. Тадбиркорлик муносабатларининг эволюцияси замонавий босқичи ахборот технологиялари ривожланишининг жадаллашуви билан ажралиб туради, бу эса транзакцион харажатларни қисқартиришга, қисқа муддатда операцияларни бажаришга ва тадбиркорлик жараёнларини автоматлаштиришга имкон беради.

Бешинчи тенденцияда сўнгги ахборот технологиялари ва ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш натижаси тадбиркорликда бизнесни виртуализация қилишдир. Тадбиркорликда бизнесни виртуализация қилиш глобал жараёнлардир ва корхонанинг анъанавий иш жойларидан, офислардан ва савдо нуқталаридан воз кечишини англатади. Офисни виртуал сайт билан алмаштириш тадбиркорга биноларни ижарага олиш, таъмирлаш ва лойиҳалаш учун тўловларнинг катта қисмини камайтириш имконини беради.

Бизнесни рақамлаштириш қилиш натижалари онлайн-дўконларнинг кўриниши сифатида кўриб чиқилиши мумкин. Товарлар ва хизматларни сотиш билан шуғулланадиган аксарият ҳар бир корхона онлайн саҳифага эга. Тадбиркорлар Интернет тизими ёрдамида савдо-сотик нуқталарини очиб, кўплаб қулайликларга эга бўлмоқдалар. Савдога қўшимча равишда, сайтни ижарага бериш учун абонентлик тўлови ўрнига қўйилган хонани ижарага бериш билан бирга тадбиркор ўз фаолиятини дунёнинг исталган нуқтасидан камроқ вақт билан тезкор равишда кузатиши мумкин.

Олтинчи тенденция тадбиркорликни диверсификациялашнинг кенг тарқалишида намоён бўлади. Диверсификация корхоналар олдида

корхоналарни фаол ишлатиб келмоқда, аммо замонавий тадбиркорликда диверсификация қилиш стратегияси энг муваффақиятли рискни суғурталаш ва бизнесни кенгайтириш стратегиясига айланди.

Ушбу стратегияга алоҳида фикр юритгна иқтисодчи олим И.Ансоффнинг умумий таърифи шундай: "Диверсификация - маълум бир корхонада мавжуд бўлган ресурсларни қайта тақсимлаш жараёнида қўлланиладиган атама, бу аввалги турлардан анча фарқ қилувчи фаолиятнинг бошқа йўналишларига"⁴⁵.

Корхонани ривожлантиришнинг ҳозирги босқичида компания ҳам боғлиқ, ҳам боғлиқ бўлмаган диверсификацияни амалга ошириши мумкин.

Боғланмаган фаолиятни диверсификация қилиш латерал – ён томон деб номланади - бу мавжуд фаолиятнинг ўзига хос хусусиятлари билан бевосита боғлиқ бўлмаган янги фаолият соҳасини яратишни ўз ичига олади.

Масалан, омборлардан бирини ижарага бериш, қолган омборлардан асосий фаолият учун фойдаланиш. Диверсификациянинг ҳар хил турлари мавжуд фаолият соҳасига қараб янги фаолият соҳасини яратишни ўз ичига олади. Масалан, нефтни қайта ишлаш заводида ёқилғи қуйиш шохобчалари тармоғини яратиш.

Тадбиркорликни кенгайтиришнинг ҳозирги шароитларда, умумбашарий геоиқтисодий ва геосиёсий вазиятга боғлиқ бўлиб, юқори даражадаги тор ихтисослаштирилган фаолиятни амалга ошириш хавфлидир. Агар бизнеснинг самарадорлигига тўсиқ бўладиган бир соҳада тўсиқлар пайдо бўлса, стратегик устуворликларни бошқа соҳага ўтказиш имконияти доим мавжуд.

Ташқи савдо бозорлари ва ресурсларга эга бўлиш маълум бир мамлакатда нархларнинг ўзгариши ёки танқислиги туфайли фирманинг зарарларини камайтиришнинг кучли омили бўлиши мумкин. Бир мамлакатда савдо ва даромад даражасидаги мавсумий ўзгаришларни бутун дунё бўйлаб мос келмайдиган иқтисодий цикллар билан қоплаш ёки юмшатиш мумкин.

---

⁴⁵ Ansoff H.I. Strategies for Diversification/Marketing and Diversification: Long Range Planning. Bradford University Press, 1971. - P. 172.

Сўнги ўн йилликларда замонавий тадбиркорлик концепцияси жиддий ўзгаришларга дуч келди. Ички бозорнинг чекланган ресурслари туфайли замонавий тадбиркор ташқи бозорда ўз бизнесини кенгайтириши керак.

Тадбиркорликда тузилмалари фаолияти самарадорлигини кўтариш мақсадида hozirda қатор кўплаб ташкилий-ҳуқуқий тузилмалар шакллантирилди. Ўзбекистонда хорижий бизнес тузилмаларни мослашувчанлиги имтиёзли солиққа тортишни қўллаш имконини беради.

Тадбиркорликни жаҳон миқёсидаги мавжуд тенденцияларни таҳлил қилиш бизга глобаллашув жараёни ва байналминаллашув жараёни тобора кенгайиб бораётгани ҳақида хулоса чиқариш имконини беради. Амалдаги геоиқтисодий ва геосиёсий ҳолатлар асосида Ўзбекистонда ишбилармонлик муҳитини яхшилашнинг асосий йўллари уларни замонавий тадбиркорликнинг барча соҳаларида, айниқса замонавий ахборот технологиялари ва коммуникацияларини татбиқ қилишга асослангандир.

Тадбиркорликни ривожлантиришнинг ҳозирги тенденциялари жаҳон миқёсида муваффақиятли бўлиш учун кўплаб компанияларнинг истакларини аниқ кўрсатмоқда. “Камбағал” ва “бой” давлатлар каби тушунчалар тобора ноаниқ бўлиб келмоқда ва улар ўртасидаги чегаралар кам фарқланади.

Дунёнинг 500 та энг йирик компаниялари рўйхатида ривожланаётган мамлакатларнинг кўп сонли брендлари бор. Шундай қилиб, замонавий менежер тобора кўпроқ замонавий дунёга қандай қарашнинг иккиланишига дуч келади: чегарасиз бозор ёки чекланган маҳаллий бозорлар қатори қандай?

Замонавий тадбиркор ўзи учун қандай қарор қабул қилса, бу иккиёқлама мувозанатли бошқарув қарорларини қабул қилиш учун асос бўлади. Замонавий тадбиркорга мувозанатли бозор сиёсатини олиб боришга ва охироси оқибат ўз бизнесини глобал даражага кўтаришга имкон берувчи ҳозирги жаҳон тенденциялари ҳақидаги ўзимизнинг икки томонлама ёндошувимизни ривожлантириш зарур.

Тадбиркорлик фаолияти бизнеснинг бир шакли сифатида намоён бўлади ва унинг турли соҳаларида амалга оширилади. «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги қонунга асосан тадбиркорлик – фуқароларнинг фойда ёки шахсий даромад олишга йўналтирилган мустақил, ташаббускор фаолияти бўлиб, у фуқаронинг ўзининг ёки юридик шахснинг мулкӣ жавобгарлиги асосида амалга оширилади⁴⁶. Шундай қилиб, тадбиркор тўла ёки қисман моддий маблағига ёки молиявий ресурсларга эга бўлган ҳаракатчан шахс бўлиб, у мавжуд моддий ва молиявий ресурслардан ўз бизнесни ташкил қилиш мақсадида фойдаланади.

Иқтисодийда тадбиркорликнинг, айниқса халқаро тадбиркорликнинг ролини баҳолашда, аввало, иқтисодий ривожланиш учун муҳим бўлган миқдорий кўрсаткичларга эътибор қаратиш лозим.

Бундай кўрсаткичларга тадбиркорликнинг ЯИМдаги улуши, бандликнинг умумий ҳажми, капитал оқими, экспорт ва бошқалар киради. Шу билан бирга, мамлакатда тадбиркорлик билан шуғулланадиган корхоналарнинг умумий сони ушбу соҳанинг ривожланиш даражаси тўғрисида мулоҳаза юритишга имкон беради.

Шундай қилиб, тадбиркорлик жаҳон хўжалик тизими билан иқтисодийни интеграциясини чуқурлаштириш имконини беради:

- хориждан капитал жалб қилишга эҳтиёжнинг юқори эканлиги;
- мамлакатларда капитал умумдорлиги туфайли фоиз ставкаларининг турли туманлиги;
- маҳаллий бозорга капитални кириб келишига ундовчи товарларни чиқиб кетиши билан боғлиқ божхона тўсиқларининг камайиши;
- компанияларнинг ишлаб чиқаришни диверсификация қилишга интилиши;
- талаб юқорилиги натижасида товарлар экспортининг ошиши;

---

⁴⁶ Ўзбекистон Республикасининг 2012 йил 2 майдаги ЎРҚ-328-сонли «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги қонуни. <https://www.lex.uz/acts/31846>

- капитал кириб бораётган мамлакатларда арзон хом ашё ва ишчи кучи мавжудлиги;

- қулай инвестицион иқлимни белгилаб берувчи барқарор сиёсий муҳит.

Бизнинг фикримизча, тадбиркорлик ривожланишини таъминловчи асосий омиллар:

- иқтисодиёт тармоқларини бозор муносабатларига ўтиш ва истеъмол бозорини яратиш;

- юридик ва давлат органларининг мулкани, тадбиркорларнинг ҳуқуқлари ва иқтисодий манфаатларини ҳимоя қилиш кафолатлари мавжудлиги;

- солиқ, молиявий кредит ва амортизация сиёсати орқали бизнесни давлат томонидан этарли даражада қўллаб-қувватлаш;

- давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш ва давлат ва шаҳар корхоналарининг кичик фирмаларини яратиш;

- давлатнинг ижтимоий-сиёсий барқарорлиги;

- тадбиркорлик тўғрисида жамоатчиликнинг ижобий фикри;

- бизнеснинг ташкилий-ҳуқуқий шаклини тўғри танлаш;

- бозор иқтисодиёти инфратузилмасини жадал ривожлантириш.

1.3. Ўзбекистонда тадбиркорлик муҳитининг шаклланиши ва тадбиркорлик менежменти тизимининг ўзига хос хусусиятлари

Жаҳон иқтисодиётида глобаллашув жараёнларининг кучайиши турли мамлакатлар ўртасида ташқи иқтисодий алоқаларнинг мустаҳкамланиши ва иқтисодиётлар ўзаро боғлиқлигининг ўсишида кўринмоқда. Ҳозирги кунда мамлакат иқтисодиётининг иқтисодий ўсиш суръатлари ва аҳолисининг фаровонлик даражаси мамлакатнинг глобаллашув ва меҳнат тақсимотининг

устун жиҳатларидан қай даражада тўлиқ фойдалана олишига кўпроқ боғлиқ бўлиб бормоқда.

Тадбиркорлик муҳити тушунчаси ҳар қандай давлат иқтисодиёти ва умуман турмуш тарзи, даражасини, ички ҳаёти, сиёсатини кўрсатувчи омиллардан бири деб ҳисоблаш мумкин. Тадбиркорлик муҳити одатда⁴⁷,

- қонунчилик базаси;
- қонунчиликдаги норматив актлар тизими;
- стандартизация тизими;
- давлат аралашуви даражаси;
- солиқ тизими ва бошқаларни санаб ўтиш мумкин.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар мавжуд инвестицион иқлим ва шунингдек, тадбиркорлик муҳитида кўзга ташланмоқда.

Ҳозирги пайтда мавжуд тадбиркорлик муҳити кичик бизнес тушунчаси ҳамда хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар фаолияти билан узвий боғлиқ. Ҳукуматимиз ва хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг ушбу соҳани ривожлантириш борасида бир қатор қонун ва фармонлар, турли норматив ҳужжатлари мавжуд бўлиб, бугунги кунда ушбу сайи-ҳаракатларнинг натижаларини кўриш мумкин.

Таъкидлаш жоизки мазкур соҳа, яъни тадбиркорлик муҳитининг ижобий ва салбий ўзгаришларини ўзида акс эттиради.

Сўнгги йилларда давлатимиз томонидан инвестицион ва тадбиркорлик муҳитини яхшилашга кўпроқ эътибор берилмоқда. Шу давр мобайнида ҳукуматимиз томонидан тадбиркорлик фаолиятини осонлаштирувчи бир

---

⁴⁷ Вохидова М.Х. Давлат томонидан тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш механизмини такомиллаштириш йўналишлари // “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 6, ноябрь-декабрь, 2016 йил

катор қарорлар қабул қилинди. Бу эса, ўз ўрнида инвестицион муҳитга ҳамда мавжуд тадбиркорлик муҳитига таъсир этмай қолмади⁴⁸:

- касса режаси қонуний жиҳатдан бекор қилинди;
- импорт операциялари тизимида мавжуд бўлган бир канча чекловлар бекор қилинди;
- ишбилармонлар учун рўйхатдан ўтиш жараёнида “бир ойнага” тизимига биноан айрим турдаги рухсатномалар олиш имконияти берилди;
- жорий операциялар учун конвертация киритилди;
- давлат органларининг назорат-тафтиш ваколатлари сезиларли даражада қисқартирилди;

-“Хусусий корхона тўғрисида” қонун қабул қилинди. Ушбу қонунга мувофиқ хусусий корхоналар эгалари иккиламчи солиққа тортилишдан озод этилдилар.

Булардан бошқа, барқарор тадбиркорлик муҳитини яратиш давлат сиёсатига айланган деб таъкидлаш мумкин. Маълумки, ҳар қандай иқтисодиётда айниқса, ўтиш даврини бошидан кечираётган иқтисодиётда чет эл капитали, яъни хорижий инвестицияларнинг иштироки мавжуд тадбиркорлик муҳитини ривожлантириш, янгилаш, замонавийлаштириш ва халқаро стандартларга тенглаштириш имконини беради. Демак, хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар иқтисодиётимизда, ички бозорда тадбиркорлик муҳитини ривожлантирувчи тўртки бўлиб хизмат килар экан, ҳукуматимиз томонидан хорижий инвесторларни жалб қилиш ва улар иштирокида кўплаб корхоналар очишга қаратилган кўп ишлар амалга оширилиб келинмоқда.

Умуман олганда, чет эл инвестициялари иштирокидаги корхоналар бўлиб акцияларининг (улушлари, пайларининг) ёки устав жамғармасининг камида 30 фоизини чет эл инвестициялари ташкил этадиган корхоналар ҳисобланади. Улар Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларига зид

---

⁴⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 августдаги ПФ-6044-сон Фармони.
<https://lex.uz/docs/4966394>

келмайдиган ҳар қандай ташкилий-ҳуқуқий шаклларда тузилишлари ва фаолият кўрсатишлари мумкин.

Ҳар қандай замонавий давлат ички ва ташқи иқтисодий фаолиятини амалга оширишда самарали қонунчилик асосларига таяниб иш кўргани каби, республикамизда ҳам ушбу соҳани рағбатлантирувчи кўплаб қонун ва норматив ҳужжатлар қабул қилинган:

Қонунчилик барқарорлигининг кафолатлари - агар Ўзбекистон Республикасининг кейинги қонун ҳужжатлари инвестиция шарт-шароитларини ёмонлаштира, унда чет эллик инвесторларга нисбатан инвестициялаш санасида амал қилган қонун ҳужжатлари инвестициялаш пайтидан бошлаб ўн йил мобайнида қўлланилади.⁴⁹

Мулк даҳлсизлиги кафолатлари - Ўзбекистон Республикасидаги чет эл инвестициялари ва чет эллик инвесторларнинг бошқа активлари давлат мулкига айлантилмайди. Чет эл инвестициялари ва чет эллик инвесторларнинг бошқа активлари реквизиция қилинмайди, табиий офатлар, фалокатлар, эпидемиялар, эпизоотия ҳоллари бундан мустасно⁵⁰. Етказилган зарарга монанд равишда товон тўланадиган реквизиция бўйича, талабларга риоя этилган ҳолда, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан қабул қилинади. Давлат кўрсатиб ўтилган компенсация тўловлари ўз вақтида амалга оширилишига кафил бўлади.

Суғурта ҳимояси - чет эл инвестицияларини суғурта қилиш сиёсий ва бошқа хавфлардан, шу жумладан⁵¹:

- мулкнинг экспроприация қилинишини, шунингдек, мулкнинг олиб кўйилиши ёки бошқа шахсга ўтказилишига, мулк ёки у орқали олинадиган даромадлар устидан назорат қилиш имконияти йўқотилишига олиб келувчи ҳар қандай қонун чиқаришга оид ёки маъмурий чораларни;

---

⁴⁹ Ўзбекистон Республикасининг Қонуни “Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида” қонуни. <https://lex.uz/acts/35333>

⁵⁰ Ўзбекистон Республикасининг Қонуни “Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида” қонуни. <https://lex.uz/acts/35333>

⁵¹ Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 25 декабрдаги ЎРҚ-598-сонли «Инвестициялар ва инвестиция фаолияти тўғрисида»ги қонуни. <https://lex.uz/acts/4664142?ONDATE=27.01.2020%2000#4665302>

- чет эл валютасини мамлакатдан ташкарига ўтказишга чекловлар жорий этилишини;

- қонун ҳужжатларига инвесторларнинг айрим гуруҳларига нисбатан камситиш тусидаги ўзгартишлар киритилишини;

- давлат бошқаруви органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ва улар мансабдор шахсларининг инвесторларнинг шартномавий муносабатларига аралашувини;

- урушлар, фуқароларнинг ғалаёнлари ёки бошқа шу каби ҳодисаларни;

- чет эллик инвесторлар ва чет эл инвестициялари билан боғлиқ ўзга турдаги сиёсий ҳамда бошқа хавфларни ўз ичига олувчи хавфлардан суғурта химояси ва кафолатларни таъминлайди.

Хорижий инвесторлар фаолиятини рағбатлантирувчи санаб ўтилган қулайлик ва имтиёزلардан бошқа ўзимизнинг ички бозордаги миллий фирма ва корхоналарлар учун ҳам бир қатор қулайлик ва имтиёзлар қонуний жиҳатдан тартибга солинган:

- Барча корхоналар шу билан бирга хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар давлат облигациялари ва давлатнинг бошқа қимматли қоғозлари бўйича дивидендлар ва фоизлар тарзида олинadиган даромадлар солиқ солишдан озод этилади.

- Барча корхоналар шу билан бирга хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар қуйидаги ҳолларда даромад солиғидан озод этилади:

- протез-ортопедия буюмлари, инвентари ишлаб чиқаришга, шунингдек ногиронларга хизмат кўрсатишга ихтисослашган юридик шахслар-асосий фаолият тури бўйича;

- даволаш муассасалари қошидаги даволаш-ишлаб чиқариш устахоналари;

- шаҳар йўловчилар транспорти (таксидан, шу жумладан йўналишли таксидан ташқари) йўловчиларни ташиш билан боғлиқ хизматлари бўйича;

- тарих ва маданият ёдгорликларини таъмирлаш ва қайта тиклаш ишларини амалга оширишдан олинган даромадлар (фойдалар) бўйича.

Хорижий инвестициялар иштирокидаги ишлаб чиқариш соҳасида фаолият юритувчи корхоналар Ўзбекистон Республикасининг инвестиция дастурига киритилган лойиҳаларга капитал маблағлар сарфлайдиган чет эл инвестицияси иштирокидаги ишлаб чиқариш корхоналари, рўйхатдан ўтган вақтидан эътиборан дастлабки этти йил давомида даромад солиғидан озод этилади.

Тадбиркорлик муҳитига бевосита таъсир этувчи амалдаги солиқ конунчилиги истеъмол товарлари, болалар учун товарлар, аёллар гигиена буюмлари, бадий хунармандчилик махсулотларини ишлаб чиқаришга ихтисослашган ҳамда Маҳаллийлаштириш дастури лойиҳаларини амалга ошираётган ва бошқа ишлаб чиқарувчи корхоналарга энг кўп миқдорда имтиёзлар беради. Мамлакатимиз ишлаб чиқарувчиларига берилаётган имтиёзлар доираси жуда кенг бўлиб, улар: барча солиқ ва йиғимларни тўлашдан тўлиқ озод этишдан то солиқларни пасайтирилган ставкалар бўйича тўлашгача; корхона фаолиятининг бутун муддатига ёки бир неча йилгача улардан озод этиш бўлиши мумкин. Агар истеъмол товарлари ҳажми корхона ишлаб чиқарадиган махсулотлар умумий ҳажмининг 60 фоизидан кам бўлмаса, у ихтисослашган корхона деб ҳисобланади.

Замонавий менежментда тадбиркорликни бошқаришнинг янги усулларини жорий этиш долзарблиги мамлакатимиз иқтисодиётида юз бераётган кескин ўзгаришларга боғлиқ.

Ривожланаётган рақобат корхоналарнинг янада очиқ бўлиши менежер ишини тубдан ўзгартирмоқда. Корхоналарда ишлаб чиқариш ва тижорат фаолиятида бизнес-жараёнларни бошқариш учун замонавий ахборот технологияларини жорий этишга қаратилган тубдан қайта ташкил этишга муҳтождир.

Буларнинг барчаси бўлмаса, товарлар ва хизматлар бозорида талаб қилинадиган маҳсулотларнинг маҳсулдорлигини ва сифатини ошириш деярли мумкин эмас.

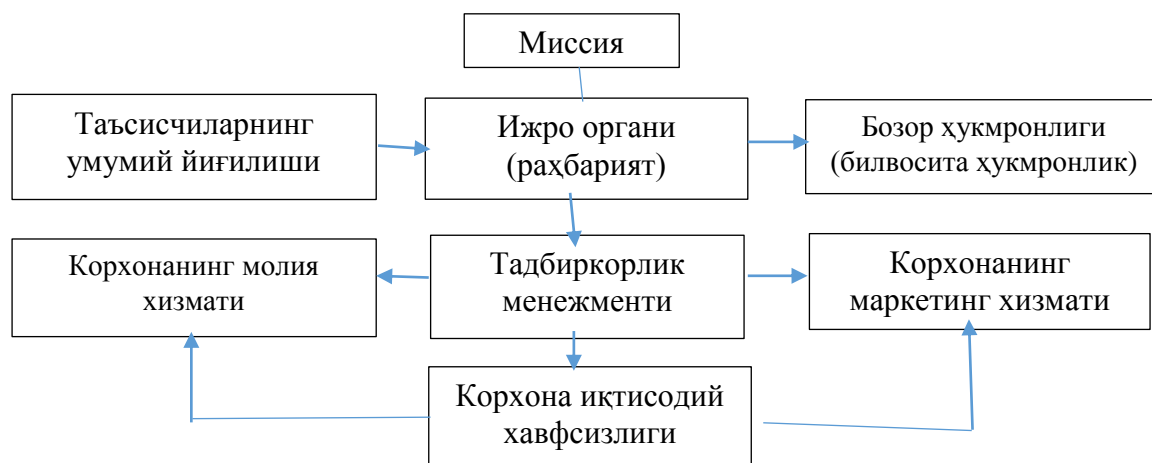
Мамлакатимиз учун тадбиркорликни моделлаштириш алоҳида аҳамиятга эга. Бунинг сабаби мамлакатимизда менежментнинг назарий ва амалий ривожланишида катта муваффақиятларга эришмаганлиги билан боғлиқ. Монополликка асосланган маъмурий бошқарув тизимида узоқ йиллар давомида менежментга паст муносабатда бўлган психология ва мотивация принципларига асосланган. Бундан ташқари, саноат ва тижорат фаолиятини ташкил қилиш ва бошқариш бўйича мутахассисларни малакасини оширишга этарлича эътибор берилмади. Натижада, барча даражадаги мутахассисларнинг тадбиркорлик маданияти юқори эмас.

Яна бир сабаблардан бири бу тадбиркорлик менежментининг роли, унинг ташкилий тузилмаси ва ваколатлар тақсимоотидаги роли паст баҳоланишидир. Натижада, методик жиҳатдан тадбиркорликни бошқариш моделлаштиришнинг кўплаб масалалари талаб жавоб бермай қолди. Ташқи муҳитда вазиятнинг фаол ўзгарувчанлиги кучайди, бу йирик бизнеснинг асосий фаолият йўналишларини танлашга кучли таъсир кўрсатмоқда.

Кўриб турганимиздек, тадбиркорлик менежментида етарли даражада эътибор берилмаслиги, унинг тадқиқоти учун муҳим методологик ва назарий шартлар мавжуд. Тадбиркорликни бошқариш самарадорлигини ва моделлаштиришни баҳолаш бўйича илмий тадқиқотларнинг аҳамияти амалий саноат ва тижорат фаолияти билан мосдир. Бу борадаги ижтимоий-иқтисодий билим ва амалиёт ўртасидаги зиддиятнинг мавжудлиги. Бу охириги ҳолат биринчи навбатда маъмурий-режа моделидан бозор-тадбиркорлик моделига кескин бурилиш билан боғлиқ.

Ҳозирги менежерларнинг уч босқичли бошқарув тизими бизнеснинг "миссияси" тушунчасига асосланган. Ишлаб чиқариш омиллари эгаларининг тадбиркорлик фаолиятига сармоялаши, биринчи навбатда, ишлаб чиқарилган

маҳсулотларни истеъмолчиларга, корxonанинг ходимларига нисбатан муносабати ва фойдани (тадбиркорлик фаолияти самарадорлиги) хизмат қилиш маъносидир.

Расм 1.2. Тадбиркорлик менежментининг уч босқичли бошқарув тизими⁵²

1.2- расмда келтирилганидек, бизнес бошқаруви ривожланишининг ҳозирги босқичида марказида тадбиркорлик менежменти жойлашиб, бу бозорнинг янги маҳсулотларини топиш ва сотиш, сотиш ва фойда ҳажмини ошириш имконини беради.

Маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг доирасида бизнес-жараёнларни ташкил этишга ўтишни назарда тутаяди, бу эса маҳсулот истеъмолчилари билан ўзаро муносабатлар билан бошланиб ва тугайдиган операциялар кетма-кетлигини англатади.

Тадбиркорлик менежментида учта муҳим омил: корxonанинг янги ташкилий тузилмаси, замонавий ахборот технологиялари, ходимларнинг унумдорлик ва ишбилармонлик фаоллигини оширишга қаратилган салоҳиятни ривожлантириш дастури. Шунингдек, янги кадриятларни ва эътиқодларни рағбатлантириш усуллари излаб, керакли хатти-ҳаракатларни қўллаб қувватлаш керак. Бу ерда, биз тадбиркорлик менежментининг маданияти ҳақида сўз юритмоқдамиз, шунга мувофиқ корxона ходимлари

⁵² Тадқиқотлар натижасида муаллиф ишланмаси

ташаббускорликка интилиши, рискни қабул қилишга, ўзгаришларга мослашишга тайёрлиги алоҳида ўрин туради.. Мухими, ташкилий ва бизнес маданияти ишонч, ҳурмат (мижозлар, етказиб берувчилар, ҳамкасблар) принциплари ва ўз-ўзини ҳурмат қилиш тамойилларини қурилса бўлди.

Тадбиркорлик менежменти корхоналарда тадбиркорлик фаолиятининг муҳим омили сифатида бошқарувчининг шахсига нисбатан алоҳида талаблар кўяди. М. Портер бир вақтнинг ўзида икки турдаги рақобатбардош афзалликларга эга эканлигини кўрсатди: паст харажатлар (жами ишлаб чиқариш ва транзакцияларда) ва "етакчилик сифати" бўйича ноёб ихтисослашув⁵³.

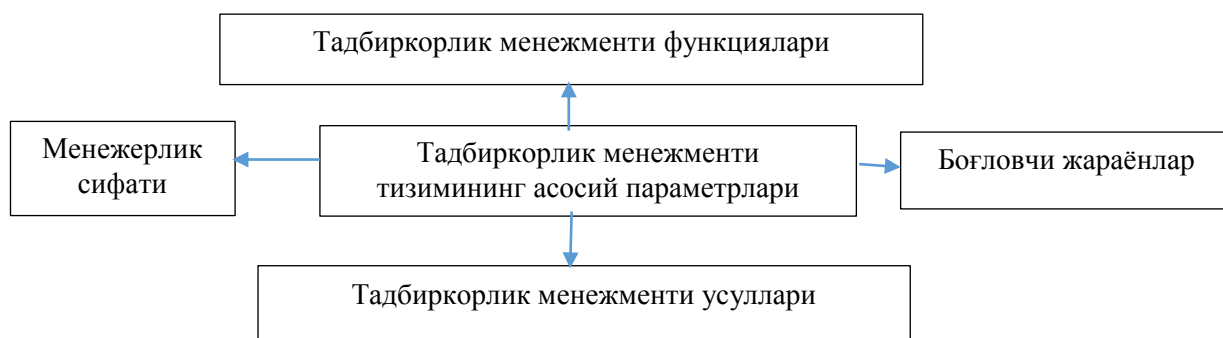
Менежернинг вазифаси маҳсулот харажатлари ёки сифатидаги муайян устунликларга эришишга қаратилган ўзгаришларда муҳим ўринга эга бўлишидир (кўпчилик компанияларда менежер етакчи раҳбар эмас, балки маъмуриятчи). Бунинг сабаби шундаки, бошқарувни марказсизлаштириш ва унинг даражасини пасайтириш бозор кучи тобора кўпроқ бўйсунishi билан, яъни ишни тақсимлаш эмас, балки функционал тарзда тугалланган бизнес жараёнларини амалга оширишга асосланган маълум мижозларнинг талабларини бажаришга қаратилган ташкилий қайта қуролланишдир.

Тадбиркорлик менежменти тизимининг асосий кўрсаткичлари қуйидаги расмда кўриш мумкин. Бу бошқарувнинг ушбу турдаги жараёнларини, функцияларини ва усулларини бирлаштирувчи бошқарувнинг сифатини англатади.

Шуни хулоса қилиш мумкинки, замонавий бизнес уч босқичли бошқарув тизимидаги асосий рол корхонада бизнесни бошқариш, бизнесни бошқариш соҳасидаги билим ва кўникмалар, бошқарувни ўзгартириш, ўрганиш ва ривожланиш, етакчилик каби малакали бошқарув функциялари билан бошқарилади.

---

⁵³ Портер, М. Международная конкуренция / М. Портер. - М.: Междунар. отношения, 1993

Расм 1.3. Тадбиркорлик менежменти тизимининг асосий параметрлари⁵⁴

Тадқиқот натижасида бизнеснинг уч босқичли бошқарув тизимини тадбиркорлик менежментининг асосий усуллари аниқланди. Аввало, бу:

- бошқарувнинг янги фалсафаси (барча тизимлар ва фаолият турларининг сифатини ошириш жараёнида етакчилик учун доимий ва узлуксиз истак);

- кўрқув билан курашиш (унинг юқори раҳбаридан чўчиш натижасида ҳар қандай киши билан у билан тўғри ҳамкорлик қила олмаслиги);

- тўсиқларни йўқ қилиш (турли функционал кичик гуруҳлардан одамларни бирлаштириш);

- ходимларга ўз ишлари билан фахрланишга, сифатли ишларга қизиқиш кўрсатишга имкон бериш;

- илмга бўлган иштилишни рағбатлантириш рақобатдошликка эришиш йўлида муваффақиятли ривожланишнинг манбаи ҳисобланади.

Тадбиркорлик менежменти самарадорлигини белгиловчи тамойиллари куйидаги жадвалга кўрсатилган.

⁵⁴ Тадқиқотлар натижасида муаллиф ишланмаси

Тадбиркорлик менежменти тамойиллари

Тамойиллар	Қисқача мазмуни
Ўз-ўзини бошқариш	Қоидалар ва процедураларни мижозлар билан бевосита ишлайдиган менежерларнинг эркин ва аниқ чегаралари билан тез ва самарали қарор қабул қилиш учун ўзгартириш.
Самарадорлик учун жавобгарлик	Зарур ходимларни жалб қилиш ва мижозлар билан ишлашга тайёр ходимларни ривожлантириш ва бизнес муваффақиятини аниқлайдиган натижаларга эришиш учун жавобгар бўлиш.
Менежернинг ваколати	Мижозлар билан бевосита ишлайдиган менежерларга ваколат ва масъулият делегацияси
Тармоқ тузилиши	имкон қадар кўп кичик бизнесни ташкил қилиш (тезкор вертикал ва горизонтал ахборот алмашуви билан мустақил бўлинмалар)
Бозор назорати	Буюртмачи билан мижоз ўртасида тузилган шартномалар натижасида пайдо бўладиган бозор шароитлари марказлаштирилган назорат ўрнини эгаллайди ва ўзларининг натижалари учун масъул бўлади
Қўллаб-қувватланган етакчилик	Сизнинг бошқарув услубингизни ўзингизнинг менежерларни қўллаб-қувватлаш ва уларни ўқитишга йўналтир
Нисбий мақсадлар	Нисбий (мутлақ эмас) мақсадлар стратегик ва молиявий муаммоларни ҳал қилиш учун бир қатор асосий кўрсаткичлар ва ташқи стандартларга асосланган бўлиши керак
Мослашувчан стратегиялар	Менежер мустақил фикрлаши ва "мижозлар кадриятларини" етказиб беришнинг янги усулларини кашф қилиши, ҳатто янги турдаги бизнесларни яратиш имкониятини яратиши лозим.
Огоҳлантириш тизимлари	Менежерларнинг тижорий фаолиятига таъсир кўрсатадиган ўзгаришларни эрта огоҳлантириш
Ресурслардан фойдаланиш	Ички бозор моделини қўллаш, унда ички бўлинмалар – корхона доирасида хизмат кўрсатувчи провайдерлар ўз хизматларини мижозлар бўлимларига сотадилар
Тарқатилган бошқарув	Маҳаллий даражадаги батафсил маълумот билан бир вақтнинг ўзида бошқарувнинг барча

	даражалари учун фаолиятни кенг тарқатиш ва ундан юқори -
Мотивация ва мукофотлаш	Жисмоний шахслар эмас, балки гуруҳларга алоҳида эътибор берадиган нисбатан кўрсаткичлар асосида самарадорликни баҳолаш (ўзаро муносабатларни такомиллаштириш ва барча корхоналарни тўғри йўналишда ҳаракатланишини таъминлаш)

Шунингдек, тадқиқотларимиз, тадбиркорлик менежменти тизимининг навбатдаги параметрларни ажратиб бериш имконини берди: ташкилот, режалаштириш, назорат қилиш, мотивация. Уларнинг барчаси замонавий корxonанинг уч босқичли бошқарув тизимида ўзига хос хусусиятларга эга. Демак, мотивацияда менежмент, фойда, мол-мулкда (айниқса, бизнес жараёнлари билан бевосита боғлиқ бўлган) иштирок этаётган ходимлар алоҳида ўрин тутди.

Тадбиркорлик менежменти тизимида ахборот, коммуникация, ечимлар ва маданият боғловчи элементлардир.

I-боб бўйича хулосалар

1. Тадбиркорлик – шахсий даромад, тижорат мақсадда фойда олишга қаратилган шахсларнинг мустақил фаолиятидир. Бу тадбиркорлик, ўз мулкий масъулияти ва юридик шахснинг юридик масъулияти ҳисобига амалга оширилади. Тадбиркор қонунчилик томонидан таъқиқланмаган барча хўжалик фаолиятининг ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш, харид, харид қилиш, консультация бериш, қимматли қоғозлар билан амалиётларни олиб бориш билан шуғулланиши мумкин.

2. Тадбиркорлик шахсий ва тижорат мақсадларни кўзлаб даромад олиш учун харажат қилинаётган маблағлар билан амалга оширилаётган фаолиятдир. Бу тушунчада тадбиркорлик асосан муайян фаолият билан шуғулланиш давомида бевосита ижтимоий йўналишдаги фаолиятларни амалга ошириши кераклиги таъкидланган.

3. Тадбиркорлик фаолияти учун муҳим бўлган ишбилармонлик муҳитини шакллантириш эса бошқариш мумкин бўлган жараён ҳисобланади. Шу билан бирга, бошқарув усули маъмурий-буйруқбозлик кўринишида бўла олмайди. Уларнинг асосан тадбиркорлик субъектлари фаолиятига таъсир қиладиган тадбир эмас, балки бу каби субъектларнинг шаклланишига етарли шароитларни таркиб боптиришдан иборат бўлиши керак. Шунга кўра, ишбилармонлик муҳитига ўзаро мувофиқ ва мутаносиб тарзда шаклланган ҳамда уйғунликда амал қилувчи таркибий қисмларнинг мажмуи сифатида қараш мақсадга мувофиқ.

4. Республика қайд этилган 550 мингга яқин тадбиркорлик субъекти мамлакатимиз ялпи ички маҳсулотининг сезиларли қисми кичик ва хусусий бизнес субъектлари томонидан ишлаб чиқарилаётгани, шунингдек, республикадаги меҳнатга лаёқатли аҳолининг асосий қисмини иш билан таъминламоқда.

5. Ўзбекистон республикаси президентининг 2017 йил 7 февралдаги пф-4947-сон фармони билан тасдиқланган 2017-2021 йилларда ўзбекистон республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича белгиланган вазифаларни ижро этишда, бизнес ва давлат ўртасида самарали мулоқот ва фойдали ҳамкорлик механизмларини йўлга қўйиш, хусусий мулк ва тадбиркорликнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ишончли муҳофаза қилиш кафолатларини кучайтириш, вилоятлар ва туманларда бизнес-муҳитни такомиллаштириш масалалари бўйича, шунингдек, тадбиркорлик субъектларига, биринчи навбатда, вилоят, шаҳар ва туман кесимларида сифатли давлат хизматлари тақдим этишга эришиш давлат ва хўжалик органлари ва тадбиркорлик тузилмаларининг бу борадаги ҳамкорлигини, шу жумладан, тадбиркорлик субъектлари фаолиятини дастлабки даврлариданок қўллаб-қувватлашнинг энг самарали тизимни шакллантириш талаб қилади.

6. Мамлакатимиз учун тадбиркорликни моделлаштириш алоҳида аҳамиятга эга. Бунинг сабаби мамлакатимизда менежментнинг назарий ва

амалий ривожланишида катта муваффақиятларга эришмаганлиги билан боғлиқ. Монополликка асосланган маъмурий бошқарув тизимида узоқ йиллар давомида менежментга паст муносабатда бўлган психология ва мотивация принципларига асосланган. Бундан ташқари, саноат ва тижорат фаолиятини ташкил қилиш ва бошқариш бўйича мутахассисларни малакасини оширишга этарлича эътибор берилмади. Натижада, барча даражадаги мутахассисларнинг тадбиркорлик маданияти юқори эмас.

7. Тадбиркорлик менежментининг роли, унинг ташкилий тузилмаси ва ваколатлар тақсимоотидаги роли паст баҳоланишидадир. Натижада, методик жиҳатдан тадбиркорликни бошқариш моделлаштиришнинг кўплаб масалалари талаб жавоб бермай қолди. Ташқи муҳитда вазиятнинг фаол ўзгарувчанлиги кучайди, бу йирик бизнеснинг асосий фаолият йўналишларини танлашга кучли таъсир кўрсатмоқда.

8. Тадбиркорлик менежментида етарли даражада эътибор берилмаслиги, унинг тадқиқоти учун муҳим методологик ва назарий шартлар мавжуд. Тадбиркорликда рақобатбардошликни бошқариш самарадорлигини ва моделлаштиришни баҳолашга оид илмий изланишларнинг зарурлиги тадбиркорларнинг ишлаб чиқариш амалий саноат ва тижорат фаолиятларига билан тўғри келади. Бу борадаги ижтимоий-иқтисодий билим ва амалиёт ўртасидаги зиддиятнинг мавжудлиги. Бу охириги ҳолат биринчи навбатда маъмурий-режа моделидан бозор-тадбиркорлик моделига кескин бурилиш билан боғлиқ.

9. Иқтисодиётда бозор муносабатларининг кучайиши билан рақобат муҳити ҳам кучая боради. Кучли рақобат муҳитига бардош бериш учун ишлаб чиқариш жараёнига техникавий янгиликларни жорий этиш заруриятини туғдиради ва оқибатда рискни кўпайтиради.

10. Бундай ҳолда рискни баҳолаш ва унинг натижасида кутилаётган зарарларни олдини олиш муҳим ҳисобланади.

11. Рисксиз бизнес бўлиш мумкин эмас. Риск тадбиркорнинг фаолият юритиш бўйича қарор қабул қилишдаги мустақиллигининг маҳсулидир.

12. Корхоналар фаолиятини узоқ муддатли режалаштиришда ташқи рискларни таҳлил қилишга, хусусан, рақобатлик устунлигини йўқотиб кўймасликка ҳаракат қиладилар. Бозор иқтисодиётида барча иқтисодий субъектлар фаолияти рақобатлилик тамойилига асосланади. Дунё мамлакатларида рақобат муҳити давлат томонидан тартибга солинади ва бу иқтисодиёт ресурсларини оптимал фойдаланиш имконини беради. Шунинг ҳам қайд этиш керакки, рақобат муҳитида фаолияти самарасиз бўлган корхоналар инкирозга учрайдилар.

13. Сўнгги йилларда қабул қилинаётган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг амалиётга татбиғи тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ҳимояси кафолатларини таъминлаш, бизнесни ташкил этиш ва юритишда ёрдам кўрсатиш, давлат хизматларини тақдим этиш, **шу билан бирга, ишбилармон-муҳитни ривожлантиришга йўналтирилган тадбиркорлар билан ахборот айирбошлаш қулай усулларини татбиқ қилишга шароит туғдиради ва республикамизда хусусий мулкчиликка асосланган тадбиркорликни янада тараққий эттирилиши, хорижий инвестициялардан янада кенгроқ қиритиш ва миллий ишлаб чиқарувчиларнинг жағон бозорига чиқаришга хизмат қилади.**

II-боб. Ўзбекистон тадбиркорлик тизимида рақобатбардошликни бошқариш асосида миллий иқтисодиётни ривожлантириш

2.1. Ўзбекистон тадбиркорлик субъектлари рақобатбардошлигида тадбиркорликни йириклаштиришнинг замонавий тизимлари

Ташқи бозорга интеграция Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантириш шартларидан биридир, чунки, одатда, бу савдо ҳажмини ошириш, қўшимча даромад олиш, капитал қийматини ошириш, шунингдек мамлакат ишлаб чиқарувчиларини олдида бир қатор янги вазифаларни ҳал қилишга олиб келади. Мамлакат иқтисодиётини ташқи иқтисодий соҳаси жадал ривожланаётганига қарамай, мамлакат иқтисодий имкониятларини тўла намоён қилиш учун тизимли ёндашувларни талаб этади.

Айниқса, ўзгарувчан молиявий – иқтисодий муҳит миллий иқтисодиётнинг ривожланиш омилларига ўз таъсирини ўтказиши натижасида бир томондан иқтисодий ресурслар ва савдо бозорларини эгаллаш учун мамлакатлар ўзаро рақобатнинг кучайиши, иккинчи томондан эса, мисол учун, Марказий Осиё мамлакатларининг рақобатбардошлик имкониятларини ошириш мақсадида турли туман халқаро ташкилотларга иштирок этиши кузатилмоқда. Бу каби интеграцион жараёнларнинг кучайиши иқтисодиётнинг ривожланиши учун салбий кўриниш олиб, мамлакатимизни турли молиявий ва иқтисодий ресурслар манбаидан фойдаланиш имконини чеклаб қуймоқда.

Шунингдек, интеграцион жараёнларда компаниялар ўз манфаатларидан, аввало бозорларда етакчиликни ушлаб қолиш нуқтаи назаридан келиб чиққан ҳолда, турли мамлакатларда жойлашган компаниялар билан шерикчилик муносабатлари ривожлантирилиб, ўзаро рақобатлашиш, стратегик шерикчилик асосидаги компаниялар ташкил қилинмоқда. Сўнгги ўн йилликларда интеграциялашув жараёнини янада чуқурлашуви туфайли АҚШ, Европа ва Осиёда турли фирмалар ва банкларнинг ўзаро қўшилишларини кузатиш мумкин. Бундай тартибдаги битимлар халқаро характерга эга бўлиб,

халқаро тадбиркорликда янги тенденцияни, яъни трансмиллий компанияларнинг ташкил топишига асос бўлди⁵⁵.

Бу каби компанияларнинг тузилиши, таркиби ва ихтисослашуви турли туман бўлсада, ушбу бирлашмаларнинг негизини йирик капитал ташкил этади. Демак, миллий тадбиркорликда молиявий ва саноат капиталини концентрация қилмасдан иқтисодий кўтариш ва унинг рақобатбардошлигини таъминлаш мушкул. Хусусан, мисол учун саноат ишлаб чиқариш корхоналарига сезиларли миқдорда молиявий ресурслар киритиш эвазига капитал сифими юқори бўлган йирик лойиҳаларда иштирок қилиши мумкин. Чунки саноат ишлаб чиқариши катта миқдорда капитални жалб қилиш ва зарур тармоқларга йўналтиришнинг самарали ташкилий шаклларидан ҳисобланади. Саноат корхоналарининг янги технологияларга инвестиция киритиши натижасида илмий техника ютуқларининг ишлаб чиқаришга татбиғи тезлашади⁵⁶.

Компаниялар фаолиятини молиялаштиришда тижорат банклари ҳам ҳар бир мижоз учун бўлган рақобат шароитида ишлаб чиқариш тармоқларига катта эътибор қаратадилар. Шу билан бирга тижорат банклари рискларни камайтириш мақсадида компанияларнинг молиявий ҳолати тўғрисида тўлиқ маълумотга эга бўлишга ҳамда корхонанинг бошқарув жараёнига фаол иштирок қилишга интилади. Замонавий тадбиркорлик тузилмаларининг ташкилий жиҳатлари бундай имкониятни таъминлайди. Чунки тижорат банклари тўғридан тўғри маблағ киритиш билан бирга катта миқдордаги акцияларни харид қилишдан манфаатдор бўладилар. Молиявий ва саноат тузилмаларнинг бирлашишига асосий мотив кафолатланган молиявий барқарорликни таъминлашдан иборат бўлиб, бизнесда қатор молия саноат гуруҳларининг шаклланиши саноат компанияларида стратегик мақсадларни ҳал қилиш заруриятидан келиб чиқади⁵⁷.

---

⁵⁵ Бортова М.П. Современные проблемы транснационализации производства и капитала // www.cfin.ru/management/200-3/13.shtml

⁵⁶ Ерошкин А. Механизмы государственной поддержки инноваций: зарубежный опыт // *Мировая экономика и международные отношения*, 2011, № 10

⁵⁷ Косолапов. М. Глобализация: сущность и международно-политические аспекты // *Мировая экономика и международные отношения*, 2001, № 3.

Тадбиркорликни йириклаштиришда ташаббус саноат ёки банк томонида бўлиши қатъий назар истикбол режаларини асосли бўлиши, ҳисоб-китобларнинг аниқлиги, давлат органлари томонидан қўллаб – қувватлаши шарт.

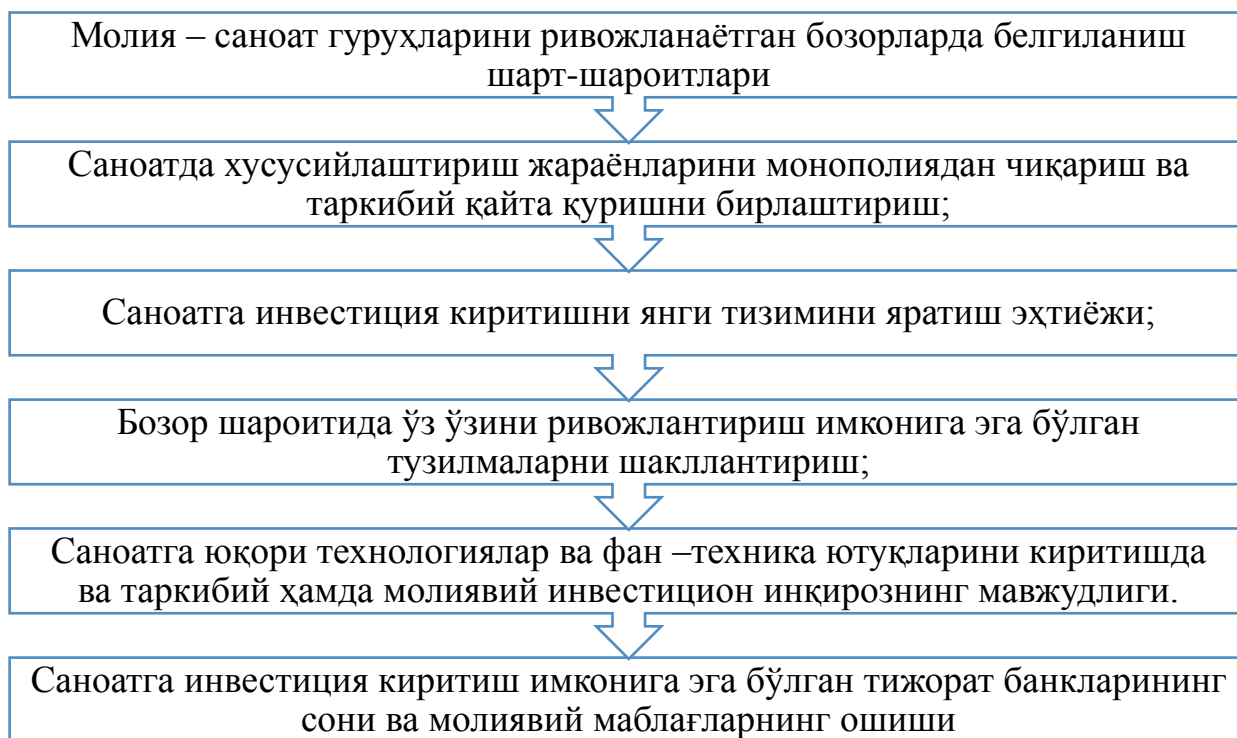
Бу каби тадбиркорлик тузилмасини шакллантиришда ташкилий тузилманинг шаклини танлашнинг муҳим жиҳатларидан саналади. Чунки янги тузилманинг қулай шакли бошқа турли тузилмалар билан ишлаб чиқариш заруриятлари билан ўзаро муносабатларини ривожлантириш имконини беради. Айниқса, халқаро тадбиркорлик йирик молия-саноат гуруҳ фаолиятини самарали ташкил қилиш ва молиявий ресурслар ҳаракатини таъминлашда турли туман акционерлик жамиятлари тузиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади⁵⁸.

Айнан бундай тузилмалар юқори технологик ишлаб чиқаришни нисбатан тез ва кам маблағ сарфлаб ташкил қилиш имконига эга, одатда вертикал корпоратив равишда ўзаро боғланган илмий тадқиқот муассалари, савдо фирмалари, банклар, инвестицион фондлар кўринишида бўлиб, бунда ресурсларни жамғариш, ишлаб чиқариш масштаби эвазига тежамкорликка эришилади.

Молия – саноат гуруҳларини ривожланаётган бозорларда белгиланиш шарт-шароитлари қуйидаги расмда келтирилган:

---

⁵⁸ Шимаи. М. Роль и влияние транснациональных корпораций в глобальных сдвигах в конце 20 столетия // Проблемы теории и практики управления. 1999. № 3. С. 27.

2.1-расм. Молия – саноат гуруҳларини ривожланаётган бозорларда белгиланиш шарт-шароитлари.

Тадбиркорликда молия - саноат гуруҳларини ташкил қилишнинг аҳамиятли жиҳати шундаки, гуруҳнинг иқтисодий, ташкилий, технологик ва интеллектуал салоҳияти интеграцияси натижасида инвестицион ресурсларни мақсадли йўналтирилади ва юқори самарали ишлаб чиқаришга эришилади.

Айнан шунинг учун йирик тадбиркорликнинг бундай шакли ишлаб чиқаришнинг истиқболли тармоқларини ривожлантириш, саноатда таркибий ўзгартириш сиёсатини амалга оширишнинг амалий дастаги ҳисобланади. Молиявий ресурслар ва илмий-ишлаб чиқаришнинг сезиларли қисмини йирик бизнесда тўплаш товар ва хизматларга бўлган давлат эҳтиёжларини қондириш имконини беради.

Шундай қилиб, молия - саноат гуруҳларни қуйидаги тамойиллар асосида ташкил қилиш мақсадга мувофиқдир:

- йирик ҳажмдаги ишлаб чиқаришда инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш, инвестициялар ишлаб чиқаришда замонавий технологиялар ва технологияларни жорий этиш, экспортга йўналтирилган маҳсулотларни

ишлаб чиқаришнинг аҳамияти ниҳоятда каттадир;

- йирик ишлаб чиқаришни молиялаштиришнинг асосий тури бу синдикатлашган кредитлаштириш бўлиб, унда турли инвестор ва кредиторлар ўз rischi ва маблағлари билан иштирок этади. Айниқса, инвестицион лойиҳаларни молиялаштиришга йўналтирилган ҳар бир манба ўз қийматига эга, яъни молиявий ресурсдан фойдаланганлик учун тўлов тўланади;

- йирик ишлаб чиқаришни ташкил қилишининг жаҳон амалиётида турлича усуллари ва манбалари мавжуд бўлиб, ҳар бир давлат ўз иқтисодий ва инвестицион сиёсати, бозор механизмининг амал қилиш даражасига қараб бу усуллардан фойдаланиши мумкин.

- молия-саноат гуруҳлари ташкил қилиш, аввола, унинг ишлаб чиқаришга йўналтирилганлиги ва узоқ муддат мобайнида амалга оширилиши билан изоҳланади.

- ривожланаётган мамлакатларда молия - саноат гуруҳларининг инвестицион фаолиятини таҳлил қилиш ва шу асосда чет эл инвестициясини фаол жалб этиш, ҳудудлар, тармоқларнинг инвестицион жозибадорлик рейтингини таҳлил этиш, баҳолаш муҳим. Бу ерда, асосан, чет эл инвестициясини миллий иқтисодиёт тармоқлари бўйича тўғри жалб этишнинг тизимини шакллантириш ва молия-саноат гуруҳларини устувор даражада реал секторга жалб қилиб, бу соҳадаги стратегик аҳамият касб этувчи инвестицион лойиҳаларни амалга ошириш учун йўналтириш зарур.

- Замонавий шароитларда инвестиция капиталини ресурслари манбалари ичида тижорат кредити стратегик жиҳатдан алоҳида аҳамиятга касб этади. Сабаб, янги бозорни ўзлаштириш шароитида йирик бизнес компанияларининг ўз маблағ манбалари ҳажми юқори эмас, чунки, мазкур маблағлар жорий мажбуриятларни қоплаш учун ишлатилади, қолган қисми эса чекланган маблағ сифатида инвестиция фаолиятини чегаралаб қўйсада, йирик бизнеснинг молиялаштириш манбаларини шакллантиришда молия - саноат корхонанинг ўз маблағларидан фойдаланиш имкониятларини янада

шакллантириш зарур бўлиб, инвестиция фаоллигининг барқарорлигидан далолат беради.

Катта ҳажмдаги ишлаб чиқаришга сармоя киритиш учун маълум миқдордаги пул маблағлари ёки инвестиция манбаларининг мавжудлиги ёки тўпланиши керак. Бунинг учун тижорат банкларида маблағ тўплаш ва улардан иқтисодийнинг истиқболли тармоқларида капитал йўналишини таъминлаш учун фойдаланиш мумкин. Бу, авваламбор, банкларнинг инвестиция фаолиятидаги иштирокини оширишни талаб қилади.

Банклар фойда олиш мақсадида реал активларни яратиш ё уларга эгалик қилиш, молиявий активларни сотиб олиш учун инвестицияларни инвестор сифатида киритади. Аммо банклар молиявий воситачи вазифасини ҳам бажаради. Бунда улар хўжалик субъектлар ва мамлакат иқтисодийнинг эҳтиёжларини қондиради. Банклар инвестицион фаолиятининг мазкур йўналиши ишлаб чиқаришга йўналтирилганлиги билан изоҳланади.

Демак, миллий иқтисодийни жаҳон хўжалик тизимига интеграциясини кучайиши натижасида: биринчидан, миллий иқтисодий хўжалик субъектлари кўшимча молиявий ресурслар ва янги ишлаб чиқариш технологиясига эга бўлади; иккинчидан, маҳаллий корхоналарнинг жаҳон бозоридаги рақобатдошлигининг ўсишини таъминлайди.

Йирик ишлаб чиқаришнинг молиялаштириш манбаларини шакллантиришда молия - саноат корxonанинг ўз маблағларидан фойдаланиш имкониятларини янада шакллантириш зарур бўлиб, инвестиция фаоллигининг барқарорлигидан далолат беради.

Молия-саноат гуруҳлар фаолиятини ташкил қилиш мамлакат равнақини ҳамда аҳоли фаровонлиги таъминлашда ва миллий иқтисодийни юксалишида катта аҳамиятга эга бўлади.

Тадбиркорликда йирик ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг ўзига хос жиҳатлари қуйидагиларда ифодалаш мумкин:

Ўтган асрнинг 80-йилларнинг ўрталаридан бошлаб аср охирига келиб, “ТМК компанияларнинг сони 7 мингдан 40 мингга қадар ошди ва энг йирик 500 та трансмиллий корпорация жаҳон савдосининг 70 фоизини назорат қилмоқда”⁵⁹. Шунингдек, ушбу давр оралиғида “йирик бизнес замонавий кўриниш эга бўлиб, миллий ва халқаро монополиялар шаклланди”⁶⁰. 2018 йил маълумотлар кўра ҳам трансмиллий компаниялар халқаро тадбиркорликнинг асосий бўғини сифатидаги ўрнини тўла оқламоқда. Йирик ТМКларнинг топ йигирмалигининг ялпи тушуми 2017 йилда 4308,0 млрд. АҚШ долларига тенг бўлиб, ушбу кўрсаткич 2016 йилга нисбатан 4,5 фоизга ўсди, шу билан ТМКларнинг фойда кўрсаткичи деярли барча компанияларда ижобий натижага эга бўлди. Айниқса жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози оқибатларини ортда қолдирган Exxon Mobil (400,4 млрд. АҚШ долл.), Chevron (232,5 млрд. АҚШ долл.), Apple (416,6 АҚШ долл.) фойда кўрсаткичлари бошқа ТМКларга қараганда сезиларли даражада юқори бўлди.

Жаҳон иқтисодиёти даражасида молиявий ва саноат капиталини концентрация қилмасдан миллий иқтисодиётни кўтариш ва унинг рақобатбардошлигини таъминлаш мушкул. Тадбиркорлик фаолиятида диверсификация жараёни етакчи тенденцияга эга бўлмоқда. Йирик бизнеснинг “савдо фаолияти ишлаб чиқариш, молиявий, илмий-тадқиқот ва бошқа турдаги бизнес фаолияти билан тўлдирилмоқда ва айнан соҳаларга юқори суръатларда инвестициялар йўналтирилмоқда”⁶¹.

---

⁵⁹ Евстигнеев В. Финансовая глобализация - явление и методологический инструмент // Мировая экономика и международные отношения, 2001, № 3, с.74

⁶⁰ Адам Ш. М. Место и роль транснациональных корпораций в современной мировой экономике // Молодой ученый. — 2017. — №11.

⁶¹ Козьякин П.В. Влияние транснациональных корпораций на развитие процесса глобализации мировой экономики // Российское предпринимательство» № 8 Вып. 1 (189) за 2011 год, стр. 4-9.

2.1-жадвал

Тадбиркорликда йирик трансмиллий компанияларнинг ўрни, 2017-2018 йиллар, млрд. АҚШ доллари

№	Компания	Мамлакат	Тушумлар	Фойда	Активлар	Бозор қиймати
1.	ICBC	Хитой	134,8	37,8	2 800	237,3
2.	Хитой қурилиш банки	Хитой	113,1	30,6	2 241	202
3.	JPMorgan Chase	АҚШ	108,2	21,3	2 359,1	191,4
4.	General Electric	АҚШ	147,4	13,6	685,3	243,7
5.	Exxon Mobil	АҚШ	420,7	44,9	333,8	400,4
6.	HSBC Holdings	Буюк Британия	104,9	14,3	2 684,10	201,3
7.	Royal Dutch Shell	Нидерландия	467,2	26,6	360,3	213,1
8.	Хитой қишлоқ хўжалик банки	Хитой	103,0	23,0	2 142,20	150,8
9.	Berkshire Hathaway	АҚШ	162,5	14,8	427,5	252,8
10.	Petro China	Хитой	308,9	18,3	347,8	261,2
11.	Хитой банки	Хитой	98,1	22,1	2 033,8	131,7
12.	Wells Fargo	АҚШ	91,2	18,9	1,423	201,3
13.	Chevron	АҚШ	222,6	26,2	233	232,5
14.	Volkswagen гуруҳи	Германия	254	28,6	408,2	94,4
15.	Apple	АҚШ	164,7	41,7	196,1	416,6
16.	Wal-Mart Stores	АҚШ	469,2	17,0	203,1	242,5
17.	Газпром	Россия	144	40,6	339,3	111,4
18.	BP	Буюк Британия	370,9	11,6	301,0	130,4
19.	Citigroup	АҚШ	90,7	7,5	1 864,7	143,6
20.	Petrobras	Бразилия	144,1	11,0	331,6	120,7
20.	Samsung Electronics	Корея Республикаси	187,8	21,7	196,3	174,4

Манба: *forchune.com* сайти маълумотлари асосида тайёрланди.

Йирик саноат ишлаб чиқариш корхоналари сезиларли миқдорда молиявий ресурслар киритиш эвазига капитал сиғими юқори бўлган йирик лойиҳаларда иштирок этиши мумкин. Чунки йирик саноат ишлаб чиқариши йирик капитални жалб қилиш ва зарур тармоқларга йўналтиришнинг самарали ташкилий шаклларида ҳисобланади. Йирик саноат корхоналари янги технологиялар-га инвестиция киритиши натижасида илмий техника ютуқларининг ишлаб чиқаришга татбиқи тезлашади. Шунинг ҳам қайд этиш

керакки, 2008-2009 йилларда молиявий-иқтисодий инқироз етакчи давлатларнинг инновацион соҳадаги дастурлари фаолияти кучайишига тўртки бўлди”⁶².

Йирик компаниялар фаолиятини мо-лиялаштиришда тижорат банклари ҳам ҳар бир миқдор учун бўлган рақобат шароитида ишлаб чиқариш тармоқларига катта эътибор қаратадилар. Шу билан бирга тижорат банклари рискларни камайтириш мақсадида ком-панияларнинг молиявий ҳолати тўғрисида тўлиқ маълумотга эга бўлишга ҳамда корхонанинг бошқарув жараёнида фаол иштирок этишга интилади. Йирик бизнес тузилмала-рининг ташкилий жиҳатлари бундай имкониятни таъминлайди. Чунки тижорат банклари тўғридан-тўғри маблағ киритиш билан бирга катта миқдордаги акцияларни харид қилишдан манфаатдор бўладилар. Йирик молиявий ва саноат тузилмалари бирлашишига асосий мотив кафолатланган молиявий барқарорликни таъминлашдан иборат бўлиб, “бизнесда йирик молия-саноат гуруҳларининг шаклланиши саноат компанияларида стратегик мақсадларни ҳал қилиш заруратидан келиб чиқади”⁶³.

Йирик ишлаб чиқариш тузилмасини шакллантиришда ташкилий тузилманинг шаклини танлаш муҳим жиҳатлардан саналади. Чунки янги тузилманинг қулай шакли турли тузилмалар билан ишлаб чиқариш заруратига кўра, ўзаро муносабатларни ривожлантиришга имкон беради. Тадбиркорликка асосланган йирик молия-саноат гуруҳлари фаолиятини самарали ташкил қилиш ва молиявий ресурслар ҳаракатини таъминлашда турли-туман акционерлик жамиятлари тузиш мақсадга мувофиқ.

Россиялик олим А.Полонская фикридан келиб чиқиб, акционерлик жамиятларининг бошқа хўжалик шакллариغا нисбатан қатор устунликларини ажратиб кўрсатиш мумкин⁶⁴. Уларда жумладан:

---

⁶² Ерочкин А. Механизмы государственной поддержки инноваций: зарубежный опыт. // Мировая экономика и международные отношения, 2011, № 10, с.21

⁶³ Косолапов М. Глобализация: сущность и международно-политические аспекты. // Мировая экономика и международные отношения, 2001, № 3, с.69

⁶⁴ Полонская А. Особенности и проблемы американской инновационной модели // Общество и экономика, 2012, №11

- технологик жиҳатдан бир бутун занжирсимон хўжалик тузилмаси ташкил қилинади;

- савдо операцияларида тежамкорликка эришилади;

- риск даражасини камайтириш мақсадида ишлаб чиқаришни диверсификация қилиш имкониятлари юзага келади;

- солиқ имтиёзларига эга бўлиш мақсадида йиғма ҳисоботлар шакллантирилади;

- бозор позицияларини мустаҳкамлаш, маҳсулотлар, хизматларнинг муайян турлари бўйича монопол даражасига чиқилади.

Давлат турли хўжалик субъектларини қўллаб-қувватлашда энг самарали ишлаб чиқариш субъектларига эътибор қаратиши муҳим. Айниқса, “инновацияни рағбатлантириш иқтисодиётга ижобий таъсир қилади”⁶⁵. Биринчидан, табиий равишда ишлаб чиқариш жараёнига янги технологиялар кириб келади, иккинчидан инновация катта миқдордаги янги корхоналарни пайдо бўлишига, янги тармоқларни ривожланишига, янги иш ўринлари яратилишига сабаб бўлади.

Чунки, инновацион тузилмалар юқори технологик ишлаб чиқаришни нисбатан тез ва кам маблағ сарфлаб ташкил қилиш имконига эга. Одатда вертикал корпоратив равишда ўзаро боғланган илмий тадқиқот муассасалари, савдо фирмалари, банклар инвестицион фондлар кўринишида бўлиб, бунда ресурсларни жамғариш, ишлаб чиқариш кўлами эвазига тежамкорликка эришилади.

Молия - саноат гуруҳлари ривожланаётган бозорларда қуйидаги шарт-шароитлар билан белгиланади:

- саноатда хусусийлаштириш жараёнларида монополиядан чиқариш ва таркибий қайта қуришни бирлаштириш;

- саноатга инвестиция киритишнинг янги тизимини яратиш эҳтиёжи;

---

⁶⁵ Шимаи М. Роль и влияние транснациональных корпораций в глобальных сдвигах в конце 20 столетия. // Проблемы теории и практики управления. 1999, № 3, с. 27.

- бозор шароитида ўз-ўзини ривожлан-тириш имконига эга тузилмаларни шакллан-тириш;

- саноатга инвестиция киритиш имко-нига эга бўлган тижорат банклари сони ва молиявий маблағлар ҳажмининг ошиши;

- саноатга юқори технологиялар ва фан-техника ютуқларини киритишда ва таркибий ҳамда молиявий инвестицион инқирознинг мавжудлиги;

Тадбиркорликда молия - саноат гуруҳларини ташкил қилишнинг аҳамиятли жиҳати шундаки, гуруҳнинг иқтисодий, ташкилий, технологик ва интеллектуал салоҳияти интеграцияси натижасида инвестицион ресурслар мақсадли йўналтирилади ва юқори самарали ишлаб чиқаришга эришилади. Айнан шу боис йирик ишлаб чиқаришнинг бундай шакли ишлаб чиқаришнинг истиқболли тармоқларини ривожлантириш, саноатда таркибий ўзгартириш сиёсатини амалга оширишда амалий дастак ҳисобланади. Молиявий ресурслар ва илмий-ишлаб чиқаришнинг сезиларли қисмини йирик бизнесда тўплаш товар ва хизматларга бўлган давлат эҳтиёжларини қондириш имконини беради.

Банклар фойда олиш мақсадида реал активларни яратиш ёки уларга эгалик қилиш, молиявий активларни сотиб олиш учун инвестицияларни инвестор сифатида киритади. Аммо банклар молиявий воситачи вазифасини ҳам бажаради. Бунда улар хўжалик субъектлари ва мамлакат иқтисодиётининг эҳтиёжларини қондиради. Банклар инвестицион фаолиятининг мазкур йўналиши ишлаб чиқаришга йўналтирилганлиги билан изоҳланади.

Демак, иқтисодиётнинг жаҳон хўжалик тизимига интеграцияси кучайиши натижасида биринчидан, хўжалик субъектлари қўшимча молиявий ресурслар ва янги ишлаб чиқариш технологиясига эга бўлади; иккинчидан, маҳаллий корхоналарнинг жаҳон бозоридаги рақобатдошлиги ўсишини таъминланади.

2.2. Тадбиркорлик субъектлари рақобатбардошлигини бошқаришда импорт ўрнини босувчи маҳсулотларни ишлаб чиқаришга йўналтирилган сиёсат

Жаҳон хўжалик тизимига интеграция жараёнларини чуқурлаштириш ривожланаётган мамлакатлардан миллий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш, уларнинг экспорт салоҳиятини ошириш борасида қатор чора-тадбирларни ишлаб чиқишни талаб этади. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг “Гап Ўзбекистонда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларни хорижий давлатлар бозорларига экспорт қилишга ҳар жихатдан амалий кўмаклашиш ҳақида бормоқда»⁶⁶ деб таъкидлагани мамлакатимизда амалга оширилаётган ташқи иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишларини кўрсатиш билан бирга, бугунги кундаги дунёдаги кўплаб давлатлар, хусусан, ривожланган мамлакатларнинг ташқи сиёсат фаолиятида айнан шу масалага энг устувор аҳамият берилаётганлиги билан изоҳланади.

Шуни алоҳида назарда тутиш керакки, ташқи иқтисодий фаолиятни кучайтириш ривожланаётган мамлакатлардан ташқи савдони фаоллаштиришнинг турли ёндашувлардан самарали фойдаланишни талаб этади. Одатда, мамлакатлар ташқи савдода икки хил ёндашувдан бирини танланган ҳолда кенг фаолият юритишлари мумкин.

Бунга асосий омил ривожланаётган давлатлар учун иқтисодий ривожланишида ташқи бозорнинг муҳим аҳамиятидир. Барча давлатлар ислохотлар бошланишида ташқи бозор, жаҳон конъюнктурасида шаклланаётган вазиятларни инобатга олишади, лекин улар ташқи савдода ҳар хил йўналишлар танлашади.

Импорт ўрнини босиш – маҳаллий ишлаб чиқаришни импорт қилинадиган саноат товарлари ва технологиялар ўрнини босиш йўли билан маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни ҳимоя қилишни давлат ва хўжалик

---

⁶⁶ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ташқи ишлар вазирлиги ва мамлакатимизнинг хорижий давлатлардаги элчихоналари фаолиятига бағишланган йиғилишдаги нутқи // <http://president.uz/uz/lists/view/1423>

юритувчи субъектларнинг иқтисодий стратегияси ва саноат сиёсатининг кўринишидир. Импорт ўрнини босиш сиёсатининг мақсади ишлаб чиқариш соҳасини янги маҳсулотлар ва самарадорлигини ошириш орқали маҳаллий товарларнинг рақобатбардошлик даражасини кўтариш ҳисобланади⁶⁷.

Рақобатбардошликни бошқаришда импорт ўрнини босиш стратегиясини юқори савдо тўсиқлари кўйиш орқали импорт ўрнини босувчи ишлаб чиқаришни ривожлантиришда импортга квота, лицензия ва тарифлар жорий этиш, чет эл маҳсулотлари ўрнига маҳаллий маҳсулотлардан фойдаланишга талаб ўрнатиш, импорт учун валютадан фойдаланишни чегаралаш ва бошқа турли усуллардан фойдаланилади⁶⁸.

Ривожланаётган мамлакатлар импорт ўрнини босиш стратегиясини танлашда ишлаб чиқариш асосларини ташқи таъсирлардан ҳимоя қилишга ҳам эътибор қаратади. Ташқи омиллар таъсирида ишлаб чиқариш ресурслари кўпроқ хизматлар соҳасига жалб этилиши орқали ўзгариб кетиши мумкин. Лекин, ички ишлаб чиқарувчи ўз вақтида ташқи ишлаб чиқарувчи билан рақобат қилмас экан, унинг рақобатбардошлиги анча пасайиб кетади ва бу ҳодиса амалиётда жуда кўп учрайди. Шу аснода, импортни чегараловчи сиёсат натижасида қишлоқ хўжалиги ва баъзи бир соҳалар ривожланмай қолади, бу, ўз навбатида, экспортга салбий таъсир кўрсатади⁶⁹.

Рақобатбардошликни бошқаришда импорт ўрнини босиш стратегияси ривожланиш жараёнига икки томонлама қаралади: аввало, меҳнат ресурсларига нисбатан юқори талабга эга бўлган ишлаб чиқариш тармоқлари ривожланади. Бунда кўлам самараси муҳим бўлмай, қўшимча ишлаб чиқаришни ташкил этишга зарурият сезилмайди. Бунга асосан, енгил саноат тармоқларини киритиш мумкин. Сўнгра, узоқ муддатли йирик миқдорда капитал қўйилмаларга эҳтиёж бўлган кенг истеъмол маҳсулотлари ишлаб

---

⁶⁷ Захарченко Е.А. Задачи стратегии импортозамещения с учетом мирового опыта. Economics. № 2 (11) / 2016

⁶⁸ https://gazeta.norma.uz/publish/doc/text130451_import_urnini_bosish_sari

⁶⁹ <http://www.biznes-daily.uz/ru/birjaexpert/44649-import-ornini-bosuvchi-mahsulotlarni-ishlab-chiqarishga-yonaltilgan-siyosat>

чиқариш тармоқлари ривожланади. Бундай шароитда айрим мамлакатларда йирик капитал жалб қилиш ва ундан самарали фойдаланишда қатор муаммолар пайдо бўлиши мумкин. Бунга сабаб, ишлаб чиқаришнинг кўлам самарасига боғлиқлиги, ички бозорнинг торлиги ва минтақавий бозорлар шакллантиришдаги қийинчиликлар бўлади. Натижада ишлаб чиқариш монополлашади, чунки ички бозорнинг кўламининг пастлиги бошқа ишлаб чиқаришлар пайдо бўлишига тўсқинлик қилади. Импорт ўрнини босиш жараёнида пошлинадан фойдаланган ҳолда божхона тариф инструментлари ҳамда квоталар нотаиф тартибга солиш, маҳсулот киритишни лицензиялаш, мамлакат ичкарасида маҳсулотлар ишлаб чиқаришни субсидиялаш ва бошқа тадбирлар⁷⁰.

Импорт ҳажмини қискартиришнинг яна бир сабаби – маҳаллий маҳсулотни харидорбоп қилиш, ички бозорни хорижий товарлар экспанциясидан ҳимоялаш, миллий ишлаб чиқарувчиларни рағбатлаштириш ҳисобланади.

Импортга чегара қўйиш туфайли янги иш жойлари ташкил қилиниши мумкин. Масалан, 1996 йилда Ўзбекистонда “ЎзДэу” корхонаси ишга туширилиши ҳисобига бир неча минг янги иш ўринлари ташкил қилинди.

Таҳлилларга кўра, сўнгги уч йил ичида ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш ҳисобига 100 дан ортиқ гуруҳ товарларнинг импорти бутунлай тўхтатилган. Шахта вагонеткалари, вакуум насослар, кўтарма кранлар, ўтга ва кислотага чидамли материалларнинг айрим турлари, ҳар хил қурилиш жиҳозлари, сэндвич панеллар, сунъий синтетик газонлар, шиша банкалар, бутилкалар, крахмал, нон маҳсулотлари учун ачитқилар шулар жумласидандир. Телевизор, совутгич ва музлатгич, ёритиш мосламалари, чангютгич, автомобиль филтърлари ва радиаторлари, пўлат қувурлар, керамик плиталар, синтетик толаларнинг айрим турлари, тиббиёт ампулалари, полиграфик бўёқлар, болалар ўйинчоқлари, спорт анжомлари каби жами

---

⁷⁰ Папахян И.А., Лисовская Р.Н. Возможности импортозамещения и экспортоориентирования отраслевой экономики // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского ГАУ, 2015, №111

350 дан ортиқ турдаги маҳсулотни четдан келтириш 2 баравардан зиёдга камайган.

Қўшимча иш жойлари яратиш мақсадида ҳам импортга чегара қўйилди. Лекин бу билан боғлиқ бошқа муаммолар келиб чиқиши мумкин. 1930 йилнинг июнида АҚШ конгресси навбатдаги инқирозни олдини олиш мақсадида кучли божхона қонунларини қабул қилади ва ушбу қонунлар асосида Европадан импорт кескин қисқаради. Бундан қарор бошқа мамлакатларни АҚШга нисбатан қатъий чора кўришига олиб келди ва оқибатда АҚШ экспорти кескин камайди.

Давлатнинг ташқи савдога аралashi сабабларидан яна бири – саноатлашишдир. Кейинги вақтларда бир қатор олимларнинг фикрига кўра, кўпчилик давлатлар протекционизм сиёсатини қўллаб-қувватлашнинг сабабларини ажратиб кўрсатадилар⁷¹:

–одатда, саноатни ривожлантиришга қаратилган уринишлар ишлаб чиқаришлар ҳажмини ўсишига олиб келади, қишлоқ хўжалигини аҳамияти паст;

–саноат тармоқларида чет эл инвестицияларини киритишни кенгайтириш орқали иқтисодиётнинг ўстириш;

–тайёр маҳсулотларнинг нарх-навоси хом-ашёнинг нархларига нисабан тезроқ ўсади..

Давлат томонидан импортга тўсиқларни қўйилишидан мақсад четдан олиб келинадиган маҳсулотни маҳаллий шароитда ишлаб чиқаришни йўлга қўйишдир. Бу билан эса тармоқни протекционизм чоралари билан ҳимоялашни тақозо этади. Агар ҳимояланаётган тармоқ вақт ўтиши билан самарадорликка эришмаса, у ҳолда нарх ва солиқ миқдори қанча вақт юқори бўлиб туриши номаълум. Бундан ташқари, асосий асбоб-ускуналар ва материал техник қурилмалар импорт қилиниши зарур бўлганлиги учун валютани тежалиши минимал бўлади. Бунга бир қатор Жанубий-Шарқий Осиё

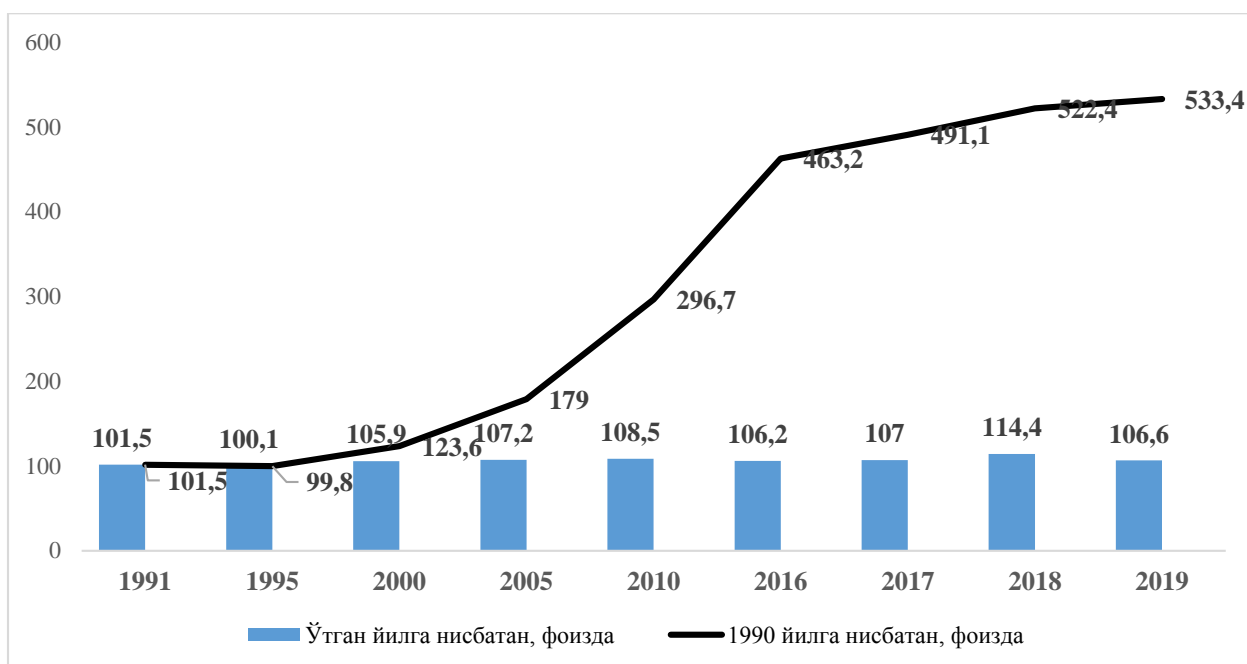
⁷¹ Вавилова Е.В., Бородулина Л.П.. Международная торговля. М.: ГАРДАРИКИ, 2006

мамлакатлари тажрибаси мисол бўлиши мумкин. Ушбу мамлакатлар импорт ўрнини босувчи ёки экспортга мослашган ривожланиш сиёсатини қўллаш натижасида қисқа вақт ичида актив тўлов балансига эришиб, иқтисодий ўсиш суръатларини юқори бўлишини таъминлашга эришдилар. Саноатлаштириш бошланғич вақтларда импорт ўрнини босувчи маҳсулот ишлаб чиқаришга қаратилган бўлиб, сўнгра ишлаб чиқаришни янада ривожлантириш ҳисобига маҳсулотни экспортга мослаштириш мумкин бўлди.

Шундай қилиб, шуни таъкидлаш лозимки, жаҳон иқтисодиётида мустаҳкам ўрин олишга интилган мамлакат томонидан танланган протекционистик чора-тадбирлар миллий ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчиларга ҳамда турли даврлар оралиғида давлатнинг ўзига ҳам турлича таъсир кўрсатади. Рақобатбардошликни бошқаришда импорт ўрнини босувчи маҳсулотлар ишлаб чиқариш стратегияси бир қарашда импортни чеклаш, ички ишлаб чиқарувчиларни ташқи бозордаги йирик рақобатчилардан ҳимоялаш сифатида қаралса ҳам, пировардида саноат ишлаб чиқариш базасини шакллантириш орқали экспортни ривожлантиришга кўмак берувчи сиёсат сифатида қараш мумкин.

Рақобатбардошликни бошқаришда саноат тармоқларини ислоҳ қилиш, таркибий ислоҳотларни амалга ошириш ва миллий иқтисодиётда диверсификация, маҳаллийлаштириш дастурларининг амалга оширилиши, моддий-техника таъминотини янада мустаҳкамлаш мамлакат саноат ишлаб чиқаришини ривожланишига шароит тўғдирди.

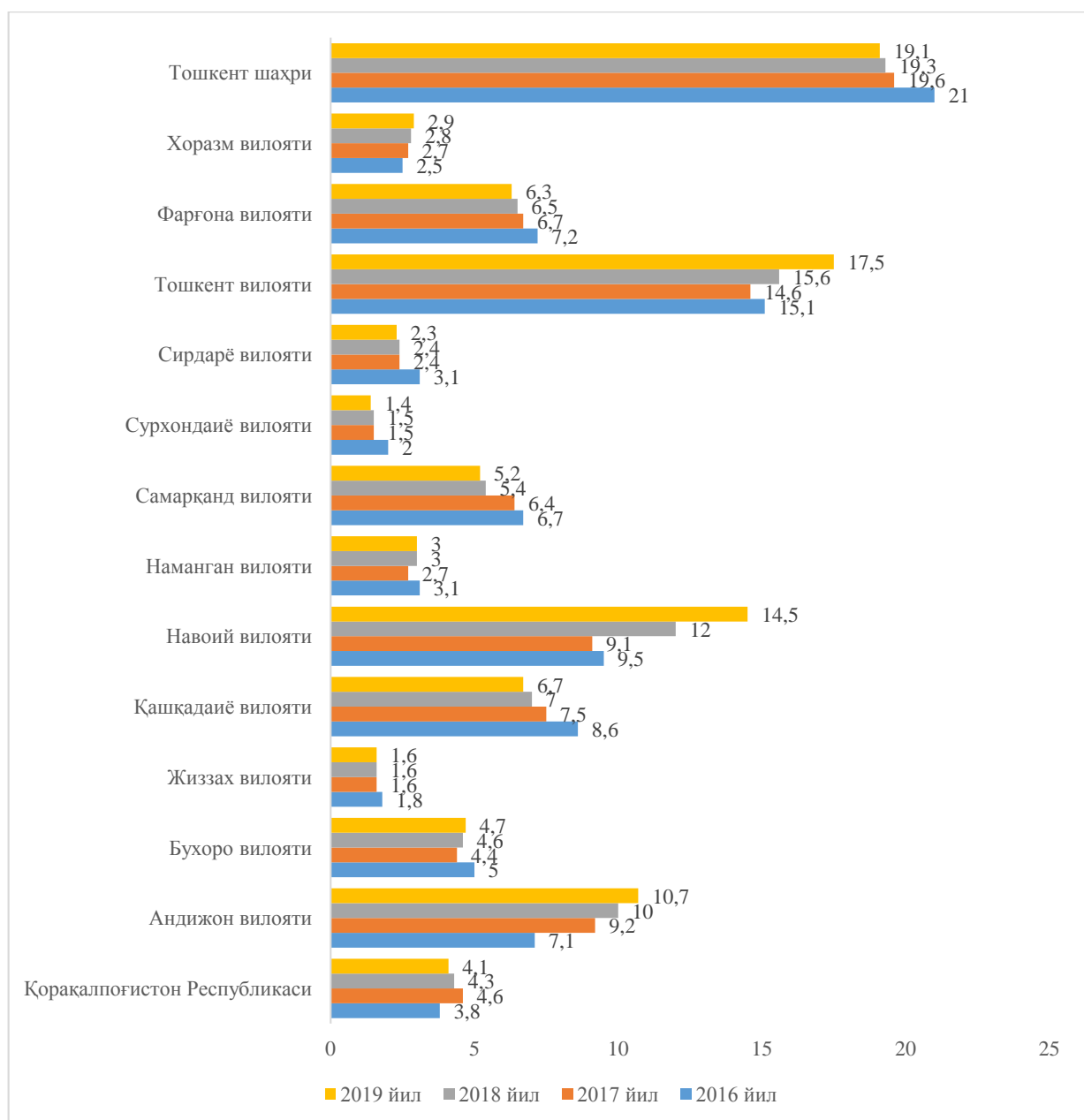
1995 йилда саноат ишлаб чиқаришнинг ҳажми 1990 йилга нисбатан 0,2 фоизга камайганига қарамай, 2000 йилдан бошлаб (1990 йилга нисбатан) ўсиш 1,2 м., 2005 йилда – 1,8 м., 2010 йилда – 3,0 м. ва 2019 йилда эса 5,3 м. ошганини кўрсатмоқда.

2.2-расм. Ўзбекистон Республикасида саноат ишлаб чиқаришнинг ўсиш суръатлари динамикаси

Шуни таъкидлаш лозимки, Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари кўра 2019 йилда жами ишлаб чиқарадиган саноат таркибида машина ва ускуналарни ишлаб чиқариш, таъмирлаш ва ўрнатиш, автотранспорт воситалари, ярим прицеплар ва бошқа тайёр буюмларни ишлаб чиқариш соҳаси - 22,3 % (2018 йилга нисбатан физик ҳажм индекси ўсиши - 19,9 %), металлургия саноатининг улуши - 22,0 % (2018 йилга нисбатан физик ҳажм индекси ўсиши 6,9 %), тўқимачилик, кийим, тери маҳсулотларини ишлаб чиқариш - 16,1 % (2018 йилга нисбатан физик ҳажм индекси ўсиши 5,7 %), озиқ-овқат, ичимликлар ва тамаки маҳсулотларини ишлаб чиқариш - 16,1 % (2018 йилга нисбатан физик ҳажм индекси ўсиши 8,5 %), кимё маҳсулотлари, резина ва пластмасса буюмларини ишлаб чиқариш - 9,7 % (2018 йилга нисбатан физик ҳажм индекси ўсиши 4,0 %) ни ташкил этди⁷².

⁷² <https://www.stat.uz/uploads/doklad/2019/yanvar-dekabr/uz/3.pdf>

2.3-расм. 2016-2019 йилларда Ўзбекистон Республикасида жами sanoat ишлаб чиқариш ҳажмида ҳудудларнинг улуши, фоизда

Рақобатбардошликни бошқаришда импорт ўрнини босиш давлат дастурининг асосий вазифа ва йўналишлари импорт ўрнини босувчи маҳсулотларни ишлаб чиқариш лойиҳалари орқали амалга ошириш мумкин. Бу борада маҳаллийлаштириш дастурига тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқ бўлади. Иқтисодий луғатда “Маҳаллийлаштириш (инглиз тилида “Localization” лотин тилининг “locus” сўзидан олинган бўлиб, “жой, макон” маъноларини ифодалайди) – муайян бир жойга тегишли бўлмоқ, тарқалиб

кетишни чеклаш, меъёр ва чегараларни куриш” деб таърифланган. А.М.Вазьянский ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш ҳақида қуйидаги фикрни билдиради: “Ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш – асл хорижда ишлаб чиқариладиган маҳсулотларни бошқа мамлакат ҳудудида ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш жараёни”⁷³. Таҳлилларимизнинг кўрсатишича, маҳаллийлаштириш жараёни иқтисодиётнинг жадал ва барқарор ривожланишини таъминлаш, унинг ташқи омилларга боғлиқлигини камайтириш, ишлаб чиқариш жараёнларига янги, самарали технологияларни татбиқ этишни жадаллаштириш, маҳаллий хомашё ва ишлаб чиқариш ресурсларидан кенг фойдаланиш, шу асосида замонавий рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтириш, валюта маблағларидан тежамли ва оқилона фойдаланиш, шунингдек, янги иш жойларини яратиш имконини беради. Рақобатбардошликни бошқаришда импорт ўрнини босувчи саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш лойиҳалари қуйидаги мезонларга тўғри келиши керак: импорт ўрнини босувчи маҳсулотларни ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш учун маҳаллий хомашё ресурслари ва етарли ишлаб чиқариш қуввати мавжудлиги; маҳсулотга ички ва ташқи бозорда талабнинг мавжудлиги; худди шундай маҳсулотнинг импорти мавжудлиги; импорт ўрнини босувчи маҳсулотнинг нархи, импорт қилинаётган ўхшаш маҳсулотдан юқори бўлмаслиги (транспорт харажатлари, солиқ ва божхона тўловларини ҳисобга олган ҳолда); лойиҳа амалга оширилганда қўшимча янги иш ўринлари яратишлиши. Импорт ўрнини босувчи саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш бўйича жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, ҳозирги кунда импорт ўрнини босиш сиёсати кўпгина мамлакатларда олиб борилмоқда. Фикримизча, меркантилистларнинг асосий қарашлари ички бозорни ташқи бозор маҳсулотларининг кириб келишидан ҳимоялаш ва мумкин қадар ўз

---

⁷³ Кузнецов В.П., Вазьянский А.М. Локализация производства как инструмент повышения экономической эффективности организации / Вестник Череповецкого Государственного Университета.

маҳсулотларини сотишга қаратилган. Бу ҳам импорт ўрнини босиш механизмларининг бирига мисол бўла олади⁷⁴.

Саноат кооперацияси асосида амалга оширилаётган тайёр маҳсулотлар, бутловчи буюмлар ва материалларни ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш хажмларини ошириш бўйича чора-тадбирларнинг амалга оширилиши, корхоналарнинг ишлаб чиқариш фаолияти учун зарур бўлган саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ўсишининг ва импорт товарлари қисқаришининг омилларидан бири ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотларига кўра республика саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришининг ривожланишига тайёр маҳсулотлар, бутловчи қисмлар ва материаллар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш Дастурининг амалга оширилиши ҳам ўз таъсирини кўрсатди, мазкур дастур доирасида киритилган 714 та лойиҳа бўйича 15,0 трлн. сўмлик маҳсулотлар ишлаб чиқарилган бўлиб, 457,8 млн. АҚШ доллари миқдорида маҳаллийлаштирилган маҳсулотлар экспорт қилинди ва 1092 та янги иш ўринлари яратилди. 2018 йилнинг январь-декабрь ойларида ўтган йилнинг мос даврига нисбатан лойиҳалар сони камайишига қарамай, маҳаллийлаштирилган маҳсулотлар ҳажми 1,5 мартага, шу билан бирга уларнинг экспорти ва яратилган иш ўринларини 2017 йилнинг январь-декабрь ойларида нисбатан камайганлигини кузатиш мумкин.

2018 йилда хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар томонидан 94,0 трлн. сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилди, ўсиш суръати ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 135,8 % ни ташкил этди. Ўтган йилда қўшма корхоналарнинг умумий ишлаб чиқаришдаги улуши 35,1 % ни ташкил этган бўлса, ҳисобот даврида бу кўрсаткич 41,1 % гача ошди. 2018 йилнинг январь-декабрь ойларида республика саноат ишлаб чиқариши умумий ҳажмини

---

⁷⁴ Бобожонов Б.Р., Мингишов Л.Ў. Ўзбекистон миллий иқтисодиёти рақобатбардошлигини оширишда импорт ўрнини босувчи рақобатбардош саноат маҳсулотларининг ўрни. http://www.iqtisodiyot.uz/sites/default/files/maqolalar/20_B_Bobojonov.pdf

ошишига қўшма корхоналарнинг қўшган ҳиссаси 12,3 % ни ташкил этди, бу иқтисодий ислоҳ қилиш ва либераллаштиришни, жаҳон бозорида маҳсулотларнинг рақобатбардошлигини оширишни имконини берди⁷⁵

2.2-жадвал

2016-2019 йилларда тайёр маҳсулотлар, бутловчи буюмлар ва материалларни ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш дастурининг асосий кўрсаткичлари

№	Кўрсаткичлар	2016 йил	2017 йил	2018 йил	2019 йил
1.	Лойиҳалар сони	695	799	714	839
2.	Корхонлар сони	287	343	297	340
3.	Ишлаб чиқарилган маҳсулотлар ҳажми, млрд. сўм	6145,8	9860,6	14999,4	21750,7
4.	Маҳсулотлар экспорти, млрд АҚШ доллари	425,7	512,4	457,8	549,4
5.	Яратилган янги иш ўринлари	1510	3018	1092	10038

Шу билан бирга, маҳаллийлаштириш дастури доирасида маҳсулотлар ишлаб чиқариш 2017 йилнинг тегишли даврига нисбатан 2019 йилда Андижон (3,3 мартага), Навоий (2,2 мартага), Жиззах (2,0 мартага), Наманган (169,4 % га), Сирдарё (111,0 % га), Фарғона (109,7 % га), Тошкент (102,5 % га) вилоятларида, Қорақалпоғистон Республикасида (2,3 мартага) ва Тошкент шаҳрида (136,6 % га) ошиши кузатилди.

2018 йилнинг январ-декабр ойларида маҳаллийлаштириш дастури доирасида ишлаб чиқарилган маҳсулотлар ҳажми 2016 йилнинг мос даврига нисбатан солиштирилганда Қашқадарё, Сурхондарё, Хоразм, Бухоро ва Самарқанд вилоятларида камайиши кузатилди.

Маҳаллийлаштириш дастури доирасида ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг экспорти ҳам 2017 йилнинг тегишли даври билан солиштирилганда 20,4 фоизга ошиши кузатилди. Ўз навбатида, экспортнинг энг

⁷⁵ <https://stat.uz/uploads/doklad/2018/yanvar-dekabr/uz/3.pdf>

кўпроқ қисми Қорақалпоғистон Республикасига (республика экспортининг умумий ҳажмига нисбатан 73,3 %) Тошкент шаҳрига (15,1 %) ва Андижон вилоятига (8,9 %) тўғри келади.

Умуман олганда, 2019 йили маҳаллийлаштиришни кенгайтириш ҳисобидан импорт ҳажми ва турларини мақбуллаштириш бўйича аниқ чоратadbирлар оширилган. Хусусан, республика саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришининг юқори ўсиш суръатларига еришишда тайёр маҳсулотлар, бутловчи қисмлар ва материаллар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш Дастурининг амалга оширилиши ҳам ўз таъсирини кўрсатди. Мазкур дастур доирасида киритилган 839 та лойиҳа бўйича 21,8 трлн. сўмлик маҳсулотлар ишлаб чиқарилган бўлиб жами саноат маҳсулотлари умумий ҳажмининг 6,6 % ни ташкил этди. Маҳаллийлаштириш дастури доирасида ишлаб чиқарилган маҳсулотлардан 549,4 млн. АҚШ доллари миқдорида экспорт қилинди жами республика экспорт ҳажмининг 3,1 %ни ташкил этди. Маҳаллийлаштириш дастури доирасида 2019 йил январь-декабрь ойларида 10 038 та янги иш ўринлари яратилди ўтган йилнинг мос даври билан таққослаганда янги ташкил этилган иш ўринлари сони 9,2 мартага ошди. Шу билан бирга, 2018 йил январь-декабрга нисбатан маҳаллийлаштирилган маҳсулотларни экспорт ҳажмининг 91,6 млн.АҚШ долларига ошгани таъкидлаш лозим⁷⁶.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев Маҳаллийлаштириш дастури ва импортни қисқартириш режаси ижросини чуқур таҳлил қилиб, йўл қўйилган камчиликларни танқидий баҳолади. 2017 йилда 948 та маҳаллийлаштириш лойиҳасидан 176 таси бўйича ишлаб чиқариш бошланмагани, 218 таси бўйича эса ишлаб чиқариш прогнози бажарилмагани кўрсатиб ўтилди⁷⁷.

Масалан, Фармацевтика тармоғини ривожлантириш агентлигининг 77 та лойиҳаси бўйича 206 миллиард сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилмаган.

⁷⁶ <https://www.stat.uz/uploads/doklad/2019/yanvar-dekabr/uz/3.pdf>

⁷⁷ <http://president.uz/uz/lists/view/1515>

“Ўзбекозиқовқатхолдинг”да 12 та, “Ўзавтосаноат”да 17 та, Тошкент шаҳрида 65 та, Тошкент вилоятида 65 та лойиҳа етарли даражада бажарилмаган⁷⁸.

Импортни қисқартириш режаси 88 фоизга бажарилгани танқидий таҳлил қилинди. 2017 йилда 185 миллион долларлик, жорий йил январь ойида эса 65 миллион долларлик шундай маҳсулотлар импорт қилинган⁷⁹.

Масалан, 2017 йили “Ўзтўқимачиликсаноат” уюшмаси томонидан 9 млн. АҚШ долларлик светодиод чироқлар, прожекторлар ва бошқа товарлар, “Ўзбекнефтегаз” тизимига 2 миллион долларлик пўлат қувур, кабель, иситиш қозони, электродлар, “Ўзбекэнерго” томонидан 800 минг долларга пўлат сим ва енгил автомобиль олиб келинган⁸⁰.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев «Тармоқлар учун зарур ускуналар ва тез ишдан чиқувчи бутловчи қисмларни мамлакатимизда ишлаб чиқаришни ташкил қилиш тўғрисида 10-15 йилдан буён гапирамиз. Лекин, ташаббус ва амалий ҳаракат йўқ. Бир қатор соҳа раҳбарлари маҳаллийлаштиришни ўйламаяпти, зарур маҳсулотни осонгина четдан олиб келиб қўяпти. Бунга ҳозирги рақобат шароитида машаққат билан топилаётган, иқтисодиётнинг асоси бўлган валюта маблағлари сарф бўлиб кетмоқда⁸¹» таъкидлаб, маҳаллийлаштиришни рағбатлантириш учун берилган солиқ ва божхона имтиёзларининг натижадорлиги ҳам таҳлил қилинди.

Айрим товарлар бўйича божхона тўловлари асоссиз тайинлангани натижасида юртимизда ишлаб чиқарилган баъзи товарлар нархи импорт қилинганига нисбатан юқори бўлмоқда. Масалан, тўқимачилик саноати учун импорт қилинадиган тайёр ускуналар барча божхона тўловларидан озод этилган. Аммо, шу ускуна ишлаб чиқариш учун бутловчи қисм импорт қилинадиган бўлса, 20 фоизлик қўшилган қиймат солиғи тўланади⁸².

---

⁷⁸ <http://president.uz/uz/lists/view/1515>

⁷⁹ <http://president.uz/uz/lists/view/1515>

⁸⁰ <http://president.uz/uz/lists/view/1515>

⁸¹ <http://president.uz/uz/lists/view/1515>

⁸² <https://president.uz/uz/1515>

Солиқ имтиёзларида ҳам муайян муаммолар бор. Шу боис 2018 йил 1 апрелдан бошлаб, маҳаллийлаштириш лойиҳалари бўйича имтиёзлар тўхтатилди. Ҳар хил нопок корхоналарнинг Маҳаллийлаштириш дастурига кириб олиб, солиқ тўлашдан қочиши учун энди имконият бўлмайди. Маҳаллийлаштириш дастурига иқтисодиёт учун ҳақиқатда зарур бўлган лойиҳалар киритилиб, қатъий назоратга олинади⁸³.

Маҳаллийлаштириш дастурини шакллантириш ва амалга ошириш механизмларини такомиллаштириш, маҳаллийлаштириш дастурларини ишлаб чиқишда масъул вазирликларнинг ваколатлари ҳамда функциялари аниқ белгилаб берилган тизимни ташкил этиш бўйича қабул қилинган ҳукумат қарорларининг ижросини мантиқий охирига етказиш бунга имкон беради. Унда қуйидаги масалалар⁸⁴:

- янги экспортбоб ва импорт ўрнини босувчи маҳсулотлами ишлаб чиқарилишини ташкил этиш яъни иқтисодиёт учун жуда зарур бўлган, хорижий мамлакатлардан келтириладиган маҳсулотлар ўзимизда маҳаллий корхоналар томонидан ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш;

- ишлаб чиқаришни техник ва технологик янгилашни ўзлаштириш;

- ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштиришни чуқурлаштиришда тизимли ишлами амалга оширишда аниқ тадбиркорлик субъектларини манфаатдорлигини ошириш амалдаги механизми ташкил этиш;

- ишлаб чиқаришни техник ва технологик янгилашни ўзлаштириш;

- ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштиришни чуқурлаштиришда тизимли ишлами амалга оширишда аниқ тадбиркорлик субъектларини манфаатдорлигини ошириш амалдаги механизми ташкил этиш;

- чет-эл маҳсулотларини сотиб олиш ва келтириш учун сарфланаётган валюта маблағларини тежаш;

---

⁸³ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 21 февраль куни импорт ҳажмини қисқартириш ва маҳаллийлаштирилган маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтириш ишларини таҳлил қилиш, бу борадаги энг муҳим вазифаларни белгилаб олишга бағишланган йиғилиши. <https://president.uz/uz/1515>

⁸⁴ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 21 февраль куни импорт ҳажмини қисқартириш ва маҳаллийлаштирилган маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтириш ишларини таҳлил қилиш, бу борадаги энг муҳим вазифаларни белгилаб олишга бағишланган йиғилиши. <https://president.uz/uz/1515>

- ишлаб турган корхоналами модемизация қилиш ва янгиларини ташкил этиш ҳисобига иқтисодиёт таркибини такомиллаштириш;

- янги иш ўринларини яратиш, яъни, минглаб фуқароларни муқим иш жойлари билан таъминлаш;

- ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларда халқаро стандартларни ўзлаштириш ҳамда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар сифатини ва рақобатбардошлилигини ошириш масалалари аниқ кўрсатиб ўтилган.

Фикримизча, рақобатбардошликни бошқаришда импортни тиклаш сиёсатини амалга оширишда юзага келадиган муқим масала - янги лойиҳаларни амалга оширишнинг ҳозирги шартлари ва хусусиятларидир. Шу муносабат билан бир неча асосий муаммоларни эътиборга олиш муқим. Биринчидан, молиявий ресурслар муаммоси ва улардан фойдаланиш самарадорлиги. Импорт ўрнини босиш бўйича лойиҳаларни амалга ошириш муқим молиявий инвестицияларни талаб қилади, бу эса компаниянинг жаҳон капитал бозорига кириш чекловлари билан мураккаблашади.

Иккинчидан, мамлакатда импорт ўрнини босувчи маҳсулотларга бўлган талабнинг мавжудлиги. Импорт ўрнини босиш жараёни импортнинг ўрнини тўлдирадиган соҳаларда суръат юқори эмас: миллий маҳсулотнинг ишлаб чиқарилиши билан импорт қилинадиган маҳсулотлар нархининг ўзгарувчанлиги билан боғлиқ бўлган сотиш хавфи мавжуд.

Ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг мураккаблигига, янги технологиянинг мавжудлиги ёки эҳтиёжига ва ресурс базасининг мавжудлигига қараб, 1-2 йилдан 3-5 йилгача бўлиши мумкин. Бундан ташқари, импорт ўрнини босиш натижасида яратилган маҳсулотлар сифат кўрсаткичлари жиҳатидан энг яхши дунё намуналарига тўлиқ мос келиши аниқ эмас.

Келгусида корхоналар миллий маҳсулотларнинг сифат кўрсаткичларига ишонишлари учун алмаштириш учун вақт керак бўлади. Натижада, қисқа ва ўрта муддатли истиқболда истеъмолчилар валютанинг ўзгаришига қараб

Ўзгариб турадиган хорижий ишлаб чиқариш маҳсулотларини сотиб олишга мажбур бўлишмоқда.

Учинчидан, корхоналарни қўллаб-қувватлашга қаратилган чоратadbирлар натижасида ички бозорда рақобатни сусайиши билан муаммоси. Айирбошлаш курси ўзгариши ва ташқи рақобатни чеклаш ички бозорда ишлаб чиқаришнинг муайян турларини ижобий ривожлантириш учун шароит яратди.

Шу муносабат билан, айрим лойиҳаларни корхоналарни маҳсулот турларини жойлаштиришга асосланган қўшимча импорт ўрнини босадиган индустриализацияни амалга ошириш бозорда сунъий жойлаштириш ва рақобатни камайтиришга олиб келиши мумкин, бунда бозор кучи таъсирида мувозанатли ва ривожланган бўлиши мумкин.

Тўртинчидан, техник жиҳатидан мураккаб импорт товарларни миллий корхоналар томонидан ишлаб чиқариш муаммоси. Ушбу соҳаларда Ўзбекистон маҳсулотларига нархларнинг ўсиши хорижий компонентлар ёки импорт қилинадиган хом ашё ва асбоб-ускуналар ёрдамида ишлаб чиқарилган маҳаллий товарлар нархининг ошиши билан боғлиқ бўлиши мумкин. Бунга алоҳида шуни қайд этиш керакки, валюта курслари билан доимги ўзгариши инфляция таъсирида харажатларни ошиб бориши натижасида қўшимча нарх кўтарилишига олиб келадиган импортга боғланиб қолган корхоналарга ва турли тармоқлар учун катта риск туғдиради.

Жаҳон кичик ва ўрта бизнеси аста-секин коронавирус пандемияси билан боғлиқ чекловлар режимидан чиқмоқда. Кўпчилик учун бу оғир давр бўлди: тадбиркорлар, янги воқеликка мослашишлари керак бўлди. Кичик бизнес эгалари ва бизнес уюшмаларининг вакиллари коронавирус уларни ўз бизнесига янгича қарашга, ишлаб чиқаришни бошқа йўналтиришга ёки ҳатто фаолиятнинг мутлақо янги ва кутилмаган йўналишларини кашф этишга мажбур бўлдилар.

БМТ маълумотларига кўра, микро, кичик ва ўрта корхоналар меҳнатга лаёқатли жаҳон аҳолисининг қарийб 70 фоизини ишлайди ва глобал ЯИМнинг

50 фоизини ташкил этиб, барча корхоналарнинг қарийб 90 фоизини ташкил қилади⁸⁵.

2017 йилда БМТ янги байрамни - 27 июнь куни нишонланадиган Микро, кичик ва ўрта корхоналар кунини белгилади. Одатда 250 кишидан ортиқ бўлмаган ишлайдиган ушбу корхоналар кўпчилик иқтисодиётларнинг асосини ташкил этади.

Ўзбекистонда кенг қамровли ишлар натижасида сўнгги ўн йилда ялпи ички маҳсулот таркибида кичик бизнеснинг улуши 31,1 фоиздан 55,8 фоизгача, ушбу соҳада бандлик даражаси иқтисодиёт тармоқларида банд бўлганларнинг 49,7 фоиздан 74,5 фоизгача ўсди. Тадбиркорлик фаолиятдан олинган даромадлар улуши аҳоли умумий даромадининг 47 фоиздан ортиғини ташкил этади. Ушбу соҳадаги корхоналарнинг умумий сони йил охирига келиб 190 мингтани ташкил этди⁸⁶.

Пандемия даврида кўпгина давлатлар ҳукуматлари пандемия даврида ёрдам чоралари сифатида корхоналар ва аҳолига тўғридан-тўғри субсидиялар ажратишни танладилар.

Ўзбекистонда инқироз таъсирини юмшатиш бир қатор тадбирлар амалга оширилди: кичик бизнес ва фермер хўжаликларига ижтимоий солиқ ставкаси 12%дан 1%га туширилди, 3 ой давомида ер ва мол-мулк солиғидан озод этилди, инвестиция кредитлари бўйича фоизлар қисман давлат томонидан қоплаб берилди⁸⁷.

Кўпинча, қўллаб-қувватлаш чоралари самарасиз, чунки ушбу масалага ҳар томонлама ёндашиш ва кичик ва ўрта бизнес иштирокчиларининг фикрини инобатга олган ҳолда қарор қабул қилиш муҳимдир.

Шундай қилиб, шуни таъкидлаш лозимки, жаҳон иқтисодиётида мустаҳкам ўрин олишга интилган мамлакат томонидан амалга оширилаётган

---

⁸⁵ <http://www.worldbank.org>

⁸⁶ Ўзбекистон Республикаси Марказий банки маълумотлари. Monetary-Policy-Guidelines-2019_2021.pdf (cbu.uz)

⁸⁷ Президент бизнес ва аҳолини қўллаб-қувватлаш бўйича янги чораларни эълон қилди – Газета.uz (gazeta.uz)

чора-тадбирлар миллий ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчиларга ҳамда турли даврлар оралиғида давлатнинг ўзига ҳам турлича таъсир кўрсатади. Импорт ўрнини босувчи маҳсулотлар ишлаб чиқариш стратегияси бир қарашда импортни чеклаш, ички ишлаб чиқарувчиларни ташқи бозордаги йирик рақобатчилардан ҳимоялаш сифатида қаралса ҳам, пировардида саноат ишлаб чиқариш базасини шакллантириш орқали экспортни ривожлантиришга кўмак берувчи сиёсат сифатида қараш мумкин.

2.3. Тадбиркорлик рақобатбардошлигини бошқаришда хорижий мамлакатлардаги тадбиркорлари қўллаб-қувватлаш тизимининг амалий жиҳатлари

Жаҳон иқтисодиётида интеграция жараёнининг кучайиши билан бир қаторда турли мамлакатларда жойлашган компаниялар ўртасида ҳам ўзаро савдо-иқтисодий алоқалар ривожланиб боради. Бу каби иқтисодий ҳамкорлик турли мамлакатлардаги компанияларни мамлакатларнинг жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашуви даражаси унинг жаҳон хўжалик тизимидаги тутган ўрнига боғлиқдир.

Жаҳон иқтисодиёти таркибий қисми бўлган миллий иқтисодиётимиз халқаро меҳнат тақсимоти ва глобаллашувнинг имкониятларидан максимал даражада фойдаланиш ташқи савдони фаол амалга ошириш учун имкониятлар яратди.

Иқтисодий ислохотларни миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини изчил олиб борилиши натижасида мамлакат ташқи савдоси ва унинг таркибида муҳим ўзгаришлар юз берди. Сўнгги йилларда соф экспортнинг барқарор ижобий кўрсаткичлари кузатилмоқда. Мазкур ўзгаришлар бир қанча ташқи ва ички омиллар натижасида юзага келди. Уларга жаҳон конъюнктурасининг ўзгариши ва миллий валюта курсининг ўзгаришини қайд этиш мумкин.

Ушбу давр оралиғида ташқи савдонинг товар тузилмасида ҳам муҳим ўзгаришлар юз берди. Мамлакат экспорти таркибида хом-ашё товарлари

улушининг камайиб бориши кузатилди. Экспорт ва импорт жарёнига жалб қилинган мамлакатлар таркибида катта ўзгаришлар ташқи савдони диверсификациялаш зарурати ва бошқа объектив омиллар орқали кўринади.

Иқтисодиёт рақобатбардошлигини бошқаришда таркибий ўзгаришлари ва экспорт диверсификациясида эришилган ютуқларга қарамай, ҳозирги кунда ушбу соҳада қатор муаммолар мавжуддир. Булар биринчидан, мамлакат экспортида хом-ашё товарларининг улуши сезиларли, иккинчидан мамлакат экспорт салоҳиятидан тўла фойдаланмаётганлигидандир.

Ташқи савдони назорат қилиш тизимини такомиллаштириш, энг аввало, ушбу соҳада мавжуд бўлган муаммоларни ечишга боғлиқ. Иқтисодий сиёсатнинг ушбу муаммоларини ечишдаги асосий йўналиш инвестицион иқлимни яхшилаш ва тўғридан-тўғри сармоялар оқимини рағбатлантирувчи шароитларни яратишдир.

Тўғридан тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилиш миллий иқтисодий сиёсатнинг устувор вазифаларидан бири ҳисобланади. Хорижий инвестицияларнинг қулайликлари шундан иборатки, у экспортни кенгайтириш учун технологияларни импорт қилиш, етакчи компанияларнинг савдо белгиси, ноу-хауси, трансмиллий компанияларнинг жаҳон бозорига чиқиш каналларидан фойдаланиш имкониятини беради. Тўғридан тўғри хорижий инвестициялар мамлакатнинг турли тармоқлари кенг ривожланишига тўртки беради ва хорижий инвестиция иштирокидаги корхона билан рақобатдан қўшимча ижобий самара олиш эҳтимоллиги ҳам шунча юқори бўлади.

Шу боис мамлакатнинг халқаро меҳнат тақсимотида иштирокидан максимал фойда олиш, импортни рационаллаштириш ва экспортни диверсификациялаш импорт ўрнини босувчи сиёсатдан экспортга йўналтирилган сиёсатга ўтишни талаб қилади. Ушбу ўтиш ҳам экспорт, ҳам импорт сиёсатини либераллаштириш, иқтисодиётда рақобат муҳитини

яратиш, иқтисодиётнинг барча соҳаларида иқтисодий ва институционал ислохотларни чуқурлаштиришни тақозо этади.

Ўзбекистон импорт сиёсатини либераллаштириш импортни тартибга солишнинг ҳам тариф, ҳам нотариф усуллари либераллаштиришни англатади. Ҳозирги кунда Ўзбекистонда импортни тартибга солишнинг муҳим инструменти сифатида импортни солиққа тортиш намоён бўлади.

Импорт ва маҳаллий маҳсулотларга акциз солиғининг унификацияси, шунингдек, акциз солиғига тортиладиган маҳсулотлар рўйхати ва унинг ставкаларини қайта кўриб чиқиш мавжуд ресурсларнинг тақсмоти ва ишлатилиши самарадорлигини ошириш нуктаи назаридан долзарб ҳисобланади.

Импортни назорат қилишнинг муҳим инструментларидан бири техник тўсиқлар ҳисобланади. Техник меъёрлар, стандартлар, текширув жараёнлари ва сертификациялаш савдода ортиқча тўсиқларни яратмаслиги, миллий ишлаб чиқарувчиларнинг рақобатбардошлигини туширмаслиги керак.

Экспортни либераллаштириш ва ташқи савдо операциялари самарадорлигини оширишнинг муҳим йўналиши ташқи савдо ҳисоб-китоблари тизимини такомиллаштириш мақсадида экспорт – импорт операцияларини миллий валютада амалга оширишни кенгайтириш чора – тадбирларини кўриш.

Ўзбекистонда хорижий тўғридан тўғри инвестициялар оқимининг ошишига таъсир қилувчи асосий омиллар арзон, лекин малакали ишчи кучи ва бой табиий ҳамда қишлоқ хўжалиги ресурсларининг мавжудлиги, бозорнинг узоқ муддатда қизиқарлилиги ҳамда мамлакатда инвестицион муҳитни яхшилаш учун олиб борилаётган чора-тадбирлар ҳисобланади. Шу қаторда, сиёсий ва макроиқтисодий барқарорликни мустаҳкамлаш, хорижий сармояли корхоналарга имтиёзлар ва рағбатларнинг яхлит тизимини яратиш, хорижий инвестицияли корхоналар фаолиятининг ҳуқуқий асосини шакллантириш ҳамдир.

Бугунги кунда республикадаги инвестиция муҳити миллий иқтисодиётдаги айрим масалалар ечими муҳим ҳисобланади.

- республикадаги макроиқтисодий масалалар ва иқтисодий ўсиш суръатлари;

- ҳукумат ва давлат идораларида бюрократия даражаси;

- инвестицияларни самарали ўзлаштириш учун зарур инфратузилмани ривожлантириш, шу қаторда транспорт ва коммуникация билан боғлиқ масалаларни қамраб олади.

Шу билан бирга, Ўзбекистонда инвестиция бозорининг тез суръатларда ривожланишига таъсир кўрсатувчи алоҳида омилларни кўрсатиб ўтиш мумкин: миллий иқтисодиётда ислохотларни чуқурлаштириш, импорт ўрнини босувчи маҳсулотларни ишлаб чиқариш дастури ёрдамида импортни қисқартириш ва экспорт салоҳиятини ошириш; инвестициялар молиялаштиришда тижорат банкларининг ресурсларидан самарали фойдаланиш; молиялаштириш корхоналарнинг ички имкониятларини кенг ишлатиш билан бирга тўғридан тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилишни фаоллаштириш ва бошқалар.

Тадбиркорликни шакллантириш ва уни қўллаб қувватлаш давлатнинг стратегик сиёсатини асосий йўналишларидан бири бўлиб, ушбу сиёсатнинг муҳим жиҳатларидан бири аҳолини иш билан бандлигига ҳамда даромад манбаи сифатида намоён бўлишидир. Чунки, “... мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш, фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва бунёдкорлик салоҳиятини қўллаб-қувватлаш орқали аҳолига муносиб ҳаёт шароитларини яратиш, ишбилармонлик муҳитини яхшилаш, бандликни таъминлаш бўйича кенг кўламли ишлар амалга ошириб келинмоқда”⁸⁸.

---

⁸⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 7-июндаги ““Ҳар бир оила – тадбиркор” дастурини амалга ошириш тўғрисида” ПҚ-3777-сонли қарори. // <http://lex.uz/pdfs/3772869>

Тадбиркорлик тизимини кўллаб-қувватлаш, унинг халқаро тадбиркорлик тизимига интеграциясини таъминлаш Европа Иттифоқи мамлакатлари учун ҳам аҳамиятлидир.

Европа Иттифоқида тадбиркорликни давлат томонидан кўллаб қувватлашдан асосий мақсадларига ички ягона бозор тизимини мустаҳкамлаш, кичик корхоналарни халқаро бозорга олиб чиқиш, бошқарув тизимидаги турли тўсиқларни олиб ташлаш киради. Шу жиҳатдан олганда сўнгги йилларда иқтисодий қийинчиликларни бартараф этишга ҳаракат қилаётган Испания тажрибаси ўзига хос жиҳатларини қайд этиш лозим⁸⁹.

Испанияда ўрта ҳисобда 1000 кишига 58 та кичик ва ўрта бизнес субъектлари тўғри келади. Товар ишлаб чиқаришда ва аҳоли бандлигини таъминлашда Испания кичик ва ўрта бизнеси муҳим аҳамият касб этади. Европа Иттифоқида Испания кичик бизнес субъектларининг аҳолини иш билан таъминлашлари энг юқори ўринларда туради. Ҳозирда камдан кам йирик саноат компанияси яқка ҳуқуқий шахс сифатида фаолият олиб боради. Испанияда корхоналар фаолияти “икки қатламли” (бозор-корхона) тарзида ишлайди. Испанияда кичик ва ўрта тадбиркорлик миллий иқтисодиётнинг 64,0 фоизи аҳоли бандлигини, маҳсулот ҳажмининг эса 65,0 фоиздан юқори қисмини таъминлайди. Испанияда кичик бизнес субъектларини ривожлантириш мақсадида давлат томонидан бир қатор имтиёзли кредитлар тизимини ичига олган юздан ортиқ дастурлар ишлаб чиқилган⁹⁰

Барча босқичдаги тадбиркорлик субъектларини кўллаб – қувватлашга қаратилган ташкилотлар энг йириклари бўлиб *Испания тадбиркорлик қўмитаси* (СЕОЕ) ва *Испания кичик ва ўрта тадбиркорлик қўмитаси* (Серуте) ҳисобланади. СЕОЕ 1977 йили ташкил топган. У ўзида 1 миллиондан ортиқ иқтисодиётнинг барча соҳаларида (кишлоқ хўжалиги, саноат, қурилиш, хизматлар соҳаси) фаолият юритаётган испан фирмаларини ва корхоналарини

---

⁸⁹ Данилов И.П., Алексеев М.Ю. Инновационное развитие как фактор конкурентоспособности экономики // Проблемы современной экономики. 2012, № 2

⁹⁰ www.spain.org.ru

бириктиради.⁹¹ Қўмитанинг аъзолари 2 мингдан ортиқ турли ассоциациялар, конфедерациялар, федерациялар ҳамда 200 дан ортиқ минтақавий тадбиркорлик бирлашмалари ташкил этади. Испанияда ишчи-ҳодимлар сони 249 нафардан ошмайдиган кичик ва ўрта бизнес корхоналарининг 99,8 фоизини маъсулияти чекланган жамиятлар ташкил этади. Шу сабабли маъсулияти чекланган жамиятлар Испания иқтисодиётидаги кичик ва ўрта бизнес соҳаларидаги энг юқори аҳамиятга эга.

Шунингдек, Испанияда кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш ва молиялаштириш ташкилотлари қўйидагилардан иборат:

1. Direccion General de Politica de PYME. (Испания Иқтисодиёти Министрлиги кичик ва ўрта тадбиркорлик сиёсати соҳасидаги йўналиш) Бу ташкилот асосан бутун иқтисоднинг умумий активлигини ошириш ҳисобига кичик ва ўрта тадбиркорлик субъектларининг рақобатбардошлилигини кўтаришга ва аҳоли бандлигини таъминлашга қаратилган.

2. ICO (Давлат кредитлаш институти).

Бу ташкилот ўзини икки йўналишда кўрсатади, бир томондан молиялаштириш давлат агентлиги бўлса, иккинчи тарафдан эса, инвестициялар ва тараққиёт банки сифатида намоён бўлади. Асосан уч хил йўналишни молиялаштиради:

- Испания инвестицияси билан чет эл корхоналарини молиялаштириш;
- саноат ва транспорт соҳасидаги режаларни;
- кичик ва ўрта тадбиркорликни ривожлантириш жамғармаларини молиялаштириш;

3. COFIDES

Мақомига кўра бу ташкилот акционерлик уюшмасидир. Унинг акционерлари сифатида турли давлат ташкилотлари ва 5 та тижорат банки қатнашади. Бу ташкилот асосан ривожланаётган давлатлардаги Испания корхоналарини молиялаштираш билан шуғулланади.

---

⁹¹ www.spain.org.ru

4. CDTI

Бу давлат ташкилоти янги технологиялар ишлаб чиқаришни қўллаб қувватлайди. Асосан бу ташкилот Испаниядаги кичик ва ўрта бизнес субъектларига янги технологиялар жалб қилиш учун молиялаштиради. Испанияда кичик бизнесни ривожланириш учун турли жамғармалар мавжуд. Испанияда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ўз кўлами билан иқтисодий ўзгаришларни ва барқарорлигини таъминлашда катта ўрин эгаллайди. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг иқтисодий таъсир кўлами бир қатор иқтисодий, ижтимоий, маданий, маърифий ва бошқа жиҳатларни ўз ичига олади. Биз фақатгина иқтисодий жиҳатдан муҳим бўлган хусусиятларни ажратиш мумкин. Булар қуйидагилар:

- иш жойларини ташкил этишдаги мавқеининг юксаклиги. Ўтган 10 йил ичида Испания статистика қўмитасининг ахборотига кўра янги иш жойларининг ярмидан кўпи 100 кишидан кам ходим ишлаётган корхоналар ҳиссасига тўғри келади. Тез ўсувчи фирмалар янги фирмаларнинг 27,0 фоизини ташкил этиб улар 60,0 фоизи янги иш жойларини яратишда қатнашмоқдалар. Шу билан бирга кичик бизнесда ҳосил қилинган иш жойларининг хусусиятлари мавжуд:

- иш ҳақи ва қўшимча тўловлар, имтиёзларнинг нисбатан пастлиги. Иш жойларини қарийиб 25,0 фоизи тўлиқ бўлмаган иш куни тартибида шаклланади. Уларда ишловчилар таркибининг турли-туманлиги, яъни маълумоти етарли бўлмаган, нисбатан ёш ёки нафақа ёшида бўлганларнинг салмоғини кўплиги билан ажралиб туради.

- татбиқ қилинган янги товарлар ва хизматларнинг 87,0 фоизи кичик бизнесда амалга оширилган. Бу ўта муҳим кўрсаткичдир. Ваҳоланки, кичик бизнес мамлакат бўйича изланишлар ва тадқиқотларга йўналтирилган маблағларнинг атиги 12,0 фоиздан камроғини сарфлайдилар.

Хитой Халқ Республикасида рақобатбардошликни оширишда иқтисодий ўсишининг ўзига хос хусусиятлари ва инвестицион иқлим:

Ўзбекистоннинг жаҳон турли мамлакатлари билан савдо-иқтисодий муносабатлар кенгайиши, айниқса, Хитой Халқ Республикаси билан иқтисодий ҳамкорлик жадал суръатларда ривожланмоқда.⁹²

Хитой Ўзбекистон иқтисодиётига энг кўп инвестиция киритаётган давлатлардан биридир. Мамлакатимизда Хитой капитали иштирокидаги 700 дан зиёд компания ва корхона фаолият кўрсатмоқда. Ўтган йиллар давомида хитойлик сармоядорлар Ўзбекистон иқтисодиётига қарийб 7,8 миллиард доллар миқдорида инвестиция киритган. 2017 йил якунлари бўйича ўзаро савдо айланмаси ҳажми 5,0 миллиард долларни ташкил қилди⁹³. Хитой бозорида Ўзбекистонда ишлаб чиқарилган тўқимачилик маҳсулотлари, пластмасса буюмлар, қишлоқ хўжалиги ва бошқа товарларга талаб катта. Хитой Халқ Республикаси Ўзбекистон иқтисодиётини модернизация ва диверсификация қилиш бўйича дастурларни амалга ошириш, рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва саноатнинг экспорт салоҳиятини юксалтиришда фаол иштирок этмоқда.

Ўзбекистон учун Хитойда амалга оширилган иқтисодий сиёсат тажрибаси катта аҳамият эга. Хитой мамлакатнинг экспорт имкониятларини кенгайтириш мақсадида, 2001 йилнинг декабрида Жаҳон Савдо Ташкилотига (ЖСТ) аъзо бўлиб, бу билан ташқи савдога тегишли барча боғлиқ чеклов ва мажбуриятларни бекор қилди. Натижада Хитой иқтисодиётига хорижий инвестицияларни, хусусан тўғридан тўғри инвестицияларнинг кириб келиш кескин ошиб, маҳсулотлар экспортини ўсишига ижобий таъсир кўрсатди. Агар 2003 йилда экспорт ҳажми 325,6 млрд. АҚШ долларини ташкил этган бўлса, 2017 йилга келиб ушбу кўрсаткич 2260,0 млрд. АҚШ долларига етди. Шунингдек, соф экспортда ҳам кескин ўзгариш кузатилди, 2003 йилда 30,0 млн. АҚШ долларига тенг бўлган бўлса, 2018 йилда экспорт ва импорт ўртасидаги соф фарқ 429,0 млн. АҚШ долларида иборат бўлди.

---

⁹² www.xs.uz

⁹³ <http://president.uz/uz/lists/view/1771>

2003-2018 йилларда Хитойнинг иқтисодий кўрсаткичлари

Йиллар	Номин.ЯММ, млрд. АҚШ долл.	ЯММ ўси- ши, %	Экспорт ҳажми, млрд. АҚШ долл.	Импорт ҳажми, млрд. АҚШ долл.
2003	1641,0	10,0	325,6	295,3
2004	1931,6	10,1	436,1	397,4
2005	2256,9	11,3	583,1	552,4
2006	2712,9	12,7	752,2	631,8
2007	3494,2	14,2	974,0	777,9
2008	4520,0	9,6	1435,0	1074,0
2009	4990,5	9,2	1204,0	954,3
2010	5878,3	10,4	1578,0	1327,0
2011	6989,0	9,3	1899,0	1741,0
2012	8250,0	7,7	1818,0	1653,0
2013	8939,0	7,6	2210,0	1772,0
2014	10360,0	7,3	2244,0	1808,0
2015	11380,0	6,7	2143,0	1576,0
2016	11390,0	6,6	2011,0	1437,0
2017	12014,6	6,9	2260,0	1840,0
2018	12050,6	6,5	2354,0	1925,0

Манба: Хитой Миллий Статистика Бюроси маълумотлари

2018 йилга келиб Хитой номинал ялпи миллий маҳсулоти 12,0 триллионга АҚШ долларига етиб, ҳажм нуқтаи назарига кўра жаҳонда етакчи мамлакатлар қаторига кириб олди. 2003 йилдан бошлаб экспортдаги ўсиш суръатлари 20 фоиздан кам бўлмаган натижани қайд этиб келмоқда. Шуниси эътиборлики, Хитой давлат қарзининг ялпи ички маҳсулотга нисбатан улуши 30-31 фоизга тенг ривожланган йирик мамлакатларга қиёслаганда жуда яхши кўрсаткичдир.

Хитой иқтисодиётидаги таркибий ўзгаришлар асосан саноат амалга оширилиши саноат ишлаб чиқаришини жадал ўсишига олиб келди, буларниг барчаси бевосита миллий савдо тизимининг эркинлаштириш орқали эришилгани кўриш мумкин. Қуйидаги жадвалда 2003-2018 йиллар орасидаги саноат кўрсаткичлари берилган.

2.4-жадвал

Хитой саноат ишлаб чиқаришининг ўсиш суръатлари, %

Йиллар	Ўсиш суръатлари, %
2003	30,4
2004	17,1
2005	29,5
2006	22,9
2007	13,4
2008	9,3
2009	9,9
2010	11,0
2011	13,0
2012	7,9
2013	7,7
2014	7,3
2015	7,0
2016	6,1
2017	6,3
2018	6,0

Манба: Хитой Миллий Статистика Бюроси маълумотлари

Ўтган йиллар мобайнида Хитой саноатида нафақат миқдорий ўзгаришлар балки таркибий ўзгаришида сифат ўзгаришлари ҳам кузатилди. Ундан ташқари электроника, кимё саноати, автомобилсозлик каби соҳаларида

Хитой ташқи савдода нисбий устунликларга эриша бошлади. 1990 йиллардан бошлаб Хитой экспортида электроника ва машинасозлик саноати товарлари ишлаб чиқарилишида асосий ўрин тута бошлади. Шунингдек, Хитой енгил саноатида тўқимачилик асосий ўрин тутиб, миллий иқтисодиётнинг асосий устунларидан бирига айланиб улгурди. Тўқимачилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш Хитой экспортининг бешдан бир қисмини ташкил этгани ҳолда, кишлоқ жойларида 20 млн. кишини иш билан таъминлаб келмоқда⁹⁴.

Экспортга йўналтирилган иқтисодий сиёсатни олиб боришда тўғридан тўғри инвестицияларни жалб этиб иқтисодиётнинг экспорт салоҳиятини ошиши таъминланди. Айниқса, Хитойда тўғридан тўғри инвестицияларни юқори технологик соҳаларга жалб этишга катта эътибор қаратилиб, компьютер ва ахборот коммуникация технологиялар соҳасида жаҳон савдосида нисбий афзалликка эришди. Бу йиллар давомида олиб борилган тизимли равишда амалга оширилган ислоҳотлар натижасидир.

Хитой ҳукуматининг хорижий инвестицияларни жалб этишга қаратилган сиёсати туфайли, у нафақат хом-ашё борасида, балки юқорида қайд этилган соҳалар бўйича халқаро савдода нисбий устунликка эришди. Арзон ва малакали ишчи кучи Toyota, Trutschler, IBM каби хорижий компанияларнинг Хитойда ўз филиал заводларини очишлари учун асосий омиллардан бири бўлиб хизмат қилди. Мамлакатда хорижий инвесторлар учун яратиб берилган қулай шароит ва унинг йирик ички бозори йирик ТМКлар жалб қилиб келди. Хитойнинг ЖСТга аъзо бўлиши ва молиявий секторининг замонавийлаштиришга қаратилган сиёсат ўз самарасини берди. Ҳар йили йирик миқдорда инвестициялар қабул қилаётган нисбатан Хитой қисқа муддатда юқори технологик маҳсулотларни, биринчи навбатда компьютер эҳтиёт қисмларини, телекоммуникация жиҳозларни ишлаб чиқариш борасида етакчи мамлакатга айланди.

---

⁹⁴ Чен Хойшен. Стратегии развития текстильной промышленности Китая. Бизнес информ. №3, 2012

Мамлакатга киритилган хорижий инвестициялар Хитой иқтисодиётини тубдан модернизация қилиш имконини бериб, мамлакат иқтисодий конунчилиги, солиқ ва божхона тизимлари фаолияти халқаро меъёрларга мослаштирилди.

Бирок, Хитойда хорижий инвестицияларнинг асосий қисми шарқий худудларга жалб этиляпти. Ҳозирги вақтда Шарқий худуднинг мамлакат ЯММдаги улуши 60,0 фоизни ташкил этмоқда, Марказий ва Ғарбий худудларнинг ЯММдаги улуши эса 26,5 ва 13,1 фоиз атрофидадир. Бу ҳолат Хитойнинг ушбу худудларида инфратузилма яхши ривожланманганлиги билан изоҳланади. Айти пайтда Хитой ушбу худудларда ҳам хорижий инвестицияларни жалб этиш учун худуд инфратузилмасини яхшилаш ва инвесторлар учун қулай шароитлар яратиб беришти. Ишлаб чиқилган дастурларга кўра, Марказий ва Ғарбий худуднинг мамлакат ЯММдаги улушини 2020 йилда 33,1 ва 16,8 фоизга, 2050 йилда 34,6 ва 18,9 фоизда етказиш мақсад қилиб олинган⁹⁵.

2.5-жадвал

Хитой минтақаларида даромадлар ўзгариши (2000-2050 йй.)

Йил	ЯММ, трлн юан				ЯММ ўсиши, %				Мамлакат ЯММ да улуши, %		
	мамлакат	шарқ	марказ	ғарб	мамлакат	шарқ	марказ	ғарб	шарқ	марказ	ғарб
2000	8800	5273	2349	1179	-	-	-	-	59,9	26,7	13,4
2010	20800	12574	5509	2716	9,0	9,1	8,9	8,7	60,5	26,5	13,1
2020	73300	36690	24289	12321	6,5	5,5	7,7	7,9	50,1	33,1	16,8
2050	160000	74428	55306	30266	4,0	3,6	4,2	4,6	46,5	34,6	18,9

Умуман олганда, Хитой инвестицион дастурининг самарали эканлиги кўриш мумкин. Ташкил этилган махсус иқтисодий худудлари ва денгизбўйи

⁹⁵ 1996-2050 нянь Чжунго цзинци шэхуэй фачжань чжаньлюэ - цзоусян сяньдайхуады гоусян (1996-2050 гг.) [Стратегия социально-экономического развития Китая - на пути структурной модернизации]. Пекин, 1997

шаҳарларига хорижий инвестицияларни жалб этиш мақсадида алоҳида солиқ ва инвестиция имтиёзлари яратилган. Ундан ташқари Хитой ҳукумати бир қанча эркин божхона портларини барпо этган. Жорий вазифалар қаторига Хитой мамлакатлар бошқа ҳудудларига ҳам хорижий инвестицияларни жалб этиш учун бир қанча рағбатлантирувчи қонунчиликни ишлаб чиқяпти. Хитой махсус иқтисодий зоналарда хорижий инвесторлар миллий ва маҳаллий солиқ чегирмаларига, ердан фойдаланишда, импорт ва экспорт божлари ҳамда энг асосийси, инфратузилма хизматларида имтиёз ва чегирмаларга эгадирлар. Марказий ҳукумат экспортга йўналтирилган ва юқори технологик инвестицияларни янада кўпайтириш учун махсус имтиёзлар ишлаб чиққан. Махсус иқтисодий зоналарда транспорт, коммуникация, энергетика, металлургия, қурилиш материаллари, жиҳозлар, кимё, фармацевтика, тиббиёт технологиялари, атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва электроника каби соҳаларни ривожлантириш устувор вазифалар сирасига киради.

Хитой Халқ Республикаси маъмурий-буйруқбозлик сиёсатидан воз кечиб, бозор муносабатларига асосланган сиёсатни қўллаб келяпти. У ЖСТга аъзо бўлгандан сўнг хусусий мулкни ҳимоя қилувчи бир қатор халқаро конвенцияларни қабул қилди. 1999-2004 йиллар орасида хусусий мулкчилик муносабатларининг янада ривожлантириш мақсадида бир қанча қонунлар ва мулкчиликнинг ҳимоявий тизими яратилди. Амалга оширилган ушбу тадбирлар Хитой миллий иқтисодиётида соғлом рақобат муҳитини таъминлашга қаратилган.

Ўзбекистон ҳам Хитой тажрибасидан келиб чиқиб, хорижий инвестицияларни жалб этишга шу орқали иқтисодиётини модернизация қилишга катта аҳамият бермоқда. Хорижий инвесторларга бир қатор имтиёзлар ва қулай инвестицион муҳит яратиб берилляпти. Ўзбекистон ўзининг солиқ, божхона тизимларини жаҳон стандартларига мослаштириш учун ислохотлар олиб бормоқда. Хитой каби кўплаб хорижий

инвестицияларни жалб этиш ва халқаро интеграциялашув жараёнининг фаол иштирокчиларидан бири бўлиш асосий мақсадларимиздан биридир.

Шундай қилиб, Испания тажрибаси Ўзбекистонда миллий тадбиркорликни ривожлантириш ва уни халқаро тадбиркорлик тизимига интеграциясини таъминлаш нуқтаи назаридан биринчидан қонунчилик асосида кичик ва хусусий тадбиркорлик учун узоқ муддатли дастурлар ишлаб чиқиш; иккинчидан тадбиркорлик соҳасини иқтисодийнинг долзарб муаммолар ечими сифатида қўллашда манзилли имтиёзларни тизимли қўлланишини кучайтириш ҳамда Испанияда шаклланган турли дастурлар миллий тадбиркорликни қўллаб-қувватлашда фойдаланиш муҳимдир.

Хулоса қилиб шуни қайд этиш мумкинки, мамлакат ташқи иқтисодий фаолиятида ижобий ўзгаришлар рўй бермоқда. Республикамизда инвестицияларни самарали ўзлаштириш билан боғлиқ муаммоларни ечишга қаратилган сиёсати мазкур соҳада янада ижобий ўзгаришларни кузатиш имконини беради.

Ўзбекистонда хорижий тўғридан тўғри инвестициялар оқимининг ошишига таъсир қилувчи асосий омиллар арзон, лекин малакали ишчи кучи ва бой табиий ҳамда қишлоқ хўжалиги ресурсларининг мавжудлиги, бозорнинг узоқ муддатда қизиқарлилиги ҳамда мамлакатда инвестицион муҳитни яхшилаш учун олиб борилаётган чора-тадбирлар ҳисобланади. Шу қаторда, сиёсий ва макроиқтисодий барқарорликни мустаҳкамлаш, хорижий сармояли корхоналарга имтиёзлар ва рағбатларнинг яхлит тизимини яратиш, хорижий инвестицияли корхоналар фаолиятининг ҳуқуқий асосини шакллантириш ҳамдир.

Бугунги кунда республикадаги инвестиция муҳити миллий иқтисодийдаги айрим масалалар ечими муҳим ҳисобланади.

- республикадаги макроиқтисодий масалалар ва иқтисодий ўсиш суръатлари;
- ҳукумат ва давлат идораларида бюрократия даражаси;

- инвестицияларни самарали ўзлаштириш учун зарур инфратузилмани ривожлантириш, шу қаторда транспорт ва коммуникация билан боғлиқ масалаларни қамраб олади.

Шу билан бирга, Ўзбекистонда инвестиция бозорининг тез суръатларда ривожланишига таъсир кўрсатувчи алоҳида омилларни кўрсатиб ўтиш мумкин: иқтисодиётда ислохотларни чуқурлаштириш, импорт ўрнини босувчи маҳсулотларни ишлаб чиқариш дастури ёрдамида импортни қисқартириш ва экспорт салоҳиятини ошириш; инвестициялар молиялаштиришда тижорат банкларининг ресурсларидан самарали фойдаланиш; молиялаштириш корхоналарнинг ички имкониятларини кенг ишлатиш билан бирга тўғридан тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилишни фаоллаштириш ва бошқалар.

II-боб бўйича хулосалар

1. Ташқи бозорга интеграция Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантириш шартларидан биридир, чунки, одатда, бу савдо ҳажмини ошириш, қўшимча даромад олиш, капитал қийматини ошириш, шунингдек мамлакат ишлаб чиқарувчиларини олдида бир қатор янги вазифаларни ҳал қилишга олиб келади. Мамлакат иқтисодиётини ташқи иқтисодий соҳаси жадал ривожланаётганига қарамай, мамлакат иқтисодий имкониятларини тўла намоён қилиш учун тизимли ёндашувларни талаб этади.

2. Компаниялар фаолиятини молиялаштиришда тижорат банклари ҳам ҳар бир мижоз учун бўлган рақобат шароитида ишлаб чиқариш тармоқларига катта эътибор қаратадилар. Шу билан бирга тижорат банклари рискларни камайтириш мақсадида компанияларнинг молиявий ҳолати тўғрисида тўлиқ маълумотга эга бўлишга ҳамда корхонанинг бошқарув жараёнига фаол иштирок қилишга интилади.

3. Тадбиркорликни йириклаштиришда ташаббус саноат ёки банк томонида бўлиши қатъий назар истикбол режаларини асосли бўлиши, ҳисоб-

китобларнинг аниқлиги, давлат органлари томонидан қўллаб – қувватлаши шарт.

4. Бу каби тадбиркорлик тузилмасини шакллантиришда ташкилий тузилманинг шаклини танлашнинг муҳим жиҳатларидан саналади. Чунки янги тузилманинг қулай шакли бошқа турли тузилмалар билан ишлаб чиқариш заруриятлари билан ўзаро муносабатларини ривожлантириш имконини беради. Айниқса, халқаро тадбиркорлик йирик молия-саноат гуруҳ фаолиятини самарали ташкил қилиш ва молиявий ресурслар ҳаракатини таъминлашда турли туман акционерлик жамиятлари тузиш мақсадга мувофиқ

5. Тадбиркорликда молия - саноат гуруҳларини ташкил қилишнинг аҳамиятли жиҳати шундаки, гуруҳнинг иқтисодий, ташкилий, технологик ва интеллектуал салоҳияти интеграцияси натижасида инвестицион ресурсларни мақсадли йўналтирилади ва юқори самарали ишлаб чиқаришга эришилади.

6. Йирик ишлаб чиқаришда инвестициялашни амалга ошириш учун маълум миқдордаги маблағ ёки инвестиция ресурсларига эга бўлишни ёки жамғаришни талаб этади. Бунинг учун жамғарма маблағларини банкларда тўплаш ва улар орқали капитал маблағларни иқтисодиётнинг истиқболли соҳаларига йўналтирилишини таъминлашга эришиш мумкин.

7. Йирик саноат ишлаб чиқариш корхоналари сезиларли миқдорда молиявий ресурслар киритиш эвазига капитал сиғими юқори бўлган йирик лойиҳаларда иштирок этиши мумкин. Чунки йирик саноат ишлаб чиқариши йирик капитални жалб қилиш ва зарур тармоқларга йўналтиришнинг самарали ташкилий шаклларида ҳисобланади. Йирик саноат корхоналари янги технологиялар-га инвестиция киритиши натижасида илмий техника ютуқларининг ишлаб чиқаришга татбиқи тезлашади.

8. Иқтисодиётнинг жаҳон хўжалик тизимига интеграцияси кучайиши натижасида биринчидан, хўжалик субъектлари қўшимча молиявий ресурслар ва янги ишлаб чиқариш технологиясига эга бўлади; иккинчидан, маҳаллий корхоналарнинг жаҳон бозоридаги рақобатдошлиги ўсишини таъминланади.

9. Рақобатбардошликни бошқаришда импорт ўрнини босиш стратегияси ривожланиш жараёнига икки томонлама қаралади: аввало, меҳнат ресурсларига нисбатан юқори талабга эга бўлган ишлаб чиқариш тармоқлари ривожланади. Сўнгра, узок муддатли йирик миқдорда капитал қўйилмаларга эҳтиёж бўлган кенг истеъмол маҳсулотлари ишлаб чиқариш тармоқлари ривожланади. Бундай шароитда айрим мамлакатларда йирик капитал жалб қилиш ва ундан самарали фойдаланишда қатор муаммолар пайдо бўлиши мумкин.

10. Рақобатбардошликни бошқаришда саноат тармоқларини ислох қилиш, таркибий ўзгартириш ва диверсификациялаш дастурларининг амалга оширилиши, моддий-техника базасини мустаҳкамланиши, республика саноат ишлаб чиқаришининг ривожланишига замин яратди.

11. Рақобатбардошликни бошқаришда импорт ўрнини босиш давлат дастурининг асосий вазифа ва йўналишлари импорт ўрнини босувчи маҳсулотларни ишлаб чиқариш лойиҳалари орқали амалга ошириш мумкин.

12. Маҳаллийлаштириш дастурини шакллантириш ва амалга ошириш механизмларини такомиллаштириш, маҳаллийлаштириш дастурларини ишлаб чиқишда масъул вазирликларнинг ваколатлари ҳамда функциялари аниқ белгилаб берилган тизимни ташкил этиш бўйича қабул қилинган ҳукумат қарорларининг ижросини мантиқий охирига етказиш бунга имкон беради.

13. Рақобатбардошликни бошқаришда импортни тиклаш сиёсатини амалга оширишда юзага келадиган муҳим масала - янги лойиҳаларни амалга оширишнинг ҳозирги шартлари ва хусусиятларидир. Шу муносабат билан бир неча асосий муаммоларни эътиборга олиш муҳим:

- молиявий ресурслар муаммоси ва улардан фойдаланиш самарадорлиги. Импорт ўрнини босиш бўйича лойиҳаларни амалга ошириш муҳим молиявий инвестицияларни талаб қилади, бу эса компаниянинг жаҳон капитал бозорига кириш чекловлари билан мураккаблашади.

- мамлакатда импорт ўрнини босувчи маҳсулотларга бўлган талабнинг мавжудлиги. Импорт ўрнини босиш жараёни импортнинг ўрнини тўлдирадиган соҳаларда суръат юқори эмас: миллий маҳсулотнинг ишлаб чиқарилиши билан импорт қилинадиган маҳсулотлар нархининг ўзгарувчанлиги билан боғлиқ бўлган сотиш хавфи мавжуд.

- техник жиҳатидан мураккаб импорт товарларни миллий корхоналар томонидан ишлаб чиқариш муаммоси. Ушбу соҳаларда Ўзбекистон маҳсулотларига нархларнинг ўсиши хорижий компонентлар ёки импорт қилинадиган хом ашё ва асбоб-ускуналар ёрдамида ишлаб чиқарилган маҳаллий товарлар нархининг ошиши билан боғлиқ бўлиши мумкин. Бунга қўшимча равишда, валюта курси ўзгариши инфляция талаблари харажатлар билан қопланган ва қўшимча нарх ошишига олиб келадиган импортга боғлиқ бўлган корхоналар ва саноат учун қўшимча хавф туғдиради.

III-боб. Тадбиркорлик субъектларини рақобатбардошлигини

бошқаришнинг замонавий асосларини шакллантириш

3.1. Тадбиркорлик субъектларини рақобатбардошлигини бошқаришда рақамли трансформация экотизимини шакллаштириш

Иқтисодиётга чет эл инвестицияларини кенгроқ жалб этиш ва улардан самарали фойдаланиш иқтисодий ислохотларнинг ижросини таъминлашнинг муҳим асосидир.

Шу боис, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг “давлатнинг инновацион янгиланиш дастурини шакллантириш, инновация ва инвестициялардан самарали фойдаланадиган янги авлод кадрларини, янги сармоядорлар синфини тайёрлаш ўта муҳим аҳамиятга эга. Бунинг учун **Ўзбекистонни технологик ривожлантириш ва ички бозорни модернизация қилиш бўйича кучли ғоя ва дастур** керак. Ушбу дастур Ўзбекистонни жаҳондаги тараққий топган мамлакатлар қаторига тезроқ олиб чиқишга имкон яратиши лозим” деб таъкидлаши мамлакатимизда таркибий ўзгаришларни изчил амалга оширишда қулай инвестиция муҳитни такомиллаштиришда асосий тўртки бўлиб келмоқда⁹⁶.

Шу жиҳатдан ҳозирги кунда тадбиркорликни ривожлантириш самарали ва даромадли бизнес лойиҳаларини ишлаб чиқиш ва уни ишлаб чиқаришга татбиқ этиш мамлакат фаровонлигини оширишга йўналтирилганлиги билан изоҳланади. Айни пайтда, иқтисодиётга келаётган хорижий инвестициялар ҳажми бевосита давлатнинг сиёсатидан келиб чиқаётган инвестиция иқлимига келиб тақалади. Инвестицион иқлим барча ҳолларда хорижий сармоялар ва давлат ташқи иқтисодий фаолияти, валюта молия-кредит ҳамда солиқ тизими, божхона тартиби ва бошқа омиллар билан аниқланади.

Миллий тадбиркорликнинг халқаро иқтисодий муҳит билан интеграцияси инвестиция ресурсларига бўлган рақобат шароитида қуйидаги

---

⁹⁶ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. <http://prezident.uz/uz/lists/view/1371>

устувор йўналишларга инвестицион ресурсларни жалб қилиш зарур бўлган инвестицион муҳитга боғлиқдир⁹⁷:

Шу нуқтаи назарга кўра, инвестицияларни мамлакатнинг ички эҳтиёжларига мувофиқ равишда самарали мақсадлар сари йўналтириш, жумладан:

- машинасозлик соҳасидаги инвестицион лойиҳаларда энергия тежовчи технологиялар устувор бўлиши керак.

- қурилиш саноатида, якка тартибдаги ва умумий қурилиш учун керак бўлган сифатли ва арзон қурилиш материаллари корхоналарнинг энергия тежовчи технологиялар билан таъминланишига боғлиқ бўлади;

- ахборот-коммуникация тармоғини қайта қуроллантириш, янги хизмат турларини кенгайтириш билан боғлиқ бўлади;

- кимё саноатидаги рақобатбардошли янги маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва уларни сотиш билан боғлиқ бўлади⁹⁸.

Шунингдек, мамлакатдаги инвестиция муҳити, яъни ташқи бозорга юқори сифатли товарлар чиқариш ва янги иш жойларининг яратилиши кўп жиҳатдан мамлакатда инвестиция фаолиятининг тўғри йўлга қўйилганлигига боғлиқ.

Жаҳон тажрибасидан маълумки, қулай инвестиция иқлими шаклланмасдан ва хорижий инвестицияларни миллий иқтисодиётга фаол жалб этмасдан туриб, жаҳон хўжалик тизимида чуқур интеграция бўлиш мушкул. Инвестицион иқлим хорижий инвестициялар ва ташқи иқтисодий сиёсат, молия-кредит ҳамда солиқ тизими, божхона тартиби ва бошқа бир қатор омиллар билан белгиланади.

Инвестицион иқлим мазмунини очиб беришда қуйидагиларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- инвестицион салоҳият – иқтисодиётнинг инвестиция жалб қилиш учун очиклиги;

---

⁹⁷ Куренкова А.С. Составляющие инвестиционного климата и методы его оценки. Российское предпринимательство. — 2011. — № 6 Вып. 1 (185). — с. 32-36

⁹⁸ Прохорова О.В. Организационно-экономический механизм привлечения прямых иностранных инвестиций на региональном уровне. // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. 2012, №3

-инвестицион риск - инвестор нуқтаи назаридан кутилаётган даромад ва йўқотишлар.

Айни пайтда, инвестицион иқлимнинг турли-туманлигини ҳам эътибор доирасида тутиш керак бўлади. Чунки инвестиция жалб қилувчилар ва инвесторларнинг мақсад ва қарашлари амалда бир-биридан бир мунча фарк қилади. Инвестиция жалб қилувчи ижтимоий-иқтисодий масалаларни ҳал қилишга интилса, инвестор эса қисқа фурсатда фойда олиш ва узоқ муддат бозорда қолишга ҳаракат қилади. Шунинг учун инвестицион иқлимда турли манфаатлар ўз аксини топиши, яъни улар энг мақбул тарзда ифодаланган бўлиши лозим.

Инвестион иқлим узоқ вақт давомида барқарор бўлиши билан бирга иқтисодий маконда рўй бераётган кескин ўзгаришларга нисбатан мосланувчан бўлиши ҳам муҳим ўрин тутади, негаки, унда инновацион жиҳатларнинг устуворлиги жалб қилинаётган инвестицияларда тадбиркорликни инновацион ривожлантириш имконини беради.

Бугунги кунда республикада хорижий инвестицияларни кенгроқ жалб қилиш борасида бир қатор ижобий ишлар амалга оширилган бўлиб, миллий қонунчилик тизими хорижий инвесторларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳамда турли солиқ ва божхона имтиёзларини ҳам ўз ичига олади. Айни вақтда, миллий иқтисодиётга хорижий инвестицияларни киритиш макроиқтисодий ўсиш суръатларининг юқорилиги, ҳукумат ва давлат идоралари томонидан хорижий инвесторларни жалб қилишга бўлган қизиқиш, самарали инвестицияларни амалга оширишга қаратилган тегишли инфратузилманинг мавжудлиги ҳамда транспорт, энергетика ва коммуникация билан боғлиқ масалаларни қамраб олади.

Шу билан бирга, Ўзбекистонда инвестиция бозорининг тез суръатларда ривожланишига таъсир кўрсатувчи алоҳида омиллардан қуйидагиларни кўрсатиб ўтиш мумкин:

- давлатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш билан боғлиқ инвестициявий дастурларни ишлаб чиқиши ва экспорт салоҳиятини оширишга қаратилган сиёсати;

- турли йирик инвестициявий лойиҳаларда хорижий инвесторлар билан бир қаторда маҳаллий инвесторлар улушининг ҳам сезиларли даражада ошиши, унда маҳаллий корхоналарнинг ўз қўйилмалари билан иштирокининг фаоллашиши.

Хорижий инвесторларни жалб қилишда инвесторларнинг корхоналар фаолиятини бошқаришдаги иштироки ҳам катта ўрин тутаети. Бундай ҳолларда хорижий инвесторлар компанияларни назорат қилишга боғлиқ бўлган ҳолда, инвестициялар «тўғридан-тўғри» ва «портфель» турларига ажратилади.

3.1-жадвал

Бевосита ва портфель инвестициялар ўртасидаги фарқлар⁹⁹

Белгилар	Бевосита инвестициялар	Портфель инвестициялар
Капитал чиқаришдан асосий мақсад	Хорижий фирма устидан назорат ўрнатиш	Юқори фойда олиш
Мақсадга эришиш йўллари	Хорижда ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва олиб бориш	Хорижий қимматбаҳо қоғозларини сотиб олиш
Мақсадга эришиш усуллари	а) хорижий фирмага тўлиқ эгаллик қилиш б) акциялар назорат пакетини сотиб олиш (ХВЖ низомига биноан компания акционер капиталининг 25%дан кам бўлмаслиги керак)	Хорижий фирма акционер капиталининг 25%дан (АҚШ, Япония, Германияда 10%дан) камини сотиб олиш
Даромад шакллари	Тадбиркорлик фаолияти фойдаси, дивидендлар	Дивидендлар, фоизлар

Портфель инвестициясининг тўғридан-тўғри инвестициялардан

⁹⁹ Аюопова Е.С., Воронкова О.Н. и др. Мирова я экономяка и междунаро дные экономяческие отношения. Ростов-на-Дону: «Феникс», 2000.

афзаллик томони шундаки, улар тугатилиш вақтида қимматбаҳо қоғозлар тезда нақд валютага алмаштириб олиниши мумкин. Портфелли инвестицияларни жалб қилишнинг асосий сабаби шундаки, чет эллик инвестор риск даражасини ҳисобга олган ҳолда чет элда энг юқори даромад келтирадиган қимматли қоғозларга сармоя киритиши мумкин. Маълум маънода, портфелли инвестициялар инфляция ва чайқовчилик орқали пулни даромад олишдан сақлаш воситаси сифатида қаралади. Шу билан бирга, на инвестиция киритиладиган сектор, на хавфсизлик тури, валюта курсининг ўсишига қараб бирон фойда олиш ва дивиденд тўланади.

Шундай қилиб, инвестиция муҳити ва инвестиция муҳити иқтисодий ривожланишнинг тез суръатларини белгилаб берган бўлса-да, бу асосан ҳар қандай тизимда минтақа ва мамлакат иқтисодиётининг барқарор ўсиши ва ривожланиш даражасини акс эттиради.

Мамлакатга хорижий инвестициянинг жалб қилиш одатда ижобий деб баҳоланади. Чунки, кириб келаётган инвестициянинг кўпайиши тўлов балансини яхшилаш орқали, миллий валюта курсига ижобий таъсир кўрсатади, ислохотлар ўтказишда зарур маблағлар билан таъминлайди, техник базани янгилашга хизмат қилади, замонавий иш юритиш услубини татбиқ этади ва бу билан иқтисодий ўсишни рағбатлантиради.

Иқтисодиётнинг барқарор ва мувозанатлаштирилган ўсишини таъминлаш, энг муҳим тармоқларини янада таркибий жиҳатдан ўзгартириш, техник ва технологик жиҳатдан янгилаш, шу жумладан, буни тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этиш ҳисобига амалга ошириш, иш ҳақлари ва аҳоли турмуши сифатини мутассил ошириш, Буларга кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик учун қулай иш муҳитини яратиш, хусусий мулкни мустаҳкамлаш ва банк, молия тизими ва коммунал хизматлар соҳасида ислохотларни чуқурлаштириш киради.

Аввало, барқарор ва мувозанатли иқтисодий ўсишни, таркибий ўзгаришларни ва модернизация қилишни, унинг энг муҳим тармоқларини

техник ва технологик янгилашни ва солиқ сиёсатини янада либераллаштиришни таъминлаш асосий вазифадир.

Жаҳон хўжалик тизимига интеграцион жараёнларнинг кучайиши шароитида республикаимиз банкларининг ўрни ва аҳамияти янада муҳимдир. Бу муаммоларни ҳал қилиш учун халқаро молия институтлар мулоқотни ривожлантириш зарур. Ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикаси тадбиркорлари инвестиция лойиҳаларни молиялашда бу банклар билан алоқаларни янада ривожлантириши зарур бўлади.

Иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлари ва экспорт диверсификациясида эришилган ютуқларга қарамай, ҳозирги кунда ушбу соҳада қатор муаммолар мавжуддир. Булар биринчидан, мамлакат экспортида хом-ашё товарларининг улуши сезиларли, иккинчидан мамлакат экспорт салоҳиятидан тўла фойдаланмаётганлигидандир.

Модернизация жараёнлари миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини оширишни таъминловчи асосий омиллардан бири ҳисобланади. Ўз навбатида мамлакат иқтисодиётини модернизация қилишда ташқи иқтисодиёт омиллари ҳам муҳим ўрин тутди.

Шулардан келиб чиққан ҳолда, ташқи иқтисодиёт омилларининг рақобатбардошликка таъсири ўрганилиши талаб этилади. Дунё мамлакатлари иқтисодий ривожланишнинг қайси моделини танламасин мамлакат иқтисодиётининг жаҳон хўжалигидаги мавқеи ва ўрни унинг рақобатбардошлик даражаси билан белгиланади.

Корхоналарнинг рақобатбардошлигини бошқариш бўйича бошқарув қарорларини қабул қилиш жараёнига кўп ҳолларда олдиндан айтиб бўлмайдиган ва қарама-қарши бўлган кўплаб омиллар таъсир кўрсатади. Айнан рақобатбардошликни бошқариш жараёнида корхоналар учун бошқарув қарорларини қабул қилиш ва амалга ошириш ўта қийин бўлганлиги сабабли моделлаштиришга алоҳида ўрин ажратадиган бошқарув қарорларини асослашнинг миқдорий усуллари катта аҳамиятга эга.

Шунга асосланиб, ишда оптималлаштириш ёндашуви қўлланилади, унинг моҳияти бошқарув қарорларини ишлаб чиқишда сифатдан миқдорий баҳолашга ўтишдир. Оптималлаштириш ёндашуви нафақат муаммони тўғри эътироф этиш ва унинг асосий ишлаб чиқариш, молиявий кўрсаткичлари муносабатларининг моҳиятини белгилаш, балки яратилган мезон бўйича оптимал бошқарув қарорларининг энг самарали вариантларини топишни ҳам таъминлайди. Корхонанинг рақобатбардошлигини бошқаришга оид бошқарув қарорларини асослаш бўйича оптималлаштириш ёндашувининг асоси сифатида қабул қилиниши корхонани бошқариш тизимининг элементи сифатида мақбул ечимни топиш тартибини ишлаб чиқиш зарурлигини олдиндан белгилаб беради.

3.1-расм. Корхонани бошқариш тизимида мақбул ечимни топиш тартиби¹⁰⁰

Тадқиқотда тадбиркорлик субъектларининг рақобатбардошлигини бошқариш бошқарув қарорларини қабул қилиш жараёнини моделлаштиришнинг жараёни таклиф қилинган (4-расм). Ушбу жараённи ишлаб чиқишда бошқарув қарорларини қабул қилишнинг бир қатор мезонлари аниқланди, уларга қуйидагилар киради: амалдаги қонунчиликка риоя қилиш; аниқ мақсад йўналиши мавжудлиги; ўз вақтида; амал қилиш муддати ва бошқалар.

Моделлаштириш жараёнида марказий ўринни қарорлар кетма-кет шаклда тақдим этилган корхоналар рақобатбардошлигини таъминлашга қаратилган мақсадлар ва вазифалар декомпозициясини ва тегишли морфологик ечимни ўз ичига олган бошқарув қарорларини қабул қилишнинг модель эгаллайди. Моделдан фойдаланиш бошқарув қарорларини қабул қилиш учун зарур бўлган ресурсларни мақбул тақсимлаш муаммосини ҳал қилишни назарда тутди. Қарорлар кетма кетлиги ва морфологик ечимлар корхоналарнинг рақобатбардошлигини таъминлаш учун бошқарув қарорларига таъсир қилувчи омиллар (бошқарув, ишлаб чиқариш, молиявий, ташкилий) тузилмасига мувофиқ равишда курилади.

Тадқиқотда омиллар гуруҳлари ўртасидаги муносабатларни аниқлаш учун ушбу муносабатларни баҳолашга ёндашув таклиф этилади. Ўзаро муносабатларни баҳолашнинг хусусияти миқдорий ва сифат усулларининг симбиозидир. Бошқарув, ишлаб чиқариш, молиявий ва ташкилий омиллар гуруҳлари ўртасидаги муносабатлар ушбу омиллар гуруҳлари таъсирини баҳолаш асосида аниқланади. Омиллар гуруҳлари ўртасидаги муносабатларни ўрнатишга таклиф қилинаётган ёндашув бошқарув қарорларини қабул қилишда синергетик эффект пайдо бўлишига олиб келади.

---

¹⁰⁰ Тадқиқотлар натижасида муаллиф ишланмаси.

Тадқиқотда омиллар гуруҳлари ўртасидаги муносабатларни аниқлаш учун ушбу муносабатларни баҳолашга ёндашув таклиф этилади. Ўзаро муносабатларни баҳолашнинг хусусияти миқдорий ва сифат усулларининг симбиозидир. Молиявий, мижозлар, ишлаб чиқаришдаги ички жараёнлар ва меҳнат ресурслари гуруҳлари ўртасидаги муносабатлар ушбу омиллар гуруҳлари таъсирини баҳолаш самарадорликни мувозанатли кўрсаткичлари (BSC) ва самарадорликни мўҳим кўрсаткичлари (KPI) билан уйғунлаштириш асосида аниқланади. Омиллар гуруҳлари ўртасидаги муносабатларни ўрнатишга таклиф қилинаётган ёндашув бошқарув қарорларини қабул қилишда синергетик эффект пайдо бўлишига олиб келади.

3.1-жадвал

“Rosti Rasti Baraka” МЧЖнинг стратегик ривожлантиришда омиллар гуруҳлари кўрсаткичлари декомпозицияси

1-гуруҳ омиллари	2-гуруҳ омиллари
Молиявий	харажатлар таркибини ўзгартириш
	активлар самарадорлигини ошириш
	даромад олиш имкониятларини кенгайтириш
	харидор кадр қимматини ошириш
Мижозлар	нарх-наво
	сифат даражаси
	етказиб бериш
	хизмат кўрсатиш ва ҳамкорлик
	Имидж
Ишлаб чиқаришдаги ички жараёнлар	операцион бошқарув жараёнлари
	мижозларни бошқариш жараёнлари
	инновация жараёнлари
	ижтимоий жараёнлар
Кадрлар ва малака ошириш	инсон ресурсларини ривожлантириш
	ахборот тизими
	интеллектуал капитал

Корхонанинг стратегияси, унинг мақсад ва вазифаларини белгилаш бу раҳбариятнинг масъулияти бўлиб, стратегия корхона ходимлари томонидан таркибий бўлинмалар даражасида амалга оширилади. Корхонанинг ривожланиши учун муҳим риск-тахдид унинг раҳбарияти ва ходимлари ўртасида ахборот алмашинувининг етишмаслиги. Бу, авваламбор, ахборотни

етарли даражада баҳолашга имкон бермайдиган ва натижада ходимлар томонидан стратегик вазифаларнинг бажарилишини назорат қилишни имконсиз қиладиган бошқарув тизимини шаклланишига олиб келади.

Шунингдек, ишчи-ходимлар учун аниқ стратегик мақсадларнинг этишмаслиги ва тегишли мотивация тизимининг йўқлиги, кўпинча иккинчи даражали вазифаларни бажариш учун корхона ресурсларини сарфланишига олиб келади.

3.2-жадвал

“Rosti Rasti Baraka” МЧЖ ВСC ва КРІ моделларини жорий этишни иқтисодий самарадорлигини ҳисоблаш

Кўрсаткичлар: 3-гурух омиллари	Ўлчов бирлиги	режа	прогноз	фоизда	улуши	КРІ
1. Таннархни камайтириш	%	5,4	7,5	138,9%	2	2,78
2. Харажатларни даромадга нисбати	%	67	75	111,9%	2	2,24
3. Жами харажатлар	млрд.сум	45	53	117,8%	2	2,36
4. ТМЗ айланиши	кун	85	94	110,6%	2	2,21
5. Активлар самарадорлиги	%	1,4	1,2	85,7%	2	1,71
6. Қувватдан фойдаланиш даражаси	%	91	88	96,7%	3	2,90
7. Жами активлар	млрд.сум	60	63	105,0%	2	2,10
8. Сотишдан олинган тушум	млрд.сум	65	66,1	101,7%	3	3,05
9. Ялпи даромад	млрд.сум	11	11	100,0%	2	2,00
10. Киритилган капитал рентабеллиги	%	8	9,5	118,8%	2	2,38
11. Ўз маблағлари рентабеллиги	%	12	15	125,0%	3	3,75
12. Инвестиция рентабеллиги	%	5	5	100,0%	3	3,00
13. Солик ва фоизлардан олдинги фойда	млрд.сум	3	3,5	116,7%	3	3,50
14. Соф фойда	млрд.сум	2,5	2,5	100,0%	3	3,00
15. Янги мижозлар сони	нафар	120	180	150,0%	2	3,00
16. Бошқа йўналишлардан даромадлар	млн.сум	250	298	119,2%	2	2,38
17. Мижозлар эътирозлари сони	дона	1	1	100,0%	2	2,00
18. Корхонанинг бозордаги улуш	%	15	22	146,7%	2	2,93
19. Нарх рақобатбардошлиги	%	90	92	102,2%	2	2,04
20. Мижозларни қониқиш даражаси	балл	4,5	4,2	93,3%	3	2,80
21. Сифатни яхшилаш	балл	8,5	9	105,9%	2	2,12
22. Ўз вақтида етказиб бериш	балл	9,5	9	94,7%	2	1,89
23. Янги бўлимлар сони	дона	12	14	116,7%	1	1,17
24. Янги махсулот	балл	4	3	75,0%	2	1,50
25. Махсулот сифати	балл	8,5	8,6	101,2%	3	3,04
26. Махсулот ҳажми	тн	8000	8500	106,3%	3	3,19
27. Ишлаб чиқаришдаги брак	тн	0	1	50,0%	2	1,00
28. Янги махсулотга муносабат	балл	3	3	100,0%	2	2,00
29. Сифат таъминоти жараёнлари сони	дона	20	10	50,0%	3	1,50
30. Мижозларни кўпайтириш	нафар	150	110	73,3%	2	1,47
31. Мижозларни ушлаб қолиш	%	100	90	90,0%	2	1,80
32. Янги ғояларни амалга ошириш	нафар	4	3	75,0%	2	1,50
33. Янги лойиҳаларни омадли яқунлаш	нафар	3	2	66,7%	2	1,33

34. Экология учун харажатлар	млн.сум	30	30	100,0%	1	1,00
35. Ижтимоий харажатлар	млн.сум	30	30	100,0%	1	1,00
36. Ишчилар учун харажатлар	млн.сум	15	15	100,0%	1	1,00
37. Жамият учун харажатлар	млн.сум	110	110	100,0%	1	1,00
38. Лавозимларни тўлдириш	дона	8	7	87,5%	2	1,75
39. таълим	киши	3	3	100,0%	2	2,00
40. Қайта тайёрлаш ва малака ошириш	киши	20	10	50,0%	2	1,00
41. Юқори малакали мутахассисларни ушлаб қолиш ва ишга олиш	киши	5	2	40,0%	2	0,80
42. Ходимлар мотивация харажатлари	млн.сум	10	10	100,0%	2	2,00
43. Етакчилар	дона	5	2	40,0%	2	0,80
44. Стратегия ва кадриятларга мослашиш	дона	300	50	16,7%	2	0,33
45. Тажриба алмашиш	дона	10	6	60,0%	2	1,20
46. Ижтимоий тармоқларда каналларни очиш ва уни доимий янгилаш	дона	2	0	0,0%	2	0,00
47. Дастурий таъминот билан ишлаш	дона	3	1	33,3%	3	1,00
					100	90,5

Самарадорликни баҳолаш - бу корхона менежментининг стратегик мақсадларга эришиш даражасига, хусусан, компаниянинг бозор қийматини мустаҳкамлаш ва ўсишига қандай мос келишини аниқлашга имкон берадиган восита. Шунини таъкидлаш керакки, ушбу техника менежментни тўлиқ маълумот билан таъминлаш орқали бошқарув қарорларини қабул қилиш жараёнини енгиллаштирадиган воситадир.

Жумладан: қарор қабул қилишда бошқарув моделлари орасида BSC ва KPI моделлари уйғунлаштириш самарали усул эканлигини кўриш мумкин. Тадбиркорлик субъектлари рақобатбардошлигига оид ахборотларни қайта ишлаш тезлигини ошириш, рақобат муҳити диагностикасини баҳолаш имконини беради.

Фикримизча, нархларни эркинлаштириш ва инфляциянинг суръати миллий тадбиркорларнинг рақобатбардошлик мавқеини мустаҳкамлаш билан боғлиқ жиддий муаммолар юзага келади. Шу муносабат билан тадбиркорлик субъектларини рақобатбардошлигини бошқариш механизмини шакллантириш, уни амалга ошириш ва самарадорликни баҳолаш зарур.

Тадбиркорлик субъектларининг рақобатбардошлигини турли давлатлар билан таққослаганда рақобатдош устунликларни аниқлаш ва улардан

фойдаланиш асосида миллий хўжалик тизимларининг самарали фаолияти туфайли бозорда етакчи ўринни эгаллашдир.

Мамлакатни бозорда етакчи ўринни эгаллаши учун миллий ишлаб чиқарувчиларнинг рақобатбардошлигини бошқариш механизмини шакллантириш ва амалиётга татбиқ қилиш зарур.

Бунинг учун биз иккита асосий вазифани ажратиб кўрсатишимизга имкон берадиган рақамлаштириш технологиядан фойдаланамиз:

- уларнинг фаолиятини баҳолаш ва кўрсаткичларни бошқа корхоналар кўрсаткичлари билан таққослаш;

- ўз корхоналари учун бошқаларнинг илғор тажрибаларини ўрганиш ва қўллаш.

Рақамли технологияларнинг ривожланиши иқтисодий муносабатлар тузилишига таъсир қилади ва одатдаги ишлаб чиқариш усуллари, логистика жараёнлари, молиявий операциялар, инсон ресурслари, меҳнат унумдорлиги ва бошқаларга мамлакатнинг сунъий интеллектга тобора кўпроқ қўлланиши ахборот технологияларини иқтисодий рақобатбардошликни бошқаришдаги парадигманинг ўзгаришига олиб келади.

3.2.-расм. Иқтисодиёт рақобатбардошлигини бошқариш рақамли трансформация экотизими¹⁰¹

Табиийки, рақамли иқтисодиётда рақобатбардошликни бошқариш мамлакатнинг асосий жиҳатларидан биридир. Мамлакатнинг рақобатбардошлиги биринчи навбатда мавжуд салоҳиятдан фойдаланиш самарадорлиги билан белгиланади.

¹⁰¹ Тадқиқотлар натижасида муаллиф ишланмаси.

Рақамли иқтисодиётда рақобатбардошликни бошқариш аввола миллий иқтисодиётни, кейин миллий корхоналарни бошқаришнинг асосий жиҳатларидан биридир. Тадбиркорлик субъектларини рақобатбардошлиги биринчи навбатда ишлаб чиқариш салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлиги, молиявий фаолиятнинг муваффақияти, маҳсулотларнинг рақобатбардошлиги ва уларнинг сифати ва савдо фаолияти самарадорлиги билан белгиланади.

Иқтисодиётда рақамли трансформация жараёнини тўлалигича татбиқ қилиш керак, бу эса маҳаллий корхоналарда бизнес жараёнларида рақамли моделлаштириш орқали сифат жиҳатдан ўзгаришига олиб келади. Фикримизча, рақамли технологияларнинг миллий иқтисодиётнинг барча жабҳаларига интеграциялашуви бозор шароитдаги муваффақиятини таъминлайдиган зарурий талабга айланади.

Иқтисодиёт рақобатбардошлигини бошқариш механизми замонавий ёндашуви рақамли экотизим билан чамбарчас боғлиқ, чунки у мамлакатлар, корхоналар, ташкилотлар ва атроф-муҳит ўртасидаги ўзаро боғлиқликни аниқ кўрсатиб беради (2-расм). Рақамли экотизимидаги бошқарув жараёнининг иштирокчилари бир-бирини тўлдирувчи ўзаро таъсирга таяниб ривожланади.

Рақамли иқтисодиётда рақобатбардошликни бошқариш бўйича ташкилий механизмни яратиш ва такомиллаштириш жаҳон иқтисодиёти ривожланишининг замонавий тенденцияларини ўрганишга ва ўзига хос технологик ваколатларни, бошқарув ваколатларини шакллантириш ва ривожлантиришга асосланган бўлиши керак.

Ушбу схема миллий тадбиркорлик субъектларини рақобатбардошлигини бошқариш механизмини шакллантириш билан боғлиқ фаолият кетма-кетлигидир: рақамлаштиришнинг технологик трендлари (сунъий интеллект, рақамли технологик платформалар, “Agile” технология, хавфсизлик архитектураси) асосида рақамли трансформация экотизимни шакллантириш, рақамлаштириш орқали ахборотни қайта ишлаш тезлигини ошириш, рақобат муҳити диагностикаси, рақобатбардошликни баҳолаш,

бошқариш механизмини шакллантириш, бошқариш тадбирларини амалга ошириш натижада бизнес жараёнларни рақамлаштириш натижасида Қиймат яратишнинг рақамли моделини яратиш мумкин бўлади.

3.3.-расм. Тадбиркорлик субъектларини рақобатбардошлигини бошқаришнинг ташкилий-иқтисодий тузилмаси¹⁰²

Фикримизча, тадбиркорлик субъектларининг рақобатбардошлигини бошқариш рақамли трансформация экотизимига асосланган механизми миллий корхоналар фаолиятига татбиқ этилиши (қўлланилиши) учун аниқ

¹⁰² Тадқиқотлар натижасида муаллиф ишланмаси.

мақсадларни белгилаш ва уни амалга ошириш бўйича ҳаракатлар режасини ишлаб чиқиш зарурлиги англатади.

Ўзбекистонда тадбиркорликнинг халқаро иқтисодий муҳит билан интеграцияси инвестиция ресурсларига бўлган рақобат шароитида қуйидаги устувор йўналишларга инвестицион ресурсларни жалб қилиш зарур бўлган инвестицион муҳитга боғлиқдир¹⁰³:

Шу нуқтаи назарга кўра, инвестицияларни мамлакатнинг ички эҳтиёжларига мувофиқ равишда самарали мақсадлар сари йўналтириш, жумладан:

- машинасозлик соҳасидаги инвестицион лойиҳаларда энергия тежовчи технологиялар устувор бўлиши керак.

- қурилиш саноатида, яқка тартибдаги ва умумий қурилиш учун керак бўлган сифатли ва арзон қурилиш материаллари корхоналарнинг энергия тежовчи технологиялар билан таъминланишига боғлиқ бўлади;

- ахборот-коммуникация тармоғини қайта қуроллантириш, янги хизмат турларини кенгайтириш билан боғлиқ бўлади;

- кимё саноатидаги рақобатбардошли янги маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва уларни сотиш билан боғлиқ бўлади¹⁰⁴.

Шунингдек, мамлакатдаги инвестиция муҳити, яъни ташқи бозорга юқори сифатли товарлар чиқариш ва янги иш жойларининг яратилиши кўп жиҳатдан мамлакатда инвестиция фаолиятининг тўғри йўлга қўйилганлигига боғлиқ.

Тадқиқотчининг фикрича, тадбиркорлик субъектларининг рақобатбардошлигини бошқаришнинг замонавий механизмини асоси тадбиркорликни ривожлантиришда янги ёндашувдан иборат бўлган моделларни шакллантиришдир. Ушбу замонавий моделлар инновацион ва инвестицион фаолиятни фаоллаштиришни бошқариш, мамлакатни ва миллий

---

¹⁰³Куренкова А.С. Составляющие инвестиционного климата и методы его оценки. Российское предпринимательство. — 2011. — № 6 Вып. 1 (185). — с. 32-36

¹⁰⁴Прохорова О.В. Организационно-экономический механизм привлечения прямых иностранных инвестиций на региональном уровне. // [Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта](#). 2012, №3

корхоналарини ташқи муҳитга доимий мослаштириш ва моддий, меҳнат, интеллектуал ва молиявий ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини оширишни бошқариш бўйича кўп функционал ва мураккаб ўзаро тизимни акс эттиради.

Тадбиркорлик субъектларининг рақобатбардошлигини бошқаришнинг инновацион моделини амалга ошириш рақобатбардошликни таъминлашнинг ташкилий-иқтисодий механизмини шакллантиришни назарда тутлади. (3-расм). Ушбу механизм микро даражадаги инновацион бошқарувни, тадбиркорлик субъектларни рақобатбардошлигини бошқариш корхоналар фаолиятининг бозор таркибий қисмларини, корхоналар фаолиятининг якуний натижаларини ва рақобатбардош товарлар ва хизматларга истеъмолчиларнинг қониқиш даражасини белгилайдиган макро – микро даражаларда тадбиркорлик рақобатбардошлигини ошириш жараёнларини давлат томонидан тартибга солишнинг янги шакллари ва усулларини ўз ичига олади.

Тадбиркорлик субъектларини рақобатбардошлигини таъминлашнинг ташкилий-иқтисодий механизмларининг биринчи қисми - бу микро даражадаги корхона ва товарларнинг рақобатбардошлигини инновацион бошқариш. Фикримизча, микро даражадаги корхона ва товарларнинг рақобатбардошлигини илмий асосланган бошқариш қуйидагиларга асосланиши керак:

бозор муносабатларининг иқтисодий қонунлари таъсир механизмларига;

корхона фаолияти қонунлари ва ишлаб чиқариш жараёнлари таъсир механизмларига;

рақобатбардошликни бошқариш тизимидаги илмий ёндашувлар (тизимли, интеграл, репродуктив, инновацион, маркетинг, функционал, таркибий) талабларига мувофиқлигини;

бозорлар ва эҳтиёжларига;

бошқарувни тизимли ва комплекс автоматлаштириш учун замонавий ахборот технологияларига;

таҳлил қилиш, башорат қилиш ва оптималлаштиришнинг инновацион усулларига (тизим таҳлили, харажатларни функционал таҳлили, динамик дастурлаш ва бошқалар);

рақобатбардошликни баҳолаш, назорат қилиш ва тезкор бошқаришнинг замонавий микдорий усулларига;

рақобатбардошликни инновацион бошқариш тизимида стратегик маркетингдан фойдаланиш, товар ишлаб чиқарувчилар билан истеъмолчилар ва ташқи муҳит билан алоқаларни ўрнатишга;

корхона ёки товарларнинг рақобатбардошлигини мультифакториал баҳолашда ўзига хос ва нисбий кўрсаткичлардан устунлик билан фойдаланиш, бу эса ўз навбатида вазн омиллари бўйича тартибланиши керак.

Тадбиркорлик субъектларини рақобатбардошлигини таъминлашнинг ташкилий-иқтисодий механизмларининг иккинчи қисми – мамлакат доирасида бу корхоналар ва товарларнинг рақобатбардошлигини бозорнинг ўзини ўзи бошқаришидир, бу бозор қонунлари, товарларнинг рақобатдошлигига таъсир қилувчи омиллар асосида товарларнинг рақобатбардошлигини доимий равишда сақлашга қаратилган. Мазкур омилларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

товарлар бозорида рақобат турини ўзгартириш;

товар бозорида янги жой пайдо бўлиши ёки унинг мавжуд сегментларини қайта гуруҳлаш;

рақобатдош маҳсулотларни илгари суриш учун мавжуд рақобатчиларнинг ҳаракатларини ўзгартириш;

бозорда янги рақобатчилар пайдо бўлиши;

бозорда янги рақобатдош маҳсулотларнинг, шу жумладан ўрнини босувчи маҳсулотларнинг пайдо бўлиши;

товарларга бозор салоҳияти ва унинг салоҳияти ҳажмининг ўзгариши;

истеъмолчиларнинг эҳтиёжлари ва хусусиятларини ўзгартириш.

Тузилманинг учинчи қисми - корхоналар ва товарларнинг рақобатбардошлигини давлат томонидан тартибга солишнинг инновацион шакллари ва усуллари - давлатнинг мамлакат корхоналари ва ишлаб чиқарилаётган маҳаллий товарларнинг рақобатбардошлигини ошириш учун шароит яратишга қаратилган фаолиятини акс этиши лозим.

Тузилманинг тўртинчи қисми - корхоналар ва товарларнинг рақобатбардошлигини мезо даражасида тартибга солиш макро даражада тартибга солишдан шакллари ва усуллари билан эмас, балки тартибга солиш кўлами билан фарқ қилади.

Тузилманинг бешинчи қисми - мамлакатнинг рақобатбардошлигини тартибга солиш халқаро рақобат ва маҳаллий корхоналар ва уларнинг маҳсулотларининг рақобатбардошлигини сақлаш ва оширишга қаратилган мамлакатлар ўртасидаги ҳамкорликка асосланган. Глобал ривожланиш омиллари ва тенденциялари рақобатбардошликнинг мега-омиллари ҳисобланади. Улардан асосийси жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви бўлиб, у ҳам глобал, ҳам ички бозорда рақобатнинг кучайишига олиб келади ва давлатлардан ўз иқтисодиётларини очиқлик томон кучайтиришни талаб қилади.

3.2. Тадбиркорликда рақобатбардошликни бошқаришда юқори технологиялар ва инновацион ёндашувлар

Ўзбекистон иқтисодиётини рақобатбардошлигини таъминлашад бизнес ва тадбиркорликнинг янги соҳаларида тобора юқори технологиялар негизида шаклланишига замин яратди. Сўнгги 15-20 йил ичида жаҳон ялпи ички маҳсулотдаги улушида юқори технологиялар устуворлик қилган тармоқларнинг ҳиссаси тобора сезиларли бўлмоқда. Юқори технологиялар сирасига биотиббий технологиялар, энергия, ахборот-коммуникация

технологиялари ва дастурий таъминот соҳасидаги технологияларни киритилмоқда.

Юқори ўсиш суръатларини намойиш этадиган юқори технологияли соҳалардаги компаниялар жадал ривожланиш тенденциялари ва инвестицион жозибадорлик даражасининг юқорилиги билан ажралиб туради.

Юқори технологияли соҳаларга хорижий инвестиция қабул қилаётган ҳар бир мамлакатда уларнинг ўзига хос бўлган инвестицион муҳит шакллантириш лозим. Инвестицион муҳит - мамлакат иқтисодиётида халқаро инвестицияларнинг инновацион тармоқларда самарали йўналтирилиши учун зарур бўлган шарт-шароитлар мажмуасидир. Бу мажмуа қуйидаги асосий шартларни ўз ичига олади:

- иқтисодиётнинг асосий ҳолатини ифодаловчи кўрсаткичлар.
- инвестицияларни рағбатлантириш бўйича давлат сиёсати;
- инновацион ривожланиш дастурлари;
- қонунчилик, энг аввало, инвестиция оқимларини тартибга солиш ва инновацион ривожланиш соҳасида;
- мамлакатнинг халқаро ташкилотлардаги иштироки.

Ушбу шартлар қаторига номоддий активлари билан боғлиқ меъёрий ҳужжатлар билан тартибга солиниши ва ҳимоялаш даражасини (патентлар, лицензиялар, ноу-хау, дастурий маҳсулотлар) киритиш мумкин, бу компанияларнинг келгусида бозор капиталлашувини оширади.

Қайд этилган омиллардан келиб чиқадиган бўлсак, энг қулай инвестицион муҳитга бозор иқтисодиёти ривожланган мамлакатлар эга. Айни пайтда кўпгина мамлакатлар миллий ишлаб чиқарувчиларни ички бозорда ҳимоялаш мақсадида халқаро капитал қўйилмалари йўлига тўсиқлар қўйилган ва чекланишлар сақлаб қолинган.

Жумладан, миллий корхоналарда халқаро мулкка лимитлар ўрнатилади, фойдани олиб чиқиб кетиш қаттиқ назорат остига олинади, валюта операциялари тартибга солинади.

Шу жиҳатдан олганда, юқори технологиялар соҳасида чет эллик салоҳиятли инвесторларни ахборот билан таъминлаш ишларини қуйидаги йўналишларда тўғри йўлга қўйиш зарур:

- қонунлар-меъёрий ҳужжатлар базаси тўғрисидаги маълумотларни шакллантириш ва халқаро инвесторлар учун юқори технологиялар соҳасига маблағлар инвестициялаш имкониятлари тўғрисидаги ахборотларни асосий хорижий тилларга таржима қилишни ташкил этиш;

- халқаро инвесторларга юқори технологиялар соҳасида амалга оширилаётган ва амалга ошириш мўлжалланаётган инвестиция лойиҳалари тўғрисидаги ахборотларни такдим этиш:

- халқаро инвесторларни юқори технологиялар соҳасида зарурий маълумотнома ахборот ва таҳлилий материаллар билан таъминлаш;

- халқаро салоҳиятли ҳамкорларни жалб этган ҳолда, инвестиция фаолиятининг юқори технологиялар соҳаси юзасидан бизнес-семинарлар ташкил этиш йўналишларида амалга ошириб бориш.

Салоҳиятли инвесторлар юқори технологиялар соҳасида ўзларини кизиктирган ахборотни мамлакатга келишдан илгари олиш имкониятига эга бўлишлари лозимлигини ҳисобга олиш муҳим омилдир. Ҳозир давлат идораларининг кўпчилиги ўз сайтларига эга бўлсада, уларда ахборотлар етарли даражада эмас. Бундан ташқари, алоқа сифати пастлиги сабабли, улардан фойдаланиш имконияти кунгилдагидек эмас.

Ахборот ресурсларидан кенгроқ ва қулайроқ тарзда фойдалана олиш мақсадида, Ўзбекистон сайтлари тўғрисидаги ахборот маълум мега-серверларда жойлаштирилиши ёки юқорида кўрсатиб ўтилган ахборотлар мажмуидан қулай тарзда фойдаланишни ташкил қилиш мумкин бўлган ўз серверимизни яратишимиз лозим.

Ўзбекистон Республикасида таркибий ўзгаришларни ва иқтисодиётни диверсификация қилиш жараёнларини давом эттириш, юқори технологиялар соҳасини янада ривожлантириш вазифаларидан келиб чиққан ҳолда,

инвестиция сиёсатининг асосий йўналишлари сифатида бизнинг фикримизча куйидагиларни амалга ошириш лозим бўлмоқда:

- мамлакат экспорт нуфузини кескин оширишга йўналтирилган янги технологияларни ривожлантириш;

- юқори технологиялар соҳасида инвестициялар жалб этишнинг ҳуқуқий-меъёрий таъминоти, уни рағбатлантириш механизмларини ишлаб чиқиш;

- юқори технологиялар соҳасида инвестиция фаолиятни мажмуали қўллаб-қувватлаш, ишлаб-чиқаришни ривожлантириш, рақобатбардошликни ва илм ҳажмли маҳсулотлар экспортини ошириш;

- ахборот таъминоти, экспертиза, сертификатлаш ва ишланмалар ҳаракати тизими, кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тизимидан ташкил топган юқори технологиялар соҳасида инновацион жараён инфратузилмасини ривожлантириш;

- ишлаб чиқариш самарадорлигига ва маҳсулот рақобатбардошлигини ортишига таъсир кўрсатувчи кичик миқдордаги базавий технологияларни танлаш орқали инвестицион сиёсатни истиқболли йўналишларини амалга ошириш.

Илм-фан тараққиётини юқори технологиялар соҳасига ёйиш, ноёб ишланмалар яратишнинг мақсадли тизимини шакллантириш ва уларни амалиётга жорий этишни тезлаштириш мақсадида инновацион бизнесни ривожлантириш зарур.

Бунда технопарк тузилмалари - «бизнес инкубатор» ларини ривожлантириш алоҳида ўрин тутди. Уларнинг асосий вазифаси - илғор тармоқларнинг ривожланишини рағбатлантириш, инновация жараёнини, истиқболли илмий ғоялар ва кашфиётларнинг амалга оширилишини жадаллаштириш, турли хилдаги хизматларни кўрсатиш ва юқори технологиялар соҳасида инновация корхоналари учун энг қулай шарт-шароитларни яратиш, ташкилий ишларни ҳал қилишда, молиявий

маблағларни жалб қилиш ва улардан янада самарали фойдаланиш йўлларини ишлаб чиқишда кўмаклашиш.

Бунга олий ўқув юртлари, илмий-тадқиқот марказлари ва инновациялар билан шуғулланувчи юқори технологиялар соҳасидаги корхоналарнинг саъй-харакатларини бирлаштириш йўли билан эришилади.

Ҳозирги кунда мамлакатларнинг қудрати унинг иқтисодий ҳамда илмий-техник кўрсаткичларига асосланиб белгиланади. Иқтисодий ривожланишда технологик таркиб улушининг ортиб бориши жаҳон бозорида миллий ва минтақавий рақобатбардошликнинг ошишининг ҳал қилувчи омилларидан бири бўлиб келмоқда.

Ривожланган мамлакатларнинг юқори технологиялар соҳасида илмий ва инновацион сиёсатининг асосий мақсадлари қуйидагилардан иборат:

- юқори технологиялар соҳаси ривожига фан ва техника улушини ошириш;

- юқори технологиялар соҳасида моддий ишлаб-чиқариш соҳасини прогрессив ривожланишини таъминлаш;

- жаҳон бозорида миллий маҳсулотлар рақобатбардошлигини ошириш.

Ўз навбатида, ривожланган давлатларнинг технологик ютуқларидан мунтазам фойдаланиш, бу соҳада аввало, МДХ мамлакатлари билан ҳамкорликни кучайтириб бориш, халқаро меҳнат тақсимоти ва кооперациясидан имкон қадар кенг фойдаланишга интилиш зарур. Бугунги кунда технологик жиҳатдан илғор мамлакатлар ягона технологик макон тузган бўлиб, мамлакатимиз унга тенг ҳуқуқли ҳамкор бўлиб кириши, айрим йўналишларда эса етакчилик учун курашиши лозим, бунинг учун эса миллий технологик даража етарлича юқори бўлишига эришиш зарур. Бу мамлакатимизда инновация соҳасини янада ривожлантириш ва уни молиялаштиришга бўлган талабни оширади.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, ушбу соҳадаги хўжалик субъектлари кўпинча катта компаниялар эмас, балки ўз ходимларининг

интеллектуал (инсон) салоҳиятига эга бўлган қимматли ва номоддий капиталга эга бўлган тадбиркорлик субъектлари, шунингдек ўзгаришларга мослашувчан тажовузкор маркетинг сиёсати инновацияларга юқори даражада амалга ошириши билан ажралиб туради.

Биринчи навбатда, инновациялар тадбиркорлик фаолиятини учун ўзига хос хусусиятларга эга бўлган восита сифатида хизмат қилади, инновацияларни муайян йўналишга йўналтирилган, бирлашган ҳолда излаб, тадбиркор субъектларини мунтазам эътиборга олади. . Шундай қилиб, Ж. Шумпетер ва П. Друкер турли вақтларда тадбиркорларнинг инновацион ғоялар билан ажралиб туришини алоҳида қайд этган. Инновация - тадбиркорликнинг ўзига хос воситаси. Бошқача изоҳлаганда, бу ҳолда маркетинг ва ташкилий ўзгаришларни назарда тутилади.

Шунингдек, бошқача қарайдиган бўлсак, инновацион тадбиркорлик технологик жиҳатдан шаклланган корхона бўлиб, унинг объекти сифатида инновацион технологик ғояларни тижоратлаштириш ҳисобланади. Янги инновацияларга асосланган ғояларни, янги маҳсулотларни ёки янги технологияга асосланган янги бизнесни йўналишини яратиш ва инновацион технологияларни, маҳсулотларни ёки хизматларни бозорга чиқариш учун самарали янги маҳсулот механизмини яратишдир.

Инновацион тадбиркорликка татбиқ этилганидек, уни ривожлантириш учун давлат томонидан қўллаб-қувватлаш зарурлиги ҳақида кўп гапириш мумкин. Бироқ, айниқса, кичик бизнес ва стартап компанияларга нисбатан тўғридан-тўғри ва билвосита рағбатлантириш чораларининг қўлланилиши жуда мураккаб ва қийин бўлиши мумкин.

Масалан, кичик инновацион корхона амалда тўғридан-тўғри рағбатлантирувчи объект эмас чунки, асосан бизнес-лойиҳаларга эмас, балки илмий-тадқиқот ишларига ва давлат ресурсларини тақсимлашга (бююртмалар, грантлар, давлатнинг мақсадли жамғармалар) нисбатан кенг қўлланилади.

Ўз навбатида, иқтисодиётнинг хусусий секторидаги илмий ютуқлар соҳасидаги бевосита давлатларни рағбатлантириш мавжуд ишбилармонларга нисбатан солиқ, амортизация, монополияга қраши, патент ва ташқи савдо сиёсати чораларини қўллашни назарда тутди ва лойиҳалар ўрнига компаниянинг амалдаги ва молиявий фаолиятини рағбатлантиришга мўлжалланган.

Шунинг учун иқтисодиётда қулай инновацион муҳитни шакллантириш ва тегишли инфратузилмани шакллантириш инновацион тадбиркорлик институтини шакллантириш ва ривожлантиришнинг муҳим шартидир.

Бу каби қулай ташкилий ва инфратузилма муҳитининг минтақавий қонунчилик ва ижро этувчи ҳокимиятини яратиш орқали эришса бўлади. мумкин. И.Г. Куфтырёв, С.С. Переднянинг фикрларига кўра, бундай муҳитни яратишга қаратилган аниқ қадамлар қуйидагиларни ўз ичига олиши мумкин¹⁰⁵:

- кичик ва ўрта бизнесни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чора-тадбирларини амалга ошириш; инновацион ишланмаларни қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш (масалан, инвестицияларнинг венчур капитал жамғармалари яратилиши орқали);

- тадбиркорлар томонидан давлат ва коммунал хизматларни олиш тартибини соддалаштириш, масалан, «электрон ҳукумат» элементларини янада кенгайтириш ва шу каби хизматлар);

- бизнесни ташкил этиш учун маъмурий тўсиқларни камайтириш ва минтақада замонавий ва қулай ахборот-коммуникация инфратузилмасини ривожлантириш (инновацион лойиҳалар ва компаниялар регистрлари, инновацион ҳудудлар уюшмалари ва корхона тадбиркорлари);

- давлатнинг инновацион инфратузилмасини шакллантириш ва ривожлантириш (бизнес инкубаторлар, саноат парклари, тадқиқот консорциуми).

---

¹⁰⁵ Куфтырёв И.Г., Передня С.С. Международный инновационный коридор как инфраструктурный фактор развития технологического предпринимательства // Экономические науки Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, 2013, № 3 (3), с. 147-152

Хусусан, Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев 2017 йилнинг 29 ноябрь куни “Инновацион ривожланиш вазирлигини ташкил этиш тўғрисида”ги фармони қабул қилинди¹⁰⁶. Мазкур вазирликнинг давлат ва жамият қурилишига, иқтисодиёт тармоқларига, қишлоқ хўжалигига, ижтимоий ривожланишга, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва табиатдан фойдаланиш тизимига инновацияларни жорий этиш ҳамда илғор технологиялар жорий этилишини ташаббус қилиш, мувофиқлаштириш ва рағбатлантириш соҳасидаги асосий вазифалари белгилаб берилди. Вазирликнинг асосий фаолият йўналишлари ҳам кўрсатиб ўтилди. Ушбу вазирлик Ўзбекистон Республикасини инновацион ва илмий-техник ривожлантириш соҳасида жамият ва давлат ҳаётини ҳар томонлама ривожлантиришга, мамлакатнинг интеллектуал ва технологик салоҳиятини оширишга қаратилган ягона давлат сиёсатини амалга оширади¹⁰⁷.

Шу билан бирга, тадбиркорларни халқаро бозорларда маҳсулотлари сотилишини рағбатлантириш билан бирга ҳудудларда нафақат ишлаб чиқариш, балки саноат технологиялари паркини яратиш, ривожлантириш ва бошқаришни ривожлантиришга оид функцияларини кенгайтириш муҳим.

Саноат технологиялари парки энергия таъминоти, инфратузилмаси, зарурий маъмурий-ҳуқуқий шарт-шароитлари билан таъминланган ва ихтисослашган давлат ёки хусусий компания томонидан бошқариладиган янги ишлаб чиқариш объектларини жойлаштириш учун махсус ташкил этилган ҳудуддир.

Технопарк ҳудудида бир ёки бир неча саноатнинг бир нечта мустақил корхоналари фаолият юритиши мумкин. Корхонанинг умумий ҳудудида ўз маҳсулотларини жойлаштирганлар кўпинча қўшма қийматли занжирлар билан боғланади ва паркнинг қўшма инфратузилмасини ва бошқарув компанияси томонидан тақдим этилган хизматлар билан бўлишади.

---

¹⁰⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29 ноябрдаги «Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлигини ташкил этиш тўғрисида»ги ПФ-5264-сон Фармони. www.lex.uz

¹⁰⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29 ноябрдаги «Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлигини ташкил этиш тўғрисида»ги ПФ-5264-сон Фармони. www.lex.uz

Технопаркнинг инновацион тадбиркорлик учун аҳамияти - бу янги юқори технологияли ва истикболли корхоналарни тарғиб қилиш ва хусусий ва жамоатчилик капиталини даромадли соҳаларга йўналтиришда аҳамиятга эга.

Фикримизча, инновацион жараёнларни ривожлантиришга қаратилган давлат сиёсатининг стратегик мақсади инновацион экотизимни шакллантиришга ёрдам беришдан иборат бўлиши керак, яъни, ғояларни бизнесга айлантиришга ёрдам берадиган ва инновациянинг ва технологик тадбиркорликнинг тўлиқ таъминлайдиган қўллаб-қувватловчи муҳит бўлиши лозим.

Ҳозирги вақтда инновацион тизимнинг асосий таркибий элементлари яратилган ва ишламоқда, бироқ бошқа томондан, инновацияларни қўллаб-қувватлаш воситалари бир-бири билан бевосита боғланган, инновацион маҳсулотларнинг алоҳида цикллари бир-биридан ажралиб туради.

Ҳозирги кунда ахборотнинг асосий манбаи сифатида интернет ва юқори коммуникация технологиялари саналади. Шу ўринда таъкидлаш керакки, мамлакатларнинг юқори технологияларни қанчалик тез суратда ривожлантирса, ушбу мамлакатда иқтисодий ривожланиш ҳам юқори суръатларда давом этади. 2016 йилда Жаҳон банкининг дунё мамлакатларида юқори коммуникация ва ахборот технологияларини ўзлаштириш рейтингида шу масалада тўлиқ тўхталиб ўтилган.

Қуйидаги жадвалда Ўзбекистоннинг 2002-2016-йиллар оралиғидаги мамлакатга киритилган хорижий инвестициялар ҳажми ва унга таъсир қилувчи 3 та предикторлар олинди у қуйидагича кўринишга эга.

Ўзбекистоннинг 2002-2016-йиллар оралиғидаги мамлакатга киритилган хорижий инвестициялар ҳажми ва унга таъсир қилувчи предикторлар

Йил	Хорижий инвестициялар ҳажми (млн долл.)	Телекоммуникация соҳасига киритилаётган хорижий инвестициялар (млн долл.)	Энергетика соҳасига киритилаётган хорижий инвестициялар (млн долл.)	Ижтимоий соҳага киритилаётган хорижий инвестициялар (млн долл.)
2002	74,7	7,92	3,15	1,02
2003	82,8	9,87	7,66	0,86
2004	65,3	6,67	17,24	1,34
2005	82,6	4,82	15,60	2,60
2006	176,6	12,38	14,74	4,23
2007	191,6	27,98	19,39	9,12
2008	173,8	41,71	23,87	3,17
2009	705,2	89,24	128,61	8,48
2010	711,3	120,71	230,50	20,55
2011	842	112,08	271,02	21,42
2012	1628	320,72	514,68	34,64
2013	1651	396,24	231,81	31,31
2014	674	129,76	148,94	23,34
2015	1077	301,48	243,87	43,48
2016	1248	356,29	465,21	65,36

Манба: www.worldbank.org маълумотларига асосланиб муаллиф томонидан тузилди.

Бу ерда:

Ү – Хорижий инвестициялар ҳажми (млн долл.)

X1 – Телекоммуникация соҳасига киритилаётган хорижий инвестициялар (млн долл.)

X2 – Энергетика соҳасига киритилаётган хорижий инвестициялар (млн долл.)

X3 – Ижтимоий соҳага киритилаётган хорижий инвестициялар (млн долл.)

Масаланинг иқтисодий қўйилиши:

Юқорида келтирилган маълумотларга асосланган ҳолда телекоммуникация соҳасига киритилаётган хорижий инвестицияларнинг улушини оширишдан иборат.

Корреляцион матрица таҳлили. Кўп ўзгарувчили регрессиянинг кўп мантикий хулосалари худди оддий регрессиядаги каби: ўзгариши таҳлил қилинадиган ва тушинтирилиши лозим бўлган ягона боғлиқ ўзгарувчи ва тушинтирувчи ўзгарувчилар аниқланади. Бу ўзгарувчилардан танланма ўрганилаётган бош тўпламдан олинади ҳамда яхши башорат қиладиган ва маълум маънода, Y учун ”энг яхши” регрессия тенгламасини берадиган башорат қилувчи ўзгарувчилар комбинацияларини ҳосил қилишга ҳаракат қилиш лозим.

Корреляция матрицаси – таҳлил қилинаётган ўзгарувчиларнинг мумкин бўлган барча жуфтликлари учун корреляция коэффициентининг қийматларини ифодалайди. Корреляция коэффициентини топишдаги қуйидаги формула билан ҳисобланади ёки Mini Tab программасидан фойдаланиб топиш мумкин:

$$r = \frac{n \sum xy - (\sum x)(\sum y)}{\sqrt{n \sum x^2 - (\sum x)^2} \sqrt{n \sum y^2 - (\sum y)^2}}$$

2.8-жадвалда корреляция матрицаси келтирилган ва у 4x4 кўринишда бўлади, чунки бизда 4 та ўзгарувчи (1 та боғлиқ ўзгарувчи ва 3 та боғлиқсиз ўзгарувчи) мавжуд. Бош диагоналдаги қийматлар ҳар доим 1 га тенг бўлади, чунки ўзгарувчининг ўзи билан корреляцияси доимо 1 га тенг бўлади. Бундан ташқари $r_{ij}=r_{ji}$ қонуният ҳам бажарилади.

Корреляция матрицаси

	Y	$X1$	$X2$
$X1$	0,958 0,000		
$X2$	0,895 0,000	0,852 0,000	

<i>X3</i>	0,826 0,000	0,900 0,000	0,877 0,000
-----------	----------------	----------------	----------------

Матрица таҳлилини кучли корреляцияланган ўзгарувчилардан бошлаймиз:

1) X_1 – Телекоммуникация соҳасига киритилаётган хорижий инвестициялар ҳажми ва Y – Хорижий инвестициялар ҳажми орасида боғлиқлик энг кучлиси, чунки корреляция коэффициент $r=0,958$ ва қолган барча корреляция коэффициентлардан катта. Бу предиктор Y билан энг кучли боғланганлиги ва бошқа предикторлар билан корреляцияси Y билан корреляциясидан кичик бўлгани учун моделга киритиш мумкин.

2) X_2 – Энергетика соҳасига киритилаётган хорижий инвестициялар ва Y орасидаги корреляция коэффициент ҳам кучли мусбат боғланган яъни $r=0,895$ га тенг, шунинг учун унданҳам моделда фойдаланишимиз мумкин.

3) X_3 – Ижтимоий соҳага киритилаётган хорижий инвестициялар ва Y орасидаги корреляция коэффициент $r=0,826$ га тенг, яъни мусбат кучли корреляцияланган шунинг учун ҳам ушбу предиктордан модел қурилишида фойдаланамиз.

Таҳлилимиз тўла қонли бўлиши учун корреляциялари аҳамиятли бўлган X_1 , X_2 , X_3 ўзгарувчиларни тадқиқот иши давомида модел қуриш жараёнида Мультиколлинеарликка текшираамиз. Чунки Мультиколлинеарликка нохуш ходиса бўлиб жуфтлик предикторлар учун VIF таҳлил коэффициент 5 дан катта бўлган ўзгарувчилар моделда бирга иштирок этиши натижани биз кутгандан бир нечамарта катта хатолик билан чиқариши мумкин.

Мультиколлинеарлик таҳлили

Мультиколлинеарлик ўртасида яққол кўринмади.

VIF-тест

VIF таҳлили натижаларини қуйидаги формула ёрдамида топишимиз мумкин:

$$VIF_j = \frac{1}{1 - R_j^2}$$

Бунда R_j^2 ж-предикторнинг бошқа предикторлар билан детерминация коэффициенти;

Агар $|VIF| < 5$ бўлса бу предикторни таҳлилда олиб қолишимиз мумкин. Юқоридаги ишларни МиниТаб дастури ёрдамида ҳам осонгина амалга оширса бўлади. Мини Таб дастури ёрдамида олинган VIF натижаларини таҳлил қиламиз:

VIF анализ таҳлили

X_j	VIF_j
X1–Телекоммуникация соҳасига киритилаётган хорижий инвестициялар	4,7
X2–Энергетика соҳасига киритилаётган хорижий инвестициялар	4,8
X3–Ижтимоий соҳага киритилаётган хорижий инвестициялар	6,9

Юқоридаги натижалардан келиб чиққан ҳолда шуни айтишимиз мумкинки предикторларнинг 2 таси яъни, X1 ва X2 $|VIF| < 5$ шартни қаноатлантирмоқда. Фақатгина X3, $|VIF| > 5$ бўлгани учун ушбу шартга жавоб бермайди. Шунинг учун X3 кейинги шартларда тушиб қолади.

Регрессия тенгламасини тузиш

Кўп ўзгарувчили регрессия тенгламаси қуйидаги кўринишга эга:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 \xi_1 + \beta_2 \xi_2 + \dots + \beta_{k-1} \xi_{k-1} + \varepsilon$$

Бу ерда:

Y – боғлиқ ўзгарувчи

$\xi_1, \xi_2, \dots, \xi_{k-1}$ – предикторлар

$\beta_0, \beta_1, \dots, \beta_{k-1}$ – моделнинг бош тўпламдаги параметрлари

ε – тасодифий хатолик

Шунингдек, кўрилатган масаламизнинг функцияси танланма функция бўлганлиги учун унинг тенгламаси қуйидагича кўринишда бўлади:

$$Y = b_0 + b_1X_1 + b_2X_2$$

Mini Tab дастури ёрдамида қуйидагича регрессия тенгламасини кўришимиз мумкин:

$$Y = 106 + 2,85X_1 + 0,972 X_2$$

Бу ерда:

$b_0 = 106$ барча X ўзгарувчилар нолга тенг бўлган пайтда Y нинг баҳоланган ўртача қиймати

$b_1 = 2.85$ бошқа предикторларни ўзгартирмаган ҳолда b_1 ни бир бирлик ўзгартиргандаги Y ўртача қийматининг 2.85 бирликка ўсишини баҳолайди;

$b_2 = 0.972$ бошқа предикторларни ўзгартирмаган ҳолда b_2 ни бир бирлик ўзгартиргандаги Y ўртача қийматининг 0.972 бирликка ўсишини баҳолайди.

Детерминация коэффиценти

Кўп ўзгарувчили регрессияда фойдали статистикалардан бири бу R^2 – детерминация коэффиценти дир. R^2 Y ўзгарувчанлигининг башорат қилувчи ўзгарувчилар томонидан топилган регрессия тенгламаси ёрдамида тушинтирилиши мумкин бўлган фоизини билдиради. Тенгламанинг аниқлиги юқори бўлганда, R^2 1 га яқин бўлади. R^2 ни қуйидагича формула ёрдамида топшиш мумкин:

$$R^2 = 1 - \frac{\sum(Y - \hat{Y})^2}{\sum(Y - \bar{Y})^2}$$

Бизнинг масаламизда бу кўрсаткич Mini Tab дастури ёрдамида топилди ва у 0.908 га тенг бўлди. Шунинг учун унинг ёрдамида Y ўзгарувчанлигини кўп қисмини тушинтириш мумкин бўлади, яъни $R^2 = 94,1\%$ телекоммуникация соҳасига киритилаётган хорижий инвестициялар ҳажмининг жами хорижий инвестициялар ҳажмидаги улишининг 94,1 % вариацияси қолган предикторларнинг вариациялари билан тушинтирилади.

Кўп ўлчовли регрессиядаги потезани текшириш.

Тасодифий танланма ажратилиб олиниб, ўзгарувчиларнинг номи, ўлчамлари аниқланиб, бизни қизиқтирган юқори потенциалли предикторларни аниқлаш учун коррелациён матрица ўрганиб чиқилгандан сўнг, энг яхши модел танланади. Мақсад – Y ни башорат қилиш учун энг яхши регрессия тенгламасини танлаш ва бу тенглама зарур бўлган аниқликни берадими ёки йўқми деган саволларга жавоб беришдан иборатдир.

F – *тест*. Регрессион анализдаги муҳим статистикалардан бири бу – F – статистикадир. Бу статистика танланма регрессия тенгламаси Y ўзгарувчи дисперсиянинг кўп фоизини тушунтириб бера олмайди, деган нолинчи гипотезани текшириш учун ишлатилади. Нолинчи ва альтернатив гипотеза куйидагидан иборат:

$$H_0: \rho^2=0$$

$$H_1: \rho^2>0$$

α ишончлилик чегараси учун мос ҳал қилувчи қоида куйидагича:

1. Агар $F > F_\alpha(k-1, n-1)$ бўлса, у ҳолда H_0 рад этилади, H_1 қабул қилинади.
2. Агар $F < F_\alpha(k-1, n-1)$ бўлса, у ҳолда H_0 қабул қилинади ($k_1=k-1, k_2=n-k$).

Бу ерда
$$F = \frac{SSR/(k-1)}{SSE/(n-k)}$$

SSR – регрессия квадратларининг йиғиндиси;

SSE – қолдиқ квадратларининг йиғиндиси;

k – чизиқли боғлиқ бўлмаган баҳоланаётган параметрлар сони;

n – танланма ҳажми;

$F_\alpha(k_1, k_2)$ – F – тақсимотнинг эркинлик даражаси k_1, k_2 га, ишончлиик чегараси α га тенг бўлган критик қиймати.

Юқоридаги тенглама учун:

Analysis of Variance

Source	DF	SS	MS	F	P
Regression	2	4244245	2122123	95,38	0,000
Residual Error	12	266990	22249		
Total	14	4511235			

F-тест учун Гипотеза ва Статистика

Гипотеза	Статистика
$H_0: \beta_1=0$	$F = MSR/MSE = 2122123/22249 = 95,38$
$H_1: \beta_1 \neq 0$	$P_v = 0,000$
	$F_{0,05} = 3,58743$

F distribution with 2 DF in numerator and 12 DF in denominator

$$P(X \leq x) \quad x$$

$$0,95 \quad 3,88529$$

Натижалардан кўришиб турибдики ушбу ҳолатда $F \geq F_\alpha$ яъни $95,38 > 3,88$. Демак нолинчи гипотеза рад этилади ва H_1 гипотеза қабул қилинади яъни предикторлар Y ни кўп фоизини тушунтириб бера олади.

T – *тест*. Регрессион анализдаги t – статистика бош тўпلام регрессия коэффициентлари нолга тенг деган нолинчи гипотезани текширади.

Регрессия коэффициентларини текшириш учун нолинчи ва альтернатив икки ёқлама гипотеза ($j=2, 3, \dots, k$ учун) қуйидагидан иборат:

$$H_0: \beta_j=0$$

$$H_1: \beta_j \neq 0$$

Ҳал қилувчи қоида қуйидагича:

1. Агар $|t| \geq t_\alpha (n-k)$ бўлса, H_0 рад этилиб, H_1 қабул қилинади.

2. Агар $|t| < t_\alpha (n-k)$ бўлса, H_0 қабул қилинади.

Predictor   Coef   SECoef   T   P   VIF

Constant   106,29   54,11   1,96   0,073

X1   2,8483   0,5361   5,31   0,000   3,6

X2   0,9716   0,4516   2,15   0,052   3,6

Юқоридаги предикторлар учун ($\alpha=0.05$):

T-тест учун Гипотеза, статистика ва хулосалар

$P(X \leq x) \times$

0,025-2,17

<i>Гипотеза</i>	<i>Статистика</i>	<i>Хулоса</i>
$\beta_1:$ $H_0: \beta_1=0$ $H_1: \beta_1 \neq 0$	$T_1= 5,31$ $Pv= 0,073$ $T_{0,025}=-2,17$	Ушбу ҳолатда $T_1 > T_{0,025}$. Демак H_1 гипотеза қабул қилинади, H_0 гипотез эса бекор қилинади. Ушбу предиктор баҳолаш учун яхши предиктордир ($PV \leq \alpha$)
$\beta_2:$ $H_0: \beta_2=0$ $H_1: \beta_2 \neq 0$	$T_2= 2,15$ $Pv= 0,000$ $T_{0,025}=-2,17$	Ушбу ҳолатда $T_2 > T_{0,025}$. Демак H_1 гипотеза қабул қилинади, H_0 гипотез эса бекор қилинади. Ушбу предиктор баҳолаш учун яхши предиктордир ($PV \leq \alpha$)

T – тест натижалари шуни аниқлаштирадики, юқоридаги предикторларнинг иккитаси ҳам t -тестдан ўта олди. Чунки уларда $|t| \geq t_\alpha (n-k)$ натижа қайд этилди. Шунинг учун ҳам ушбу предикторлар учун H_1 гипотеза қабул қилинади, H_0 гипотез эса бекор қилинади. Бу дегани X_1 ва X_2 предикторлар Y ҳажмини юқори даражада аниқлаб беради.

Энг яхши моделни танлаш.

Олдинги шартлар натижасидан келиб чиққан ҳолда X_1 -Телекоммуникация соҳасига киритилаётган хорижий инвестициялар ҳажми ва X_2 -Энергетика соҳасига киритилаётган хорижий инвестициялар ҳажми предикторлари ёрдамида янги моделни тузамиз. Юқорида танлаб олинган предикторлар бўйича тузилган кўп ўлчовли регрессия тенгламаси қуйидагича кўринишга эга:

$$Y = 106 + 2,85X_1 + 0,972 X_2$$

Тенгламанинг интерпретация келадиган бўлсак, предикторларни қуйидагича таҳлил қилишимиз мумкин:

$b_0 = 106$ барча X ўзгарувчилар нолга тенг бўлган пайтда Y нинг баҳоланган ўртача қиймати

$b_1 = 2.85$ бошқа предикторларни ўзгартирмаган ҳолда b_1 ни бир миллион долларга ўзгартиргандаги Y ўртача қийматининг 2.85 млн. долларга ўсишини баҳолайди;

$b_2 = 0.972$ бошқа предикторларни ўзгартирмаган ҳолда b_2 ни бир миллион долларга ўзгартиргандаги Y ўртача қийматининг 0.972 млн долларга ўсишини баҳолайди.

Юқоридаги кўп ўлчовли регрессия тенгламаси учун детерминация коэффициенти қуйидагича кўринишга эгадир:

$$R^2 = 94,1\%$$

Бу моделнинг детерминация коэффициенти $R^2 = 94,1\%$ га тенг. Демак, телекоммуникация ва энергетика соҳаларига киритилган хорижий инвестициялар хорижий инвестицияларни ҳажмини ошишини 94,1% аниқликда тушунтириб бера олар экан.

Хулоса қилиб айтганда, юқоридаги модел бизнинг масала учун энг яхши моделдир: Бундан кўриниб турибдики, Y яъни хорижий инвестициялар ҳажми юқоридаги 2 та предиктор (X_1 -телекоммуникация, X_2 -энергетика) ёрдамида 89,8% аниқликда тушунтириб берилади. Бу шундан далолат берадики мамлакатимиз иқтисодиётида хорижий инвестициялар ривож учун энергетика ва телекоммуникация соҳаларининг салмоғи жуда юқори экан. Демак, бундай соҳаларни янада ривожлантириш мамлакатимиз иқтисодий нуфузини янада оширишга хизмат қилади.

Фикримизча, республикамызда юқори технологиялар соҳасида инновацион фаолиятни такомиллаштиришни талаб этади. Шу билан биргаликда доимо жорий ривожланиш босқич вазифаларига мослашиб боради. Ҳозирда интеллектуал мулк ва юқори технологиялар ҳисобига кўшимча қиймат улушини ташкил этувчи юқори технологик рақобатбардош маҳсулотларни реализация қилиш ва ишлаб чиқаришдаги ўсиш ҳисобига аҳоли турмуш шароитини ҳамда ЯИМни оширишга қаратилган барча таъсир чораларини қўллаш лозим бўлмоқда.

Умуман олганда, мамлакат иқтисодиётини модернизация қилиш шароитида юқори технологиялар соҳасига нафақат ички инвестициялар, юқори технологиялар соҳасида хорижий инвестициялардан фойдаланиш мамлакат иқтисодиётининг жаҳонда ўзининг мустаҳкам ўрнига эга бўлишига шароит яратади.

III-боб бўйича хулосалар

1. Ўзбекистон қуйидаги омиллар таъсирида жаҳондаги йирик юқори технологиялар соҳасидаги трансмиллий корпорацияларига ўзининг миллий бозорини тақдим этмоқда:

- юқори технологиялар соҳасида фаолият юритувчи корхоналарнинг халқаро даражада имиджга эга бўлишга интилиши ва саноат соҳасида содир бўлаётган инновацион ривожланишлардан фойдаланиш;

- жаҳоннинг ривожланган давлатлари билан товар алмашинувни янада кучайтириш ва маҳаллий бозорга инновацион маҳсулотлар ва инновацион технологияларни жалб этиш;

- юқори технологиялар соҳасининг муҳим қисми ҳисобланган электротехника саноатини етарли даражада масштабга эга эмаслиги ва миллий электротехника саноатининг инновацион ривожланишини етарли даражада эмаслиги;

- илмий-техник ривожланишнинг юқори суратларини таъминловчи инновацион электротехника воситаларига бўлган талабнинг миллий иқтисодиётнинг бошқа тармоқлари томонидан талабнинг кескин ошиши;

- аҳол томонидан сифатли, технологик жиҳатдан замонавий ва куп функционал характерга эга бўлган маҳсулотларга нисбатан талабнинг ўсиши.

2. Юқори технологиялар соҳасининг ажралмас қисми ҳисобланган ривожланишида қуйидаги муаммолар кўзга ташланмоқда:

- илмий янгиликлар асосида, ишлаб чиқаришдан етарли даражада фойдаланмаслик;

- илм-фан ва ишлаб чиқариш ўртасидаги алоқаларнинг суствлиги;
- юқори технологиялар соҳасида инвестициялар жалб қилишда, лойиҳаларнинг жозибадорлигини оширишда, камчиликларни мавжудлиги ва ўз маблағларининг етишмаслиги;

3. Мамлакатимизда юқори технологиялар соҳасига хорижий инвестицияларни жалб қилишни такомиллаштиришга қаратилган қуйидаги илмий *таклиф ва амалий тавсиялар* ишлаб чиқилди:

- қонунлар-меъёрий хужжатлар базаси тўғрисидаги маълумотларни шакллантириш ва халқаро инвесторлар учун юқори технологиялар соҳасига маблағлар инвестициялаш имкониятлари тўғрисидаги ахборотларни асосий хорижий тилларга таржима қилишни ташкил этиш;

- халқаро инвесторларга юқори технологиялар соҳасида амалга ошириладиган ва амалга ошириш мўлжалланадиган инвестиция лойиҳалари тўғрисидаги ахборотларни тақдим этиш;

- халқаро инвесторларни юқори технологиялар соҳасида зарурий маълумотнома ахборот ва таҳлилий материаллар билан таъминлаш;

- халқаро салоҳиятли ҳамкорларни жалб этган ҳолда, инвестиция фаолиятининг юқори технологиялар соҳаси юзасидан бизнес-семинарлар ташкил этиш йўналишларида амалга ошириб бориш.

4. Ўзбекистон Республикасида таркибий ўзгаришларни ва иқтисодий диверсификация қилиш жараёнларини давом эттириш, юқори технологиялар соҳасини янада ривожлантириш вазифаларидан келиб чиққан ҳолда, инвестиция сиёсатининг асосий йўналишлари сифатида бизнинг фикримизча қуйидагиларни амалга ошириш лозим бўлмоқда:

- Мамлакат экспорт нуфузини кескин оширишга йўналтирилган янги технологияларни ривожлантириш;

- юқори технологиялар соҳасида инвестициялар жалб этишнинг ҳуқуқий-меъёрий таъминоти, уни рағбатлантириш механизмларини ишлаб чиқиш;

- юқори технологиялар соҳасида инвестиция фаолиятни мажмуали кўллаб-қувватлаш, ишлаб-чиқаришни ривожлантириш, рақобатбардошликни ва илм ҳажмли маҳсулотлар экспортини ошириш;

- ахборот таъминоти, экспертиза, сертификатлаш ва ишланмалар ҳаракати тизими, кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тизимидан ташкил топган юқори технологиялар соҳасида инновацион жараён инфратузилмасини ривожлантириш;

- ишлаб чиқариш самарадорлигига ва маҳсулот рақобатбардошлигини ортишига таъсир кўрсатувчи кичик миқдордаги базавий технологияларни танлаш орқали инвестицион сиёсатни истиқболли йўналишларини амалга ошириш.

5. Хорижий инвестициялар ҳар бир давлатнинг иқтисодий ўсиши учун катта аҳамиятга эга бўлсада шу билан бирга уларнинг самарадорлиги жиддий муаммолар билан боғлиқ. Бу ҳолат ишлаб чиқариш соҳасига хорижий инвестицияларни жалб қилиш учун ҳукумат томонидан кескин чоралар кўришни талаб этади.

6. Тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни (ТТХИ) ва юқори технологияларни, бошқарув кўникмаларини жалб қилиш миллий фирмаларнинг ишлаб чиқариш усуллариغا муайян ўзгаришларни олиб киради. Иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш ва иқтисодиётни модернизациялаш нуқтаи назаридан ТТХИ оқимини рағбатлантириш керак.

7. Стратегик тармоқларнинг катта саноат объектларини хорижий инвесторга хусусийлаштириш ва сотиш орқали ҳам мамлакатга тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар оқимини кенгайтириш мумкин.

Хулоса

Диссертация мавзуси ва мақсадларидан келиб чиққан ҳолда олиб борилган илмий тадқиқотлар натижасида қуйидаги хулосаларга келинди ҳамда назарий ва амалий таклифлар ишлаб чиқилди.

Ўтказилган тадқиқот натижасида қуйидаги хулосаларга келинди:

Мамлакатимизда тадбиркорлик ривожланишининг эътиборли томони шундаки, аҳолининг ўрта қатламини шакллантириш, мамлакат иқтисодиётини барқарор ўсишини таъминлаш, янги иш ўринлари яратиш ва аҳоли даромадини оширишнинг муҳим омили бўлган тадбиркорликни жадал ривожлантириш бўйича қулай ишбилармонлик муҳити шакллантирилди ва унинг қонуний асослари яратилди.

Тадқиқотлар миллий корхоналар ва товарларнинг рақобатбардошлигини оширишнинг асосий йўналишларига доир қуйидаги асосий жиҳатлар бўйича илмий-услубий ва амалий хулосаларга келинди:

1. Тадбиркорликда рақобатбардошлигини бошқариш учун муҳим бўлган ишбилармонлик муҳитини шакллантириш эса бошқариладиган жараёнدير. Лекин бошқариш усуллари маъмурий ёки директив кўринишида бўлиши мумкин эмас. Уларнинг асосий тадбиркорлик фаолияти субъектларига таъсир қиладиган чоралардан эмас, балки шундай субъектларнинг таркиб топиши йўлида қулай шарт-шароитларни яратиш муҳим ўрин тутиши ҳамда ишбилармонлик муҳитига ўзаро мувофиқ ва мутаносиб тарзда шаклланган ҳамда уйғунликда амал қилувчи таркибий қисмларнинг мажмуи сифатида қараш мақсадга мувофиқлиги аниқланди;

2. Мамлакатимиз учун тадбиркорликни моделлаштириш алоҳида аҳамиятга эга. Бунинг сабаби мамлакатимизда менежментнинг назарий ва амалий ривожланишида катта муваффақиятларга эришмаганлиги билан боғлиқ. Монополликка асосланган маъмурий бошқарув тизимида узоқ йиллар давомида менежментга паст муносабатда бўлган психология ва мотивация принципларига асосланган. Бундан ташқари, саноат ва тижорат фаолиятини

ташкил қилиш ва бошқариш бўйича мутахассисларни малакасини ошириш зарурлиги асосланди;

3. Тадбиркорлик субъектлари рақобатбардошлиги бошқаришда тадбиркорлик менежментининг роли, унинг ташкилий тузилмаси ва ваколатлар тақсимоотидаги роли ҳамда методик жиҳатдан тадбиркорликни бошқаришни моделлаштиришга зарурат асосланди;

4. Қабул қилинаётган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг амалиётга татбиғи тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ҳимояси кафолатларини таъминлаш, бизнесни ташкил этиш ва юритишда ёрдам кўрсатиш, давлат хизматларини тақдим этиш, шунингдек, бизнес-муҳитни яхшиланишига доир тадбиркорлар билан ахборот алмашувининг самарали усулини жорий этиш имконини яратади ва мамлакатимизда хусусий мулк ва тадбиркорликнинг янада ривожланиши, чет эл инвестицияларининг кенг жалб қилиниши ва маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг ташқи бозорларга чиқиш имкониятлари асосланди;

5. Тадбиркорлик субъектларининг рақобатбардошлигини бошқариш рақамли трансформация экотизимига асосланган механизмини миллий корхоналар фаолиятига татбиқ этилиши (қўлланилиши) учун аниқ мақсадларни белгилаш ва уни амалга ошириш бўйича ҳаракатлар режасини ишлаб чиқилди;

6. Тадбиркорлик субъектларининг рақобатбардошлигини бошқариш замонавий моделлари инновацион ва инвестицион фаолиятни фаоллаштиришни бошқариш, мамлакатни ва миллий корхоналарини ташқи муҳитга доимий мослаштириш ва моддий, меҳнат, интеллектуал ва молиявий ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини оширишни бошқариш бўйича кўп функционал ва мураккаб ўзаро тизимни акс эттиради.

7. Тадбиркорлик субъектларининг рақобатбардошлигини бошқаришнинг инновацион моделини амалга оширишда рақобатбардошликни таъминлашнинг ташкилий-иқтисодий механизми модели ишлаб чиқилди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Ўзбекистон Республикаси қонунлари:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида” Қонуни. www.lex.uz
2. Ўзбекистон Республикасининг “Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида”ги Қонуни. www.lex.uz
3. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ Кодекси, Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й. . www.lex.uz
4. Ўзбекистон Республикасининг Чет эл инвестициялари тўғрисидаги қонуни Т.: “Ўзбекистон” 1998. www.lex.uz

II. Президент фармонлари ва қарорлари, Вазирлар маҳкамасининг қарорлари ва бошқа меъёрий ҳуқуқий ҳужжатлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011-2015 йилларда «Ўзбекистон иқтисодиётида ислохотлар кўламини кенгайтириш ва чуқурлаштириш, мамлакатда ишчанлик муҳитини шакллантиришнинг мезонлари ва баҳолаш тизимини аниқлаш ва амалга оширишга доир чора-тадбирлар Дастури тўғрисида”ги Қарори. 2011 йил 7 январь, ПҚ-1464-сон. www.lex.uz

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантириш учун қулай ишбилармонлик муҳитини шакллантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони. 2011 йил 24 август, ПФ-4354-сон. www.lex.uz

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ишбилармонлик муҳитини янада тубдан яхшилаш ва тадбиркорликка янада кенг эркинлик бериш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. 2012 йил 18 июль, ПФ-4455-сон. www.lex.uz

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида инвестиция иқлими ва ишбилармонлик муҳитини янада

такомиллаштиришга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармони. 2014 йил 7 апрель, ПФ-4609-сон. www.lex.uz

5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг «Бизнеснинг қонуний манфаатлари давлат томонидан муҳофаза қилиниши ва тадбиркорлик фаолиятини янада ривожлантириш тизимини тубдан такомиллаштиришга доир чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармони, 2017 йил 19 июнь, ПФ-5087-сон. // <https://nrm.uz/>

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони, 2017 йил 8 февраль, ПФ-4947-сон. Халқ сўзи газетаси,

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Экспорт қилувчи корхоналарни рағбатлантиришни кучайтириш ва рақобатбардош маҳсулотларни экспортга етказиб беришни кенгайтириш борасида кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Қарори, 2012 йил 26 март, ПҚ-1731 сон. www.lex.uz

8. Ўзбекистон республикаси Президентининг «Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги кўшимча чора тадбирлар тўғрисида»ги Фармони, 2005 йил 11 апрель, ПФ-3594 сон. www.lex.uz

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони, 2005 йил 14 июнь, ПФ-3619-сон. www.lex.uz

10. Ўзбекистон республикаси Президентининг «Акциядорлик жамиятларида замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. 2015 йил 24 апрель, ПФ-4720 сон. www.lex.uz

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ташқи савдо соҳасида бошқарув тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони, 2017 йил 13 апрель, ПФ-5012-сон. www.lex.uz

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик ва инновациялар соҳасидаги лойиҳаларни молиялаштириш механизмларини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармони, 2018 йил 24 октябрь, ПФ-5583-сон. www.lex.uz

13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг экспорт салоҳиятини янада рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони, 2018 йил 29 ноябрь, ПФ-5587-сон. www.lex.uz

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Рақобат муҳитини янада ривожлантириш ва иқтисодиётдаги давлат иштирокини қисқартириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони, 2020 йил 6 июль, ПФ-6019-сон. www.lex.uz

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида инвестиция иқлими ва ишбилармонлик муҳитини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони, 2014 йил 7 апрелдаги ПФ-4609 сон. www.lex.uz

16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Бизнеснинг қонуний манфаатлари давлат томонидан муҳофаза қилиниши ва тадбиркорлик фаолиятини янада ривожлантириш тизимини тубдан такомиллаштиришга доир чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармони, 2017 йил 19 июндаги ПФ-5087-сон. www.lex.uz

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Аҳолини тадбиркорликка жалб қилиш тизимини такомиллаштириш ва тадбиркорликни ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» Қарори, 2020 йил 13 октябрь, ПҚ-4862-сон. www.lex.uz

18. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «2020-2021 йилларда иқтисодий ўсишни тиклаш ва иқтисодиёт тармоқлари ҳамда соҳаларида тизимли таркибий ислохотларни давом эттириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори, 2020 йил 29 августдаги 526-сон. www.lex.uz

19. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Республика ҳудудларида тадбиркорликнинг ривожланганлик даражасига баҳо бериш тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори, 2020 йил 8 январь, 8-сон. www.lex.uz

III. Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқлари, асарлари:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ташқи ишлар вазирлиги ва мамлакатимизнинг хорижий давлатлардаги элчихоналари фаолиятига бағишланган йиғилишдаги нутқи. <http://prezident.uz>

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. <http://prezident.uz>

3. Мирзиёев Ш.М. “Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак”. <http://prezident.uz>

IV. Асосий адабиётлар:

1. Аванесов А.Н. Правила рынка: иностранные инвестиции, внешняя торговля, трудовая миграция, конкурентоспособность, дипломатия: -М.: Международные отношения, 1994,- 350 с.,

2. Аكوпова Е.С., Воронкова О.Н. и др. Мировая экономика и международные экономические отношения. Ростов-на-Дону: «Феникс», 2000.

3. Ансофф И. Стратегическое управление: перевод с английского, М.: Экономика, 1998,- 120 с.,

4. Балабанов К. Т. Балабанов А. И. Внешнеэкономические связи М.: Финансы и статистика, 1998 - 512 с.,
5. Болтабоев М.Р ва бошқалар. Кичик бизнес ва тадбиркорлик. Ўқув кўлланма. Т:2010 й.
6. Герчикова И.Н. Маркетинг и международное коммерческое дело. М.: Международные отношения, 1990,- 504 с.,
7. Глазунов В.Н. Финансовый анализ и оценка риска рыночных инвестиций. М.: Финстатинформ, 1997,- 136 с.,
8. Горфинкеля В.Я., Поляка Г.Б., Швандара В.А.. Предпринимательство: Учебник. М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 2001. 18-бет.
9. Кларк Ж.Б. Распределение богатства. М.:, Финиздат. 2004
10. Мильнер Б.З. Теория организации // М.: ИНФРА-М, 2014.
11. Мирзаев Ф.Р. Тадбиркорлик асослари. Ўқув кўлланма. Т:2012 йил
12. Михайлов Д.А. “Европейский инвестиционный банк развивает проекты шести стран Восточного партнерства”. <http://www.belaplan.com>
13. Морковкин В.В. Словарь терминов современного предпринимательства: более 3000 терминов // М.: АСТ, 2014. - с. 182.
14. Пахомов А.А. Экспорт прямых инвестиций из России: очерки теории и практики. М.: Изд-во Института Гайдара, 2012.
15. Приходько, С.В. и др. Стимулирование экспортной деятельности в зарубежных странах и практика поддержки экспорта в России. - М.: Институт экономики переходного периода, 2007. — С. 159.
16. Стратегия социально-экономического развития Китая - на пути структурной модернизации (1996-2050 гг.) [1996-2050 нянь Чжунго цзинцзи шэхуэй фачжань чжаньлюэ - цзоусян сяньдайхуады гоусян]). Пекин, 1997
17. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006, 663-664-б.

18. Ўзбекистон иқтисодиётининг рақобатбардошлигини ошириш муаммолари: назария ва амалиёт. //С.С. Ғуломов таҳрири остида. Т.: «Konsauditinform-Nashr». 2006 й. – 440 б.

19. Ўзбекистон: жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, инновацион тараққиёт ва миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини ошириш /ЎзР ФАИқтисодиёт институти; А.Ф.Расулевнинг таҳрири остида,- Т.:Konsauditinform-Nashr, 2011. 6-б.

20. Черкасов В.В. Проблемы риска в управленческой деятельности. М: Рефл-бук, 1999

21. Шумпетер Й. Теория экономического развития. М., 2002. 44-бет.

22. Экономический словарь./ Багудина Е.Д., Большаков А.К. и др.; /отв.ред. Архипов А.И. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект,2004. -624 с.

V. Монографиялар, илмий мақолалар ва диссертациялар:

1. Алимов Р.А. Конкурентоспособность национальной экономики: критерии, система показателей, факторы развития // Материалы республиканского научного семинара «Проблемы и перспективы конкурентоспособности национальной экономики» Ташкент: 2004 г. – 212с.

2. Бортова М.П. Современные проблемы транснационализации производства и капитала // www.cfin.ru/management/200-3/13.shtml

3. Бобожонов Б.Р., Мингишов Л.Ў. Ўзбекистон миллий иқтисодиёти рақобатбардошлигини оширишда импорт ўрнини босувчи рақобатбардош саноат маҳсулотларининг ўрни. http://www.iqtisodiyot.uz/sites/default/files/maqolalar/20_B_Vobojonov.pdf

4. Булавко О.А. Зарубежный опыт регулирования и стимулирования инвестиционной сферы // Общество. Среда. Развитие (Terra Humana), 2012, №2

5. Горохов Б. Стратегия и гибкость управления предприятием: трудный баланс // Проблемы теории и практики управления, 1994.- №4 с. 13-20.

6. Гурова И. П. Конкурентоспособность экспорта СНГ // Современные исследования социальных проблем. 2012, № 4
7. Данилов И.П., Алексеев М.Ю. Инновационное развитие как фактор конкурентоспособности экономики // Проблемы современной экономики. 2012, № 2
8. Евстигнеев В. Финансовая глобализация - явление и методологический инструмент// Мировая экономика и международные отношения, 2001, № 3, с.74
9. Ерохин В. Л. Актуальные проблемы развития предпринимательства: теория и практика // Ставрополь: АГРУС, 2010.
10. Ерошкин А. Механизмы государственной поддержки инноваций: зарубежный опыт // Мировая экономика и международные отношения, 2011, № 10
11. Ерошкин А. Механизмы государственной поддержки инноваций: зарубежный опыт. // Мировая экономика и международные отношения, 2011, № 10, с.21
12. Жумаев Н.Х., Абдурахмонов О.Қ., Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози: сабаблари ва уни бартараф этиш муаммолари. . Монография., Академнашр. -2010,; 160 б.
13. Захарченко Е.А. Задачи стратегии импортозамещения с учетом мирового опыта. Economics. № 2 (11) / 2016
14. Иншакова А.О. ТНК: возникновения и дальнейшие перспективы развития. Вестник ВолГУ. Серия 5. Вып.7., 2005, с.65
15. Козьякин П.В. Влияние транснациональных корпораций на развитие процесса глобализации мировой экономики // Российское предпринимательство» № 8 Вып. 1 (189) за 2011 год, стр. 4-9.
16. Косолапов М. Глобализация: сущность и международно-политические аспекты. // Мировая экономика и международные отношения, 2001, № 3, с.69

17. Косолапов. М. Глобализация: сущность и международно-политические аспекты // *Мировая экономика и международные отношения*, 2001, № 3.

18. Кузнецов В. Измерение финансовых рисков.//*Банковские технологии*, №7,1997.

19. Кузнецов В.П., Вазьянский А.М. Локализация производства как инструмент повышения экономической эффективности организации // *Вестник Череповецкого Государственного Университета*. 2012, №4

20. Куренкова А.С. Составляющие инвестиционного климата и методы его оценки. *Российское предпринимательство*. — 2011. — № 6 Вып. 1 (185). - с. 32-36

21. Миронова О.А. Импортозамещение: зарубежный опыт и уроки для России // *Международный научно-исследовательский журнал*. 2015 № 7-3

22. Папахчян И.А., Лисовская Р.Н. Возможности импортозамещения и экспортоориентирования отраслевой экономики // *Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского ГАУ*, 2015, №111

23. Полонская А. Особенности и проблемы американской инновационной модели // *Общество и экономика*, 2012, №11

24. Попов В. Нетрадиционный взгляд на экспортную ориентацию и экономическое развитие//*Политический журнал*. 2006, №15

25. Прохорова О.В. Организационно-экономический механизм привлечения прямых иностранных инвестиций на региональном уровне. // *Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта*. 2012, №3

26. Расулев А.Ф. Экспортная ориентация национальной экономики в условиях рыночной экономики трансформации (на материалах Республики Узбекистан): Автореф. дис. док. экон. наук. Ташкент, 1996. – с. 42

27. Рогов М.И. “Снижение инвестиционной привлекательности российских проектов в связи с бизнес кризисом” <http://www.anticrisis.toptrening.ru>

28. Ткачев В.А. Ключевые детерминанты и динамика макроэкономических показателей развивающихся стран в условиях трансформации мировой экономики // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Экономика и менеджмент. 2014, № 2

29. Трушин Э.Ф. Экспортоориентированное развитие экономики в условиях перехода к рынку (на примере Республики Узбекистан): Автореф. дис. докт. экон. наук. Ташкент, 1999 г. – с.24

30. Хамаганова Л.Д. О приоритетных направлениях в области привлечения прямых иностранных инвестиций в Россию// Известия Иркутской государственной экономической академии, 2007 , №5

31. Холов Ж.М. “Тадбиркорлик мухити: иқтиодий мазмуни, асосий вазифалари ва тамойиллари” мавзусидаги илмий мақола. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. ТДИУ, №6 ноябрь-декабрь, 2014.

32. Худоренко Е.А. Промышленные кластеры, как одно из условий интенсификации интеграционных процессов в Евразийском регионе / Е. А. Худоренко //Материалы международной конференции «Региональная экономика: проблемы и перспективы развития» 27 ноября 2014 года, Махачкала, Издательство ДГУ 2014.

33. Чен Хойшен. Стратегии развития текстильной промышленности Китая. Бизнес информ. №3, 2012

34. Шимаи М. Роль и влияние транснациональных корпораций в глобальных сдвигах в конце 20 столетия. // Проблемы теории и практики управления. 1999, № 3, с. 27.

35. Шимаи М. Роль и влияние транснациональных корпораций в глобальных сдвигах в конце 20 столетия // Проблемы теории и практики управления. 1999. № 3. С. 27.

36. Ширинов С.Э. Стимулирование экспорта: проблемы и решения // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, 2015, № 4-1

37. Школяр, Н. Институты и инструменты государственной поддержки экспорта: испанский опыт / Н. Школяр // Вопросы экономики. — 2007. — № 4. — С. 146-151.

VI. Хорижий тилларда чоп қилинган адабиётлар

1. Ansoff H.I. Strategies for Diversification/Marketing and Diversification: Long Range Planning. Bradford University Press, 1971. - P. 172.
2. Argenti J. Corporate Planning A Practical Guide. Homewood, Ill. Dow Jones Irvin, 1969, p 178
3. Brooke M., Mills W. Profits from Abroad: Managing Foreign Business. - L. Kogan Page, 1989, p 218,
4. Brooke M., Mills W. Profits from Abroad: Managing Foreign Business. - L. Kogan Page, 1989, p 218
5. Chandler A. Strategy and Structure: Chapters in the History of the Industrial Enterprise. Cambridge, L.: MIT Press, 1990, p 463,
6. Chandler A. Strategy and Structure: Chapters in the History of the Industrial Enterprise. Cambridge, L.: MIT Press, 1990, p 463
7. Day G.S. Tough Questions for Social Responsibility. Ethical Theory and Business, 1979, p 213,
8. Nevin, Seamus. "Richard Cantillon: The Father of Economics". History Ireland (JSTOR) **21** (2): 20–23.[JSTOR 41827152](https://www.jstor.org/stable/41827152).
9. Robert D. Hisrich. Entrepreneurship. Boston, MA 02116, 1992, p. 255 с.
10. Sandberg W.R Hofer C.W. The effects of strategy and industry structure on new venture performance. Proceeding, 1986, p. 187
11. Shepherd D. British Manufacturing Investment Over seas. London
12. Soedjatmoko The Primacy of Freedom in Development. - Lanham, 1985. -91 с.
13. Stenberg E. Steering of Foreign Subsidiaries. Helsinki: Helsinki School of Economics and Business Administration, 1992, p. 234

14. World Investment Report: Transnational Corporations and the Infrastructure Challenge. UNCTAD, UN, New York, Geneva, 2010.

VI. Интернет ресурслари

1. <http://era-oikonomos.org>
2. <http://president.uz/uz/lists/view/1515>
3. <http://www.biznes-daily.uz/ru/birjaexpert/44649-import-ornini-bosuvchi-mahsulotlarni-ishlab-chiqarishga-yonaltirilgan-siyosat>
4. <http://www.ifmr.uz>
5. <http://www.imf.org>
6. www.spain.org.ru

